ЗАБАВНА ЧИТАОНИЦА.

V.

ХЕКИМ БАША,

или

ДОГАЂАЈИ ЂУЗЕПА АНТОНЕЛИЈЕ,

ДОКТОРА У ТУРСКОЈ СЛУЖБИ.

Од Др. Хр САНДВИТА.

ИЗДАТО У МАЈУ 1867. ГОДИНЕ.

БЕОГРАД,
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1867.

P 19 C8 II 96812.1
7 II 144

Спомен

Др. Ђ. Валента [illegible]
из Београда Србије
у Октобру 1867. Августу 1ва

Павлу Богдановићу

Мајор Мил. Ајдин

РП 194/5
57
Р 19 Ср 11968/2.1

ХЕЋИМ-БАША,

или

ДОГАЂАЈИ ЂУЗЕПА АНТОНЕЛИЈЕ,

ДОКТОРА У ТУРСКОЈ СЛУЖБИ.

Од Др. Хр. Сандвита.

II.

превела

А. Л. М.

ПРЕШТАМПАНО ИЗ „Видова Дана.“

(ИЗДАЛЕ КЊИЖАРА ВЕЛИМИРА ВАЛОЖИЋА.)

БИБЛИОТЕКА А. ИВИЋА
СУБОТИЦА

У БЕОГРАДУ,
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1867.

Инв. бр. 23579

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

ГЛАВА ДВАНАЕСТА.

Настависмо пут али се сукобисмо с Арапима. — Болестан шеик и поглед један у номадски живот.

Лежах тако неко време на месту на које падох, обнезнањен и не могох се ни макнути; него мало после зачух где ме неко виче: „Хећим-баши!“, па једва познадох Мусу-ефендију који се нагао био над процепом у коме лежах. Ово ме поврати себи те узедох опипавати да ми се није која кост сломила; срећом све је било здраво, само сам се по местима утукао и нажуљио. Него опет осећах да ми је са сваким тренутком све боље.

Запалих једну жигицу а Муса-ефендија спусти ми једну воштаницу те могах разгледати мога коња. Он лешаше мртав, а како лежаше очевидно беше да је преломио кичму. Помоћу мога пријатеља, који притврди воштаницу на штапу једном па је држаше близу мене, ја могах скинути с коња седло и узду — врло драге ствари за мене, јер нисам ни по што могао да згодно јахам на азијатскоме седлу. Муса дозва неколике мазгаре те се помоћу њиховом спасох из тамнице моје а после свега не баш много горе него што бејах пре, осим што имадох сад жестоку главобољу и убој на неколиким местима.

„А како побегосте од Арапа?“ упитах Мусу.

„Од Арапа?“ рече он. „Њих није никако ни било. Само се узалуд узбунисмо. Ја сам помислио био да је неко опалио на мене, па вратих мило за драго тек само да покажем да сам и ја наоружан. Онда и ти опалиш, а на то ове кукавице мазгари стадоше викати: ето Арапа на нас! Кад се већ поче пуцњава, онда свак мишљаше да је дужан да и он опали свој пиштољ и да и сам подвикне, па се онда удари у бегање. Пашина пратња, која нема ни појма о реду, узеде пуцати на све стране. Баши-бозуци што су били уз пртљаг опалише на оне што су с пашом а ови опет на њих, док и једни и други у трку не започеше неуредни бој па радећи све по своме нагону откасаше и једни и други — и ништа их не би могло зауставити. Нема шта ће уздржати чету ужаснутих и препаднутих коњаника; а и коњи се брзо уплаше па се после не може њима владати. Они су већ до сада ваљда у Телкефу, а на сву прилику има их и мртвих и рањепих а све од својих другова, јер је за цело свак мислио да онај што за њиме трчи није нико други него непријатељ његов, па је или пуцао нањ или викао: „аман! аман!“

„Али“, упитах ја, „ко оно подиже ону проклету писку и дреку што је чусмо?“

„О, то је,“ рече Муса, „арапски убојни узвик, којим су наше две воће по нагону узвикнуле кад се пуцњава започе. Они су обојица на сву прилику живи и здрави па сад спавају гдегод поред

пртљага; како су пешаци били, то не ће бити да су далеко одмакли.“

„Па сад шта да радимо Муса-ефендија?“

„Шта? Ништа,“ рече он, „и док не сване а то ће бити тако кроз један сахат па ћемо онда наставити пут, а кроз један или два сахата ваљда ћемо се сусрести с онима што су изаслати да нас спроводе. А сад хајде да легнемо и да проспавамо мало; ето видиш сав је пртљаг на миру а ено и мазгари полегали су и спавају.“

То је био паметан савет, па ми лепо испружисмо по земљи уморне удове наше.

Чини ми се да још нисам ни ока заклопио био а осетих где ме неко дрма. Био је то „Катурџи-баши“ или главни мазгар који дође да ми каже да ће скоро сунце да се роди. „Хоћемо ли да се кренемо ефендим?“ питаше ме.

Ја пробудих Мусу-ефендију, који пристаде да се одмах кренемо; мазгари су већ узели били да товаре мазге, а ја таман дођох у добри час да им кажем да поделе товар тако како ће за ме остати једна мазга. Брзо метнусмо седло и узду најслабијем живинчету (које је без сумње задовољно било оваком променом), па сам се чисто зачудио вредноћи и окретности мазгара, нарочито оног најстаријег њиховог, кога је пре ваљало све корбачем повређивати мало. Сви смо сад готови били, па кроз неколико минута већ се крепусмо.

Учиних Мусу-ефендију пажљивим на то што су мазгари поскидали били са коња и мазги звонцад и клепетуше; а он запита катурџи-башу шта то значи.

„Нисам рад да нас Арапи чују“, одговори он. „Алах северсен! — Бог те љубио ефендим: дајде да се пожуримо па ћемо онда, иншалах, умакнути Бедуинима.“

„Ешек адам — магарче један!“ рече му Муса; „зар ниси чуо да су Фарук и његови Бедуини већ има десет дана отишли у Арбелу? Пут је сад сигуран као између Трапзуна и Ерзерума.“

„Беј ефендим, послушао си лажи. Ко ти рече да је Фарук отишао? — Арапин што нам се синоћ придружи: а где је он сад? — отишао; а где му је брат? — отишао. Не ће дуго потрајати а сто ти њих с једно стотину коњаника. Знам добро да ће нам Арапи они смрсити конце. Вај, вај! ето да изгубим мазге моје!“

„Устафр Улах!“ рече Муса. „Не дај Боже! Али за што нам, о оче свију магараца! не каза још синоћ о чему сумњаш.“

„Беј ефендим, да сам казао ја бих имао да се навечерам батина, па с тога ћутах.“

Путовасмо забринути, а мазгари гоњаху јадна створења сурово их терајући на брз ход, и често се обазирући назад а управо и на све стране, јер с једне стране очекиваше Арапе а с друге стране изгледаше не ће ли се од куда појавити пратња наша.

На послетку један од људи, мртав блед од страха, повика: „Бак, бак: Араб! Араб ђељер! — Погле, погле! Арапин! ето га Арапин иде!“ Ми се брзо окренусмо те погледамо назад иза нас, па видосмо доиста где се тамо у даљини нека створења мичу; али бистро око катурџи-баше

пронађе да су то само газеле; тако одахнусмо душом па онда ћутајући настависмо пут.

Сад дође на мене ред да прекинем ћутање рекавши: „Богме су оно за цело коњаници што се испред нас мичу.“ Ми сви оштро погледасмо на оне прилике што се мицаху на крај крајичку оне тако рећи бескрајње линије којом се наш пут дао. Могло је бити да су то Арапи, који су нас пресекли од наше главне дружине. Катурџи-баша даде зауставити караван, па онда се успе на натоварену једну мазгу; дуго је било и пуно бриге његово проматрање као оно морнар кад погледа на какво чудновато једрило на опаспоме мору.

„Бизим баши-базук — то су наши баши-базуци“, оте му се најпосле са усана, а за тим се подиже весео узвик. Ми смо били спасени, „Илхамдулилах!“

„Илхамдулилах! — слава Богу!“ заječа по својој дружини.

Мало час па чусмо у далекој даљини ударање бубња. „Мало их је,“ приметих кад угледах како се вијугајући спушташе по лакој једној низбрдици.

На то ће Муса-ефендија рећи: „Паша није мислио да је вредно да пошље више него само неколицину тек да нас допрате; он мисли да нема Арапа на путу, јер су за цело и сами видели да им је страх био узалудан, још пре него су неколико миља одјурили.“

У том тренутку опазих где баши-базуци на један пут стадоше; па онда опет онај ужаснути

мазгар подиже свој глас па повика: „Аман, аман! Араб, Араб! чок ђељер! — пуно их ето.“

Онако загледани у наше пријатеље пред нама, ми заборависмо да се осврћемо мало и назад. Сад се окренусмо па нам срце у нама клону.

Било је величанствено али и страшно погледати. Најмање две стотине дивљих коњаника, све синови пустиње, приближаваше нам се у пуноме лету, њихово им се бело рухо лепршало у јутрењем поветарцу, копља им се уздизала високо изнад глава њихових а прах као големи облак повијаше се за њима. Мало час па зачујемо грмљавину од осам стотина копита па онда — кад чисто прождираше ону просторију што нас растављаше и кад се већ сваки коњаник разговетно распознати могао — онда се подиже усклик чисто да небо обори. У другом тренутку већ су били међу нама. Ми се бацисмо на земљу па престрављени једва могосмо муцати „Аман“; кад усред обртања и узвијања копаља, бацакања и вриштања мазги, усред гласног чегртања, кречања загушљивог арапског језика свукоше ме скоро до голе коже, метнуше ме на мазгу једну окренувши ме лицем према репу, па онда поведоше заједно с мојим друговима врло непријатно брзим кораком некуда, куда не знам.

Како јахасмо ја имадох прилике да гледам шта раде наши баши-базуци, што су тобож послани да нас бране и спроводе. На једно хиљаду аршина даљине гледах дим њихових пиштоља; покреташе се као да прете Арапима па се као накањиваше и да их погоне. На то се једно

туце Бедујина окрете па покаса према њима а они јунаци обрнуше коњске репове па се живо дохватише узбрдицом бегајући, нити их више видосмо, а она се шака Арапа врати својој чети. Онако један какав сам био, нисам могао да се не дивим гипкости и лепоти арапских кобила а не мање и оним центаурским људма, у којих видох честитијег и бољег јахања о коме никада до сада и не снивах. Међу овим мршавим али ватреним кобилама, беше и један мрки ајгир, гојазнији и пунији но све му остало друштво, али и једини који показиваше знаке умора и изнемоглости. Било је прекрасно живинче али не иђаше у кас. Његов га јахач потера к мени па повика:

„Јах, хаким-баш, кеф кефук? — о, докторе, како ти је здравље?“

Ја се пренух; — учини ми се да сам овај глас чуо пре једном.

„Машалах, квеис кетир — права лепота хаким-баш!“ рече коњаник тапкајући живинче које без седла јахаше.

Сад ми се очи отворише — био је то преда мном онај Арапин наш вођ, а јахао је најмилијег коња пашиног. Угурсуз се церекаше пун уживања кад виде да сам га познао, па ми рукама и мицањем лица представљаше како смо се ми ноћас препали били те му млађи другови пренуше грохотом у смех.

Јахасмо једно три сахата у јадноме стању, па онда стадосмо мало, јер неке мазге јако натоварене показиваше знаке крајњега умора. Били смо стали код јаза једног те се стока добро напоји водом и пустише је да се прихвати мало.

Ја се послужим овом приликом те дођем до Мусе-ефендије да с њиме проговорим коју реч, а и он сам жудно је био изгледао да се како год са мном састане.

„Ако Бога знадеш,“ рече ми, „кажи се да си Франак и реци да сам ти ја слуга или твој драгоман или што хоћеш, само не реци да сам Османлија, јер ће ми одмах главу одрубити да се намире за какву стару крвнину. Кажи им да си Енглез хаким — ови Арапи више пазе Енглеза но ма кога другог Европљанина, јер од енглеских путника највише новца заслуже. Кажи да сам ја Грк драгоман, па смо обадвоје спасени; или чекај — ја заборавих да ти и не знаш арапски — ја ћу говорити све лажи место тебе, а ти само пристај на њих.“

Наравно да пристадох на план овај, па је прво, на што се мојим драгоманом послужих, било што се обратих на вођа чете ове те га замолих да нам допусти узети што год рува још те да се заклонимо мало од сунца. А вођ, седобради коштуњави старац хајдук, одмах нам даде свакоме по једну кошуљу и неке крпе, које умотасмо око глава својих. Арапи, који тако красну плен задобише без одупирања с наше а без губитака са своје стране, добре су воље били па су се показивали више великодушни него сурови. Видевши да је седло моје још на оној мазги, коју сам пре судара јахао, узјашим је без икаке церимоније, нити ми ко шта пречаше. Заклоњен од сунца и у томе згодноме седлу ја опет чисто оживих; дође ми добра воља на учиних ствар с најбоље стране њезине, а

запитах Мусу-ефендију шта мисли како ће се најпосле свршити ово што нас снађе.

„Без сумње ће нас“, рече „одвести у главни стан Фаруков, који на сву прилику није далеко, па ће нас држати док се не откупимо. Одредиће колико паша за нас да плати.“

„Па то ће нас одмах пустити чим паша пошље новце“, рекох.

„Без сумње хоће,“ прихвати Муса, „само је питање кад ће то бити? Страх ме је да паши један дукат милији није него ми обојица.“

„Али се богме то тиче части његове да откупи људе своје!“ рекох.

„Ти говориш страним језиком, који ми Османлије не разумемо, ма да га преводиш на турски колико боље можеш. Слободно се можеш послужити туђом речју за појам „части“, (22) јер зањ ми немамо турске речи; ја једва могу да докучим шта значи то, а паша за цело не може ни толико. Он ће просто да гледа само свој интерес, па ако се деси да му ко од нас двојице новаца вреди, то ће онда платити уцену. Али ако ми не представљамо у злату оно што Арапи иште, онда ћемо остати у њих док им се већ додија држати нас, па моје је главно уздање у томе што знам да у пустињи не врелимо ништа. Надам се да ће скоро осетити како је тегобно држати овде два човека, који нити су јахачи нити знају да пљачкају.“

Овакав изглед ствари није ми био баш најмилији. Били смо у рукама чете једне полунагих варвара, који су са свим били сурови, ако и не свирепи, а водили су нас ето у ропство, које-

га је тегоба и невоља страшна могла бити. Него свакојако сад ту већ не беше помоћи, и ја се сад само надах да ће паша осетити како му је тешко без мене. Знао сам да ме је волео, онако како се какав пас или коњ волети може. Ја сам га забављао и веселио, а у последње доба више ме је пута питао за савет и у стварима управе, а био сам му и врло користан посредник у пословима његовим с јерменским банкерима и другима; а преко свега ја сам му био доктор његов. Ох, како ли сам желео да се хоће од куда сад разболети!

Ове ми мисли прекиде долазак наш у мало једно село арапско на обалама Тигра. Људи, тежаци Арапи, на које с тога слободни Бедуини аристократи погледаше чисто с презирањем као на робље неко, изађоше нам на сусрет с радосним усклицавањем, а женскиње кречећи новикаше „техлил“(23) или „алилуја“ — дивљу устрептану вику што је чине брзо отворајући и затворајући уста. Ни тренутка не оклевајући поскидаше товаре с мазги, начинише особите сплавове привезавши надуване мешине о грање од дрва, па на томе превезоше сав терет преко реке на ону страну, која би се могла назвати бедуинским земљиштем. Феласи су живо радили при своме послу и имали су доста да се зноје, а Бедуини поскидаше руво своје, савише га и метнуше на главу па тако с њиме препливаше реку с коњма својим. Један од оних сплавова дотераше до нас па нас један Фелах превезе на њему, док му другови његови превезоше мазге кроз реку.

Окренусмо се сад западу и стадосмо путо-

вати пространом једном равницом. Чисто заборавих на ропство моје, толико ме очараваше призори околине. Трава је силно набујала, на местима готово смо пливали у мору од траве; на другим опет местима што су била мало по даље од реке и где је трава нижа била, цвеће је обилато и красним живим бојама китило бусен. Са црвене анемоне поља изгледаше као крвљу орошена, а опет овде и онде жута титрица изнашаше простирку златом извезену, од часа на час очи ми се отимаше па големе лале, а мириси омањега али миришљавог цвећа чисто ми занашаше осећања.

Како прећосмо реку, то већ сад не беше више опасности да ће нас ко погонити, па с тога путовасмо лакше и мирније, а око подне заустависмо се код једног пустињског извора да се одморимо. Нама дадоше по један залогј црна неквасна хлеба, који ни мало није постао слађи тиме што га је један Арапин неколико сахата до голе коже своје носио; али смо ми страшно гладни били те поједосмо онај комадић без устезања. Наше коње и мазге пустише да преживљу једно три сахата; па наши освојници легоше да проспавају пошто су најпре робље своје све по двоје заједно свезали, метнувши мене и Мусу у један пар.

Около три сахата после подне Арапи се дигоше, учинише „асур“ или молитву предвечерњу, натоваришe мазге, ослободише нас наших уза, рекоше нам „еркуб — узјаши“, па се кренусмо и опет путовасмо правцем на запад. На скоро стигосмо на врх маленог једног виса, па

наша малена војска погледајући далеко у даљини стаде показивати знаке радости и весеља. С почетка ја не могох ништа опазити, али мало по мало стадох на хоризонту распознавати неке малене црне точке -- а то су били црни чадори арапскога стана.

После једног сахата хода видосмо где нам многи коњаници на сусрет касају, а за њима пуно људи и дечака на дромедарима, па сви они радосном добродошлицом поздрављаше наше Бедуине, а радознало премераваше очима јадно робље што га ови доведоше. Кад већ стигосмо до стана, жене, деца и пси излетеше пред нас у читавим чопорима па стадоше цичећи узвикивати у гласним усклицима победе. Ми јахасмо правцем к највећем чадору на догледу, стану шеика Фарука. Од часа на час слушах где Арапи помињу име Фарук, па ми се чинило као да се увек развлачаше жалост на лицу онога, који би име то поменуо.

Заустависмо се па онда све товаре поскидаше и метнуше на једну хрпу пред чадором а мало подаље око нас накупи се светина. Мало за тим па подигоше на чадору завесу, али нико не изађе на поље. Него ја приметих да нас из нутра неко погледа. Али нам се на скоро загонетка реши, јер наш стари познаник, онај вођ Арапин, зовну ме унутра а за мном пође и Муса. Кад уђосмо унутра нађосмо човека једног средњих година, којега се брада тек сединама прошарала, где се пружио по неколиким овчијим кожама, што су по земљи прострте биле. Црноока жена једна, којој је нос окићен био ве-

ликим једним сребрним прстеном, искићеним туркизима, што јој по уснама падаху, и којој је све руво било у једној једитој плавој хаљини, седела је поред шеика те му лек некакав давала. Фарук је болестан био па му цело племе жалосно и забринуто беше. Већ је десет дана како није појахао на кобили својој. Четворо или петоро седобрадих главара поседали су око њега, храбрећи га да буде добре воље, јер ће га Алах опет подићи, на несрећу непријатеља његових.

Мицвел, млади главар што се с четом оном дигао био на пратњу, изађе сад напред па поче да говори:

„Јах, шеик,“ рече, „јах Фарук, погледај. Ево сам ти донео плен пашину; стерао сам ханзира — крмка Османлију у Мосул; и ево сам му узео коње његове, пртљаг његов и људе његове да му уцену иштемо. Јах, Фарук, отвори очи твоје, и деца ће се твоја зарадовати. После, ево га овде отац свију хакима, мудри над мудрацима, који може да ти погледа унутра у желудац па да ти опет намести јетру твоју.“

Шеик отвори очи па слабим гласом рече: „Ента хаким? — јеси ли ти лекар?“ па ми пружи руку своју. Ја му је прихватих и осетих како је суха и топла; погледах му и у осушена уста његова и видох да сав гори у грозници. На то позвах Мусу да преводи што ћу рећи а рекох да се обећавам излечити шеика ако ме само пусте до ковчежића с лековима, који је негде био међу пртљагом. Знао сам да ће најбољи лек од свију, кинина, порадити као право чудо

на јаку природу овога детета природе. Направим му одмах један прашак па му га дадох.

Болесник се подиже на узеде кутицу. Промрмља нешто од чега дохватих само реч: „Османлија“, па онда као оклеваше.

„Ла, ла, -- није, није, — Инглиз,“ повикаше више њих. На то шеик свечаним гласом повика: „У име Бога милосрднога и милостивога!“ и прогута прашак, па промрмљавши реч: „мур — горко“, спусти главу на подглавњак.

Целу ту ноћ остадох уз болесника мога, па пред зору имадох задовољства видети га где стаде слатко спавати. Владао се по мојим наложима као какво дете, па ма да сам странац био повероваше ми се безусловно.

Сутра дан око подне већ је био са свим свој, ма да је наравно изнемогао. Ја га сам брижљиво нахраних поливком од овнујскога меса, справљеном по мојим нарочитим упутствима.

„Хакиме,“ рече ми, „сам те је Алах послао да ми живот повратиш; ма кажи ми како је то да ти и твој брат као Енглези путујете с Османлијом?“

Видох да је Муса узео већ себи онај карактер, који је желео па ми сад друго не остајаше него да га помажем да се такав одржи.

Одговорих му: „Ти знадеш, о шеиче! да су Енглези велики подупирачи исламу. Па је ли чудо дакле што ми с Османлијом путујемо?“

„Ја сам слушао,“ рече он: „да се Енглези клањају једноме Богу као и ми, па да с тога помажу исламу противу оних, који се клањају многим лажним боговима. Него бих ја опет во-

лео да се они махну Османлија, јер ово су људи од Бога проклети, они су то што сиромаху човеку отимљу децу његову те вуку у свој низам, *) и они су ти који се пуштају у гадна злочинства. Ваистину, они су гори и грђи од неверника, и божје проклетство пека је до века на њима, -- на њима, на женама њиховим и деци њиховој; јер су и они свињско котило. О, хакиме! клони се Османлије, бегај од њега; јер „ко се увуче међ црни и бели лук, не може отићи а да на њих не заудара.“

„Јах шеик, — о шеиче,“ рекох: „ти говориш речи истине — Османлије су последњи синови ислама као што су му Арапи први; јер заиста, ваш је пророк, Бог га благословио и сахранио, Арапин био; али ето султан има силу и благо па му из далека долазе људи да му служе, као што учинисмо и ми слуге твоје.“

„Заиста, злато квари становнике по варошима,“ рече шеик. „Илхамдулилах! ми Арапи живимо у пустињи и ето никојем човеку не служимо; а кад нађемо злата у наших непријатеља, ми га растуримо којекуда.“

„Јах шеик,“ рече Муса који тумачаше, „ми смо одевени у саме крпе и дроњке, а наше је руво позатворано у оним скрињама што су пред твојим чадором. Допусти нам да прљаво ово одело заменимо чистим.“

„О човече!“, одговори шеик: „ти си одевен како ни најбољи од мојих људи; али твоји путови нису наши путови, и твоје потребе нису наше потребе. Нека буде дакле како ти хоћеш —

*) Низам, редовна војска. Шеик овде мисли на копскринцију.

обуци се у најлепше руво; ти си ми добро дошао, и ти и твој брат хаким, којега вештина од Бога долази, јер он је подигао тело моје из гроба“.

Ми се одмах послужисмо овом добротом шеиковом што у добри час дође. Предадоше нам наше ствари те се лепо и згодно наместисмо. Сутра дан шеик се много здравији, премда још једнако слаб, посади на улазници у чадор његов па узеде делити плен турску. Ја сам се дивио правичности поделе и доброј вољи што је примајући свој удео показиваше они који су учествовали при плени. На неколико прекрасних коња пашиних и његових пратилаца наравно сваки с чежњом погледаше; Фарук их узеде себи и нико не рече ни речи, а он их после од своје воље поклони најхрабријим и најсиромашнијим од својих људи. Било је ту и по неких ствари, за које Арапи не знадоше за што су: међу овима неколико наочари, које од велике радозналости све полупаше; неколико скупоцених сатова испроси један торбар, један од оних чудноватих људи, који тргују с Бедуинима, одлазећи из њихових станова у варош и из вароши у станове бедуинске, а који су особито брањени и заштићени кад путују од једнога племена другом. Бедуини се хвале да нема ствари, коју у каквом каравану нађу а да је не би умсли како употребити. Фине ланене кошуље дадоше женама; златом извезене униформе исекоше у комаде па вез обесише као накит коњима о седла; капуте и чакшире поделише међу небројену нагу децу, која их брзо поцепаше и обавише око главе као турбане, а сандуке узеше да у њих држе пири-

нач и со. У једном сахату плен је сва подељена била међу стотином гладних синова пустиње, и пашиноме пртљагу једва би се могло трага пронаћи у овоме бедуинском племену.

По кратком времену ми смо били више гости а мање заточеници. Пустише нас у стану са свим слободне и да ходамо куд год хоћемо, а ми се том слободом пуно послужисмо.

Савршена пастирска мирноћа владаше у стану. Камиле, овце и стока, свако с понеким лењим чуваром видили су се у приличној даљини од стана, ближе чадорима биле су на паши најбоље кобиле и коњи, а ждребад је овде и онде настањена била по самим чадорима хранећи се заједно с децом или и играјући се с њима. Превенуле лепотице с проседелим замршеним витицама, с мршавом збрчканом кожом, што је од неколико лета месопотамских чисто црна постала, седеле су на уласцима у чадоре своје предући камилину вуну а својим црним очима, што чисто пресецаше, и што успламтише дивљим чуђењем и радозналошћу, погледаше и премераваше белокожасте странце.

После нашег тумарања враћасмо се шеиковом великом чадору, где у једноме куту сви спавасмо и где се свако вече скупљаше главнији људи овога племена и гости из других племена, те се договараше о арапској политици, о ратовима, уговорима и савезима. Шеик је Фарук био леп човек, изгледаше као какав патријарах, а колико рођењем својим толико још и дипломатском вештином својом умео је стећи голема уплива на сав номадски народ у северној Ара-

БИБЛИОТЕКА

ској. Као оно патријарах Јов, могли бисмо казати: „родило му се пет синова и дванаест кћери. Имовина му је седам хиљада оваца, три хиљаде камила и пет хиљада јармова волова, тако да је овај човек највећи међу свима на истоку.Ф Кћери његове и синови му заиста су били као стрела у луку његовом. Синови његови чинише читаву ограду од копаља око поштоване главе оца свога. Он их је отхранио и однеговао па сад их гледаше како разапињу своје чадоре око њега, како се жене и како настављају племе његово и иза њега.

Ми лако хоћемо да презиремо полуцивилизовано стање простога номада; али сам се ја по неки пут сумњао, да опет није од куда њима у део пао најбољи живот у радостима славног пустињскога наслеђа. Фарук као оно Израиљ, и сада има свога Венијамина и свога Јосифа. Увек сам се дивио једноме право израсломе чистоме момчету од својих четрнаест година, пуноме духа и срца. Црте су му биле лепе као у каквог девојчета; његове пуне лепо изведене усне сакриваше зубе од савршене правилности, а из његових црних очију засијаваше час ватра младога Арапина а час љубак осмех веселога детета. Дечка си овог могао увек видети уз оца свога, који се њиме поносио као оним који је вешт свачему што Арапин један цепити и уважавати може.

Заиста је био савршен коњаник и колико да је још млад био опет је бацао копља боље и сигурније него најодраслији људи. Али иста она мајка, која је њега родила, драга а сада мртва

жена, оставила је Фаруку тек само пре три године још једно мало дете, Фаруку малог Венијамина, чедо његових старих дана. Било је то слатко једно брбљаво дете и све се срце очево чисто у њему стопило.

Једна половина шеикова чадора била је одвојена завесом једном од рогозине и камилине длаке и ту становаше харем и породица, а ту сам ја не ретко позван био да препишем штогод за какву незгоду, истинску или тек измишљену бедуинских лепотица и њихова мрка порода. Свака је жена носила по једну сребрну алку, искићену туркизима а утврђену у рскавици носној, одакле висаше и падаше по уснама. По неке од њих носиле су тешке сребрне гривне около чланака и више чланака; и ови украси лепо им доликоваше према мркој кожи њиховој. Дугачка плава кошуља била им је једино руво, а око главе повезиваше мараму једну. Мој је први болесник у харему био шеикова кћи Ајша, девојка од шестнаест година, најлепше створење што га у пустињи видох. Њезин красан прав нос накићен је био великим сребрним прстеном, који висаше поврх савршених малених усана, него којима је лепота нешто мало покварена била тиме што је доња усница плавом бојом обојена била. У пламеним очима њезиним беше увек израз велике љупкости и смерности. Плаво руво својом простом драперијом подизаше само неописану милину њезиних покретања. Ја се маших да јој дохватим руку те да јој жилу опипам, а то се младој Ајши просу дубоко црвенило стида по лицу па окренувши главу своју паде у

наруча матери својој сакривајући на грудма њезиним поруменело лице своје.

Једно вече дођоше два Фарукова сина, пошто су већ три дана негде били. Пободоше копља у земљу, скочише са својих кобила па изађоше пред главара целивајући му руку. Посадише се за тим у кругу стараца, племенских главара и гостију, који су се, бројем једно тридесет њих, наместили око чадора, па отворише своју врећу новости. Момци су ови ишли били да разгледају леву обалу Тигра, па су видели два баталиона баши-базука с једним баталионом низама и два топа. Реч „топ“ учинила је очевидно јак утицај на дружину, јер се артиљерије Бедуини јако боје.

Једно од оних големих ђулади што зуче распрснуће најбољу и најјуначнију чету коњаника, којих јунаштво и вештина не помаже ништа пред страшним топовима.

Храбри четници живо запиткиваше обојицу младих људи, а ови одговараше кратко и јасно.

„Којим правцем идоше?“ упиташе их.

„Најпосле их видосмо управо на ономе месту, где пашин пртљаг задобисмо, а идоше лицем к северу окренути,“ беше одговор.

„Не може бити да им је намера да нас одсеку од пустиње. Да им је то намера, нама би се оздо с југа о томе јавило што,“ рече један стари четник.

„И опет хоће они пакост неку да учине,“ рече Фарук.

„Јах шеик,“ поче Муса-ефендија, „шта хоће низам јасно је и ја ћу ти казати. Знај дакле да пашин харем путује, и да је неколико дана иза

нас заостао. За цело је рад његове сигурности паша изаслао своје људе и топове. Ти си учинио те паша дркће и у сну своме о Фаруче!“

„Мусафир (гост) истину говори,“ повикаше неколико њих из дружине.

„Него опет за то,“ рече Фарук, „није добро бити близу рањенога вука. Погле, ето су наша стада и наша стока попасла најбољу траву па је време да се крећемо. Сутра ћемо полазити на запад синџару; па ако покот Османлије крмка (а божја клетва нека је на њему) пође истим правцем, то ће их Језиди још из далека опазити, па ћемо се онда сложити да их на комаде исечемо поред свих њихових топова и њихових пушака што далеко бију. Паши су већ причали како ми је сабља бритка — „мудар научи мигом а луда тек кад га удариш ногом,“ — па ако хоће нек дође да му још једну молитву очитамо. Њему није доста што господари над робовима, него га безобразност његова може потерати и даље. „Кад Бог хоће да мрав пропадне, он пусти те му крила нарасту.“ Иншалах! баш нек покуша да полети, па ћемо се ми наћи да гледамо кад падне!“

„Иншалах, иншалах!“ одјекну са свију страна, па се онда дигоше да се спремају за сутрашњи полазак.

ГЛАВА ТРИНАЕСТА.

Живот у пустињи. — Лов и соколи. — Војничка покретања. — Један арапски песник.

Зором ме пробуди мучање волова, урликање магараца, блејање оваца и вика чобана и пастира. Скочих с моје тврде постеље па се пожурих да и сам помогнем у спремању за полазак. Скупише чадоре, натоварише камиле, ма да јадна животиња на глас протестоваше јечећи и дерући се чим би им се какав нов терет на грбину метнуо.

Најтежи је посао падао на жене, а помагаше им само неколицина црних робова што их најимућнији главари имадоше, а с којима се овде поступало као с члановима породице. Велика господа племенска, што имадоше много жена и по неког роба, не хтедоше се макнути ни прстом да додирну какав терет; него оставише сав посао млађим члановима своје куће па одјахаше напред.

А и велике госпе, ма да нису опет са свим тако изузете биле од свакога посла, опет у самој ствари мало су шта друго радиле осим надгледале; а сиромашнијим породицама, где су се нашли само муж, жена и деца можда с једним волом или магарцем, радили су сви чланови подједнако.

Кроз за чудо кратко време па се већ цео номадски стан, около десет хиљада душа, покреташе према западу као какво големо море од људи и животиње. Коњаници, подељени по крилима и по назади, представљаше најбоље дивље копљенике на свету јахајући живинчад, од којих су више њих били право чудо по брзини и издржљивости својој, а тако и по коњској лепоти и угледности својој, а како је управ пролеће било те траве изобила, то и јесу били у најбољем стању своме.

Најчудније је изгледало оно што су за жене наместили на грбинама камилиним. Кад се камиле помицаше преко равнице изгледаше из далека као големе тичурине с раширеним крилима; па кад би шест или и више њих упоредо корачале, изгледало би са свим чудновато. Арапи се врло вешто показаше товарећи своју стоку. Камиле су носиле чадоре и неспретнији пртљаг богатијих људи; али понеки сиромах једва је имао магарца да на њему посади жену и дете своје; други би опет наместио породицу своју на краву, мршаво али живакно живинче са свим различно од европске краве, која пасе по заграђеним пољима; а најсиромашнији путоваше с целом својом имовином на леђима својим.

Оружје у Бедуина није било ни скупоцено нити врло разноврсно. Шеици су носили дуга вита бамбуска копља, народно оружје своје, често окићено горе нојевим перјем, а они га витлаше особито вешто и угледно. Носили су и криве сабље, а не ретко и по један пиштољ. Две или три стотине људи било је наоружано пушкама,

али незгодан и несавршен ороз и рђав барут често смањиваше значај овоме оружју; а многи други људи и дечаци носили су буџе.

Нас двојица заточеници, или како нас Фарук називаше „гости“, јахасмо на својим прећашњим коњима од пртљага са шеиком, његовим синовима и другим главарима далеко пред главном гомилом. Чист ваздух пустињски што чисто крепи човека, учини те престадох чудити се како болесник мој брзо оздрави, а још мање да се дивим оним снажним и крепким људма што проведоше живот свој овде на овим равницама. Шеиков син Емин ношаше на руци сокола, па нисмо дуго јахали кад га он пусти на обару или на малу дропљу једну. Племенита се тица узви високо изнад своје плени па се онда спусти доле као зрно из пушке донесавши на земљу мртву тицу, коју Емин полако очупа те с мало јетре нахрани сокола свога.

Тако гледасмо на дугом путу нашем да се свакојако разонодимо; чисто светло небо, слатки мириси, цвеће живе боје, све је то било неисцрпљив извор уживања; а по кад кад би какво стадо газела или јата великих дропаља, појав какве чудне зверке а можда и опажани траг лава и пантера давао прилике да се мало отресемо умора или би нам се тиме дало шта да ловимо.

Један дан мирнога путовања доведе нас на језеро Катуније, близу Синџара планине, и овде остадосмо да преноћимо а наместисмо се већ неколико сахата пре него ће сунце сести, да би тако могли стоку накрмити. Ту нам дође да нас

походи једна посаобина Језида што станују у оној планини, па нам донесоше јаребица, младо планинско дивље јаре у знак своје добре воље. Били су све то јунаци мрка погледа, ови обожаваоци сатанини; сад су били у миру с Бедуинима, а иначе су често у рату. Сви су носили добро начињене пушке и сваки је умео њима да влада, па су их се с тога непријатељи и бојали.

Арапи заклаше неколико овнова у част нашим гостима, који се частише у чадору Фаруковом. Дођоше и сви главари племенски на част, која се састојала у грдно великим чинијама куваног пилава, са свим у лој огрезлога. На белу масу пилава понамештано беше повелико комађе овнујска меса, а глава, мозак и мекши делови смештени су били у малом удубљењу једном начињеноме у пилаву, а намењени најодличнијим гостима. За време целе госбе много су пазили на ред и пристојност; за једном чинијом никада их није седало сувише њих, него кад би се један већ пуно најео он би устао, а онда би шеик позвао ког другог да заузме упражњено место; па све то тако редом ишло је док се најпосле дечаци, што гладним очима погледаше на чашћење, не би наклопили на оно што је остало, а пси би се докопали костију и мрва.

Језиди учинише заклетву да ће се осветити Османлијама и обећаше да ће штиоци сатанини, ако би се Турци усудили да пођу за Бедуинима, искочити из своје планинске тврђе па гледати да им пресеку свезу те да им тако пут њихов кроз пустињу опасан постане. Кавал Јусуф, духовни главар брђански, и Фарук, шеик од Ша-

мара, утврдише међу собом вечно пријатељство и уговорише да заједнички раде против заједничког насилника.

Сутра дан настависмо наш пут к дубокој а уској реци Кабур, на коју стигосмо о заласку сунца. Ту смо мислили да смо већ доста сигурни од Турака. Истина, коњица њихова могла би нас још лако погонити, али се Бедуини нису ње бојали, јер су имали више и бољих коњаника; а топови, што им највише страха задаваше, имали би да пређу две реке а да и не поминемо мање речице и мало незгодно земљиште. А после да у повећем броју и помоћу Језида ударе на Османце, могли би и отети топове, што би било на срамоту султановој војсци.

Сутра дан по нашем доласку проведосмо прелазећи реку Кубар, а за то време посласмо повећи број добро наоружаних коњаника натраг да би прогледали и предупредили сваку опасност, а од ове чете одашиљани су све по двојица и тројица да пазе на покретања Турака. Цело племе, камиле, волови, овце, коњи и магарци, чадори и сва храна, све се то срећно превезе преко реке па се сад мирно одмарасмо на најбогатијим пашама. Поред воде је трава бујно расла. Коњи су чисто пливали у пољима дивљега овса, а краве и камиле даваше нам сад најбоље млеко и масло.

Него сигурност нашег положаја није управо била најпотпунија; осим оне јуначке чете, коју посласмо да пази на Османце и њихове страшне топове, неколика друга одељења поузданих коњаника опремљена су била на запад, да прогле-

дају обалу Еуфратову и да пазе на покретања старих непријатеља шамарскоме племену Анизи-Бедуина, што тумарају по сирским пустињама и који су заједно с наопаком владом турском опустили лепе равнице сирске док се на два места близу мора не настанише. (24) О покретању Фарукову на запад за цело је већ дочуо био Абдураман, шеик силнога племена анизијског, а скоро није могло сумње бити да су изасланици турски из Мосула огледали да га раздраже да удари на пас, — а то није тешко било, јер су Анизије и Шамарци од вајкада крвни непријатељи. Требало је дакле да се на десноме крилу нашем добро чувамо, па с тога оправише Зеида, вешта седобрада Бедуина да с једно педесет коњаника чува леву обалу Еуфрата па да смета покретањима непријатељскога племена. Није њему требало давати никаква настављења како да се на добро послужи свачим оним што му промисао на згоду пошље, па већ сутра дан тројица или четворица његових људи дотераше у стан читав чопор животиње, две камиле, три коња и неколико волова, што су упленили били у маленог племена једног што живљаше обично с ону страну Еуфрата, а који се намамљени богатим пашама на своју несрећу преместише на нашу страну реке, те их се докопа Зеид јунак јастребова ока.

Кад већ дође плен, поздрави је најгласовитија арапска добродошлица, па се гласан техлил стаде разлегати с радосних уста мрких жена, којих мужеви ето тако очито показаше своју вештину и храброст.

Два дана проведосмо у сред најдивнијих пољских призора. Шеик Фарук сваки би дан провео по неколико сахата на улазници свога чадора делећи правду и правицу подједнако између човека и човека а у извесне сахате узео би да се моли Богу са свима онима који се у вазда мно гобројан круг около њега стицаше. За тим би појахао свога најмилијег коња, па окружен тројицом или четворицом својих синова или зетова и с једно двадесет копљаника отишао до на какву висину да прегледа околину, да пушта своје соколове.

Таком једном приликом кад му и ја у пратњи бејах, наиђемо на дивље магарце па после живог касања, при коме ја с мојим коњем остадох далеко иза мојих угоститеља, ови ухватише лепо једно младо магаре, којим се још истога дана почастисмо.

После части уђе у чадор сиромах издрпан камилар један па повика: „Салаам Алејкум!“

Свечани одговор: „Алејкум салаам!“ захори се са свих страна.

„Јах Фарук,“ рече камилар, „хоћу ли да испевам песму о смрти оца твога Софука, кога убише погане Османлије? Ја сам је певао у чадору твога непријатеља шеика Анизијског, и он ми коња поклони. Јах Фарук, почуј!“

„Ја слушам,“ рече Фарук, „де да чујемо песму твоју, о камиларе!“

А човек овај онда изађе мало напред из круга, посади се управ према шеику, па онда поче ниским а све једним истим гласом да казује врлине штедра и великодушна Софука. Описиваше

га као чудна коњаника — „коњаник међу коњаницима, јахач међу Арапима, јунак међу синовима Шамара. Јахао је кобилу, којој је прародитеље, гласовите и славне у крајевима Нецда, благословио пророк божји Мухамед (на коме нека је мир) — кобилу којој су ноге биле јаке а опет вите као стабло у младе палме. Тело јој бејаше пуно округло и лепо сложено као у најлепших девојака у Нецду, светлила се као огледало језера Катуније кад га месец обасја; и око је њезино било нежно тихо и мило као око Арапке девојке; и срчаност је њезина била савршена онако као јунаштво шеика над шеицима господара њезина; а њезина је жестина у боју страховита била као јарост лава кад му се у кожу закрха сломљено копље ловчево. Чујте! Назиб је било име кобили, а била је од чисте крви Сагловије.“

„Погле! Софук поведе војску своју у пустињу, и његови се коњи напојише водом из Бараде и Аваја река шамских (дамаских), док се коњи анизијски морише жељу у пустињи Ес-Зафи.“

„Погле! Софук окрете главе својих коња од Шама, прође пустиње синџарске, пређе широку воду Тигрову па дође на Османлије у Мосулу и прећаше харемима њиховим; а Османлије изаслаше хите*) од племена курдских и хите Туркоманце; али их се мало вратило, а и оно мало с црним образом, а много их је напојило земљу крвљу својом: јер је Софук, отац Шамара, страшан био; Софук се није могао ранити; Софук је био јунак; од имена Софукова дрктале су Османлије.“

*) Хите су нередовна коњица.

Певац настављаше даље, а црне очи његових слушалаца запламтише поносом и радошћу, кад се свако јуначко дело Софуково, овог главног јунака арапског, описиваше богатим и топлим говором пустиње, говором који по снази и бујности не уступа грчком. Кад песник живим гласом описиваше изненадни удар један што га изврши Софук с јуначким синовима својим (од којих су неколики међу слушаоцима били), онда се слушаоци машише рукама за сабље и не могоше се уздржати да не ускликну.

За тим дође на ред да се хвали безгранично гостопримство шеиково; како је читаве хрпе оваца дао клати да нахрани гладна и странога који никада не отидоше из његова чадора с празним срцем. „Као гост дође Махомед-ага, Османлија, и десет друга с њиме.“ Овде се међу слушаоцима подиже шкрипут зубма од љутине и јека туге, а певац застаде мало.

„Махомед-ага је био Османлија, син Османлије, и он дође и узеде јести са Софуком. Јео је хлеба и меса овнујска, и он и дружина му наједоше се. И он убриса уста и рече: „Бисмилах! Бејах гладан и ево сам сит. Хоћу да полазим с дружином мојом.“

„Пођи с миром,“ рече Софук; „али пусти да те испратим на један сахат, па ћемо се онда загрлити и у миру растати о Махомед-ага!“

„Па шеик појаха али само са шесторицом својих одабраних — Османом, Зеидом, Слошем и другом тројицом који су у рају.“

„И тако Софук са шест својих друга одјаха с Махомед-агом Османлијом и његових десет до-

бро наоружаних пратилаца. И погле: одјахаше читав сахат пута даље од најдаљег стада племена Софукова, стадоше ту и загрлише се, Софук пољуби Махомеда а Османлија говораше слатке речи мира и љубави, и тако Софук исказа речи мира. И гле! Он и његови другови окренуше се да одлазе. А кад се лице шеиково окрете стану његовом а леђа његова Османлији, а то загрме гром од пушака. Проклете Османлије гађаше пиштољима својим у леђа храбрим јунацима, и они подлегоше ватри. Гле! у рај одлетоше душе Арапа. Дајте да захвалимо најмилостивијему што је Софук с нашим Господом Мухамедом (Бог нека га сахрани и нек му је милостив!) у благословеним пољима с кристалним рекама и са дивним хуријама које у рају вечито живе. Јер Бог, којега име нек се слави, рече у изредној књизи: „Заиста божји смо ми, и заиста њему ћемо се вратити.“ (25)

Док тако песник причаше истиниту и жалосну судбу чувеног Софука, сви слушаше у најтишој мирноћи, с главама доле обореним; сузе потекоше низ образе и најсуровијим ратницима; а Фарук на послетку сакри лице своје, окрете се на страну и плакаше.

Чисто је цео чадор зајечао био. С очевидним поносом песник је опазио какав је утисак његова песма учинила на овај сабор јуначки. Фарук брзо постаде опет свој па даде певцу коња на дар; а овај онда отиде радостан.

Други дан после овог знаменитог призора опазих да су се у стану нешто ужурбали. Кад истрчах из мога чадора да видпм шта је, видех

већ у даљини једну повећу чету коњаника, где одјахаше према истоку. Запитах људе што се нађоше око мене а од свега што ми одговорише разумедох реч: „Османли“; помислих да од куда не ударају Османлије па нас; побојах се да није како Мицвел зло прошао с четом својом а од руку пашиних баши-базука. Сад нађох Мусу па обојица потражисмо шеика Фарука; али нам рекоше да је отишао с оним коњаницима на исток.

Нас двојица одмах оседламо своје жалосне коње па пођосмо за њима, али је брзи ход у дивних кобила бедуинских такав био да их ми по нашим коњма једва на догледу задржати могосмо. На послетку пестаде их иза једног маленог брежуљка, а нама је требало још пуно пола сахата док дођосмо на место на коме смо их најпосле видели били. Кад се испесмо на врх, онда нам се растурише све мисли о арапскоме разбоју. Шеик Фарук враћаше се са својим коњаницима и са свом четом, што је тако дуго изостала била а доносиваше собом велику плен.

Пред собом терали су чопор говеда, с камилама и магарцима што их упленише у неколиких села у околини Цезире; јер Мицвел пазећи на Турке није заборављао на своје материјалне интересе; па дознавши да је главна сврха Турцима била да спроведу харем пашин, оправи један део чете своје да поплени крај, у коме Бедуини још нису били, па тако задоби свачега доста. А у исто време лукави вођ намами једно одељење Турака преко реке једном вешто скројеном причом, што је турскоме вођи каза неки шпијун, као да се близу у околини налази је-

дан стан бедуински, из кога су сви за оружје способни људи отишли некуда у четовање, Тако доведоше Турке међу бусије па онда излетеше на њих и готово их све које исекоше које у воду утопише, а Араши изгубише само два човека и једну кобилу од велике вредности.

Тога су се дана силно радовали у стану шамарскоме. Жене дочекаше четнике кличући добродошлицом да се на далеко разлегало, уплењена стока и камиле биле су награда храбрим јунацима, а Фарук је те ноћи правио велику част, на којој много овпова и читава брда од пилава и масла појеше гладни јунаци, који се радоваше што могу мало одморити своје уморне удове и своје дурашне кобиле напасти на богатим пашама кабурским.

Дан за даном пролажаше а ни мени ни Муси и не падаше на памет да бегамо из заточења. Пролеће је било дивно, живот овде нов и занимљив, а наш домаћин гостољубив. Тако пустисмо да нам пролази време, очекивасмо сваки дан не ће ли паша покушати да нас искупи, или не ће ли нас бар изменити за неколике сужње од овога племена што како чујемо тамноваше у Мосулу.

Кад би се трава на једноме месту попасла, ми би се помакли даље низ реку у нове и богатије паше. За неколико дана још би све било чисто и лепо и ми би се занашали мислима у сред бујне обилатости растиња што га чиста рука природина даде. Али би стока бедуинска брзо попасла сву траву па би потрла лепоту и свежост мирисноме бусену. Онда би се опет пома-

кли даље у нова поља и на нове паше међу сладак мирис цвећа и миришљивих трава.

Често бих пошао с двојицом или тројицом у лов па проучавао природу у пустињи. Река је била уска и дубока и пуна малих острва, све обраслих у густо шибље и рогозину. Овде нађосмо пуно дивљих вепрова, али их моји пратиоци ретко кад узнемираваше, јер држе да месо њихово није чисто. Понекад би тек избацили који метак на какву стару веприну, која би гледала да се докопа своје ложе. Осим њих било је и даброва, него ће се ови за цело скоро истребити, почем их јако лове, а то што Турци држе да зуби њихови имају неку чудесну чаробну силу, па их плаћају као да су од самога злата. Шипрази су се чисто ројили јаребицама те се обала рекина свако вече разлегаше од њихова пуцкања. По пространим равницама било је другог чега за лов: особито би се по некад по трави настанило пуно препелица те би тако добили леп додатак нашој обичној храни. Детлића је било од три врсте, — велики детлићи, лепа птица већа него ћурак, обара или осредњи и мали детлић; на свакога од њих пуштасмо соколове наше.

Не ретко би сусретали велике чопоре дивљих магараца, али су сви они, осим оних који су врло млади, веома брзих ногу те их ни пси ни најбржи коњи не могаху сустићи. И на газеле смо у лов полазили као и на небројене зечеве, а и не осврtасмо се на хијене и на бодљикаву свињчад што заједно становаше по рупчагама у стењу, које се овде онде по пустињи пружа.

На више од Багдада ретко се где лав појављује; него је опет једном чета једна наших људи пошавши у плен наишла на ову племениту зверку и уморила је. Али је ова победа над царем животињским скупо стала Арапе, јер им се ранила једна јако цењена кобила.

Тако ми весело пролажаше тако названо сужањство моје. Читалац већ можда мисли да ја сад друго и нисам желео него да скопчам судбу своју са судбином ових синова Исмајилових. Али није тако било; навике цивилизована живота не могу се тако лако заборавити. Нагони становита човека исто су тако неодољиви варошанину човеку, као што су са свим противно човеку номаду. Дете дивљака, који тумара тамо амо, ма да се у најранијој младости узме и одгегује усред какве стално настањене расе, опет ће једног дана ускочити шуми, збацити своје руво па се придружити каквом дивљем племену. Па тако ће и цивилизован човек чамећи у пустињи зажудети да се врати озиданој вароши и животу свога рода. Па тако и ја стадох жудети да предузмем опет мој стари посао, па наумих да покушам да се опет Турака дохватим.

ГЛАВА ЧЕТРНАЕСТА.

Дервиш. — Опасна плетка. — Изнепадна одлука. — С Богом остај пустињо.

Бедуини нам у извесним неким границама ни мало не сметаше нашем ходању и тумарању. Али смо добро знали да би са свим узалудан био сваки покушај да утечемо, осим кад би већ могли украсти коју од најбржих кобила, а овај нам се посао није ни мало чинио пробитачан. Моје се лекарске услуге непрестанце тражише, — није да је било какве опасне болести, него ови нецивилизовани људи, а особито жене, онако су исто волели да се лече као и цивилизовани становници по варошима. Свуда сам био добро дошао где год сам се појавио, па сам се често забављао тумарнувши у какав чадор па огледајући да се с мојим врло слабим знањем арапског језика поразговарам са становницима.

Једном наиђох на најчудеснију слику и прилику какву и када видох међу Шамарцима. Био је то човек један у пуној снази живота, одевен у прљаве крпетине и одртине некакве, што једва намириваше потребу стида и пристојности. На глави је носио велику персијску шубару, а на плећима му беше газелина кожа једна. О врату му висаху грдне неке бројанице. У десној руци ношаше нацак а у левој љуску сејшелског

кокоа-ораха. Седео је на земљи нешто дубоко замишљен, а од часа на час тек би узвикнуо кратко и гласно: „Хак“. Био је то дервиш путник, који је путујући кроз пустињу од места до места потражио гостопримства у Шамару.

Случајно баци свој дрзак поглед на ме па ми се нешто учини као да сам негде видео лице овакво, али се не могох сетити где. Он повика: „Јах хакиме, почуј, и буди мудар за времена: „Нема Бога осим Бога, а Мухамед је пророк божји.““ На ово се захори мрмор одобравања од стране оних, што около њега стојаху, а ја се мирно уклоних на страну бојећи се да луди дервиш не предузме што фанатички да ради.

И готово нисам хтео ни да мислим више на ову малу пригоду. Али сутра дан изненада уђе Муса у чадор, где сам ја још с двојицом тројицом Арапа седео, па улучи прилику те ми крипом каза да га кроз један сахат потражим на једном извесном месту поред реке, где се обала била уздигла за неколико аршина те беше ту мало заклона. Нешто ми Муса чудновато и тајанствено изгледаше кад ми каза где да се састанемо, па ја пуно очекивах да ће бити нешто важно; нити сам се преварио као што ће се видети.

Пре него ће Муса докончати некакав живостан разговор с Арапима, ја се полагано измакох из друштва, а лако ми је то било, јер сам и онако био тек мутав члан дружине с оно мало знања арапског језика. Упутих се леньо корачајући управо месту уреченоме, а по кад и кад осврtах се да видим да ли ме когод не вреба од куд. За тим се извалим баш на крају оба-

ле па се онда брзо доле у јаму превалим, те на моје чудо мал' не падох на дервиша, који се ту склонио био.

Ја се тргох натраг не знајући шта да чиним, али ме човек дохвати за скут од хаљине па рече турски: „Не бој се хећим-башо; посади се мирно; ја сам пријатељ твој.“

„Не бојим се о дервишу!“ рекох: „Дођох само да се напијем воде; пусти ме да те оставим твојим мислима.“

„Јок, хећим-баши; седи, седи, не дижи се; сад ће Муса доћи,“ рече дервиш.

Ја онемех од чуда па се не усудих ни да отворим уста да не бих како одао себе; него док тако бејах у неизвесности, ето нам Муса скочи одозго па не узнемирујући се ни мало што је ту дервиш, посади се и одмах поче да казује шта је.

„Погледај амо,“ рече: „паша нам ево шаље овај лист хартије, запечаћен његовим печатом. Вели да је дервиш Абдула дошао његовим послом и да он има ињ вере. Ми треба да слушамо и да радимо што нам Абдула Факир каже.“

На ово се дервиш подиже па погледа горе преко ивице обалине да нема гдегод кога близу иза нас — а већ пред нама је и онако река била. За тим се посади па поче турски овако говорити:

„Чујете ли, ја сам дервиш Абдула, Факир, слуга божји. Ја немам новаца; ја пљујем на новац. Али ја сам Османлија па мрзим Бедуине. Ја сам пријатељ великих паша и везира, кад их мудрост њихова изда, онда ето их Абдули сину

Муратовом. Ја сам пријатељ Насредин-Мухамеду Кану Хератскоме; ја сам љубимац Мирулаху Кану Корасанскоме; и заиста сам ја саветник Досту-Мухамеду Кабулскоме, којега сам дете спасао кад је хтело да увене с урокљивих очију. Ето сам сада дошао у Арабистан и састадох се с Хафиз-пашом, који је човек по моме срцу; па гле! нађох га болесна и у муци, образ му је поцрнео и незгодно му је, као човеку који јаше на седлу, у коме игла има. И запитах га: „Где је бува што те уједа?“ а он рече: „Погле! пас Фарук, шеик од Шамара, опрне ми образ и ето жудим да му се осветим.“

„А ја рекох Хафизу : „Погледај на ме; ја сам дервиш, слуга свемилостивога; и ја знадем да је Бедуин пас ујео Османлију лава, и да су две слуге његове још једнако с Арапима у пустињи. С тога сам и дошао да ти помогнем мојим саветом. Не бој се, не ће ти шеик измаћи: „зрно прелази од руке до руке али најпосле опет иде под воденични камен,“ тако ће судбина довести шију Арапинову под твоју ногу.“

Па дервиш настави тако живосним говором да нам казује план, по коме би ваљало шеика Фарука намамити на плен па довести међу заседе. Паша је рачунао на дервиша, Мусу и мене да му помогнемо извршити намеру, па је очевидно спремио све само да цело племе потре картачом и ситним зрном из топа и из пушака. Муса постаде готово онакав исти занесењак као и дервиш, па пун бејаше мисли како још да се пашин план дотера. Што се мене тиче, ја само увијах на све стране велике тегобе. Шеик се већ

навикао на замке као какав стари варошки пацов на мишоловке, а био је шпијунима и уводама боље служен него паша. Ја сам чисто са свим сигуран био да би ми сваки покушај да шеика натентамо на заседу, платили својом главом, јер је он на сву прилику о целој ствари преко шпијуна извештен био. Муса је био са свим за план па напомену да може бити да мени моја вера смета да служим Османлији. Ја осетих прекор па помислих да ћу паметније учинити ако се као мало по мало приклоним плану. Тако на послетку удесисмо план са свим на ситно па остависмо дервишу да га изврши. Пред вече опростисмо се са светом протувом, који се одмах крену у Мосул однесавши собом крвави план како да се племе шамарско поништи.

Кад се нађох после сам с Мусом, он новика: „Бог те љубио хећим-баше! „Кад видиш где се зид нагиба, бегај од њега.“ Ми ваља одмах да одлазимо.“

Ја се зачудих шта човек говори па му рекох: „Па шта ће онда бити с плетком дервишевом, и како можемо онда паши да помажемо?“

„Човече, зар си и ти полудео?“ повиче Муса; „зар не видиш да смо ми „у теснацу, а магарац се ногама вура“. Још нисмо никада били у оволикој опасности. Наш је паша луд; љутина му је очи заслепила. Фаруку се не може досадити, али ћемо ми пропасти. Плетка је дервишева посао вредан дели-баше.“ *)

Ја слушах пун чуда кад Муса стаде претресати оне наводе, што сам их ја сам поминьао, па

*) Дели-баша — занесењак.

још и друге тегобе извршењу дервишева плана што их је он од своје стране опажао. Запитах па што се мало час онолико жустар показиваше да изврши план?

„Човече,“ рече ми: „боље је да ја узмем тебе питати што нас обојицу доведе у опасност јавно противећи му се? Једини је пут био да одмах пристанемо нањ па да се отресемо дервиша. Сад је ево поље чисто па можемо сами узети да радимо што знамо. Треба на сваки начин да гледамо да се измакнемо пре него што сумња каква падне на нас. Можемо рећи паши да је Фарук отишао даље у Арапску и да га наша наговарања не могоше никако одвести међу заседе; или ако већ не може друкчије бити, а оно је боље да одмах целу плетку откријемо Фаруку пре него он посумња да смо и ми у њу уплетени па временом да гледамо да умакнемо у Мисир, те да живот с нова започнемо. Иначе можемо горе проћи.“

Признадох да сам магарац што се нисам и ја као и Муса одмах учинио да пристајем на план, па ми чисто стидно дође што ето Турчин беше паметнији од мене. Очевидно је било да је паша од тешке љутине ослепио па није узимао у рачун како је у највећем степену тешко уловити у замке онога, који је већ целога века у њих мамљен био. А што се нас самих тиче, то нисмо ни могли очекивати да ће његово превасходство изменити свој намишљај ма у чему само да не би наше главе у опасност доводио. А опасност је била очевидна и неизбежна; с тога се брижљиво посаветовасмо шта да радимо. Разне

планове како да умакнемо претресасмо и одбацисмо. Истина смо били готово слободни, али смо знали да у овој пустињичкој републици сваки је и срцем и душом одан шеику и знаде политику његову. Знало се да смо заробљеници и да се чека да се откупимо, па би нам тако сваки покушај да се измакнемо узалудан био, јер нас је сваки члан племена чувао и пазио куда се крећемо. Нисмо имали новаца да подмитимо људе, а нисмо ни земљу познавали. Шта дакле да се ради? Обадвојица мерисмо озбиљно и врло брижљиво положај наш па најпосле нађосмо шта да радимо. Одлучисмо се да идемо управо Фаруку да иштемо да нас пусти слободне, јер је залуду што чека да нас Турци откупе. Закључивши то одосмо у наш чадор те слатко заспасмо.

Сутра дан пођосмо шеику у чадор и нађосмо где као обично седи с главарима и старешинама племена. Веома је било тешко ако не и немогућно говорити с Фаруком на само, нити најпосле имадосмо узрока да тајно што радимо; тако Муса, који је добро арапски знао, предузе говорити, подиже глас свој и искаше да нас отпусте, а Фарук и остале старешине мирно слушаху. Наводио је како нас, који смо Франци, не ће Турци никада хтети да искупе ма цео век у пустињи остали, како смо ми од другог народа и од другог племена, како немамо ми ништа с Османлијама, и како нема крвнине између нашег племена и Шамара.

„Јах Фарук,“ повика Муса, „ми смо јели хлеб твој, и спавасмо у чадору твоме, ми смо гости твоји а нисмо ти непријатељи; срамота је

за сваког Арапина, а некмо ли за поглавицу арапскога, да се према госту понаша како друкчије него с пуно предусретања и племенитости. Пророк Мухамед (коме Бог нека је милостив и нека га сахрани!) заповедио нам је да чинимо гостопримство. Фаруче, ти си потпуно радио по овој заповести; немој сад да поквариш то иштући од нас, који смо гости твоји а не непријатељи, откуп у злату. Зар хоћеш да ти новцем платимо за хлеб твој и млеко твоје као ономе, што држи хан? Боже сахрани!“

„Устафр Улах — Боже сахрани!“ захори се по друштву, па онда Фарук отвори уста да говори.

„Да сте Османлије,“ рече, „ја бих вас спучио конопцима па држао о хлебу и води док тежина ваша не би дошла на меру да не би сломила ртењачу ждребету од месец дана. Чекао бих на откуп два месеца, а онда ако не би дошао послао бих ваше две главе паши у знак мира. Али као што је, ви сте гости моји, и ма да вас нађосмо с Османлијама, опет између вашег народа и мога нема крвнине. Пођите с миром!“

„О Фаруче,“ рекох ја, „ми смо јели хлеб твој и ми смо пријатељи твоји, допусти да понесемо од тебе поруку мира паши. За што да је вечито крв међу твојим народом и Османлијом? Заиста има на овој земљи пуно места за обадвоје вас!“

„Хакиме,“ одговори ми он, „ти говориш о чему не разумеш, и с тога твоје речи нису речи мудрости. Доиста, Алах је створио коња и камилу; и то је добар створ, јер они нас носе у бој и у лов и на њима пустињу прелазимо. Он

е створио вола и магарца па и овцу, и то је добар створ, јер се месо њихово може јести а во плужи земљу. Он је створио и вука и хијену; али ко ће рећи да је то добар створ, осим да се гони копљем, да се хвата у замке и убија? Доиста, месо је њихово нечисто. Тако је он створио и Османлију да га копља наша бију и сабље наше секу; а он је као и вук и хијена погана зверка и није ни за што био жив или мртав. Хоћеш ли да тражиш разума или срца у Османлије? Што мудри људи кажу: „Блудница се никад не покаја, и вода у мешини не постаје кисело млеко.“ Хоћеш ли да понесеш поруку мира хијени? Знаш ли да ће скочити да те растргне. Него ако баш душа твоја жедни да понесеш од мене поруку паши, то му реци да ћу га једнога дана походити с најодабранијим људма племена мога, па ћу дати харем његов црним робовима мојим, а крв његову псима.“

„Јах шеик — о шеиче,“ прихвати Муса, „ћутање је злато међу тобом и пашом, а говор би био као звекет камилине клепетуше; за то допусти да слуге твоје ћуте.“

Ми устасмо да идемо; и шеик се диже и пође с нама до чадора где су наши коњи и његова кобила стојали, а једно шестину коњаника спремаше се да нас прате.

„Еркуб — седај“, рече Фарук; ми скочисмо у седла и пођосмо јахати на исток. Јутро је било дивно, све око нас свеже и пуно мириса; ваздух чисто трепташе од цвркута небројених шева, неке од њих полеташе поврх наших глава а пуно их се лепршаше по трави. Тамо у даљини чо-

бани потериваше дугачке редове камила; а овце и говеда у десетинама хиљада покриваше сву околину докле око допираше. Убаве арапске девојке у своме простом плавоме руву долажаху у маленим гомилицама с воде, носећи на главама водом пуне судове и попевкујући понеку просту песмицу. Дружине коњаника јахајући све најбоље коње пустињичке креташе се на далеке путове да прогледају положаје и покретања непријатељских племена; а тамо ближе стану жене на улазници у чадоре самлеваше жито, размућиваше масло или музаху камиле и краве.

Ја узданух кад се све даље одмицасмо од овог призора мирне и тихе лепоте, који с тугом остављах. На послетку изађосмо на врх једноме „телу“, големој некој умци, гробу закопаних вароша асирских. Овде Фарук притеже узду; ми се окренусмо према стану и погледасмо како се на далеко пустила варош црних чадорова, обгрљена узвијеном реком.

„Шуф — погледај“, рече Фарук окренувши се мени, „ено где ја живим а где живи народ мој. О хакиме! ако те икада жаока туге потера из вароши, дођи пријатељу твоме Фаруку, и он ће ти је извући из меса твога. Ако те сабља гонидбе обрани, остави трулу варош османлијску, што заудара као свако ђубриште, бегај пустињи и у мени ћеш вазда пријатеља наћи. Ја ћу те научити како да вијеш копљем и сабљом, даћу ти да и ти јашеш кобилу Загловију, и само да речеш: „Један је Бог“, па заиста даћу ти девојче од мога племена да ти меље жито и дои децу твоју. Пођи с миром?“

„Би иман илах — с вером у Бога“, зајеча на устима Арапа кад се један за другим опрашташе са мном. Шеик ме загрли, а нањ се угледаше и остали другови му; и тако се с тешким срцем растадох с Фаруком, племенитим шеиком шамарским.

Кроз три дана стигосмо у Мосул ударивши на Тигар па се спустисмо низ воду на сплаву једном што плављаше из Џезире.

Изађосмо на сухо на мејдану мосулскоме, управо према конаку пашином, великој једној окреченој а иначе опалој кућерини, пред којом је стојало неколико војника на стражи. Ми одмах изађосмо пред његово превасходство, који не могаше да сакрије како се зачудио што ми тако из ненада дођосмо, кад је мислио да ми тек радимо да се изврши његова намера. Муса се пожури да му љутину ублажи.

„О пашо!“, рече, „залуду је намештати замке вуку, који је већ оседио. Још ваљда дервиш није ни стигао био у Мосул, а Фарук се већ присетио нечему; ено га оде у Нејд. Валах, ми га видесмо где се крену; нањушио је да се ти спремаш да се дигнеш нањ. Ових Бедуина има свуда; сваки му дан долазе шпијуни из Мосула па му доносе гласове како се твоје превасходство спрема. Најпосле, Фарук ето пусти робове твоје без откупа не би ли колико ублажио љутину твога превасходства. Шта нисмо чинили да га навратимо да пође онамо куда је дервиш рекао, али заман; он се смејаше само па рече да воле живети онде где један дан хода око себе на далеко

погледати може. Па тако нас посла амо управ кад се крену у Нецд.“

Паша се сав накострешио од љутине; живо сукаше дим из чибука свог и грчевито претураше бројанице, док се најпосле толико не умири да могаше говорити. Узеде нас питати много којешта о навикама и животу бедуинском. Од свега је срца желео да их са свим уништи па се чисто кидао од једа због срамоте, коју му нанесе овај Арапин — овај полунаги дивљак. Већ је очајавао да ће моћи како год довести ове људе до тога да се бију на редован начин — другим речма да се изложе да их може бити картач и зрно из топа, — паша се све врзао око тога да измисли превару какву. Питаше ме не би ли могућно било да једном на њих из ненада ударимо, а ја рекох за што не би могло бити само кад бисмо имали какву лаку чету на дромедарима, који би једно два у највећем степену напрегнута марша издржати могли, па да удари на стан док су људи занети око својих породица, чадора и стоке; али рекох да их не би никада изненадити могли кад би послали чету какву с топовима. Додадох још како ми се чини да Бедуини немају никакву праву систему стража и предстража; ноћу их нико не чува осим паса њихових, али да се настањују увек читаву једну ноћ хода од сваке војне силе; пред зору поврве коњаници на све стране, неки пролазе на камилама сву околину, други опет с брежуљака погледају на све стране очима, које могу да се надмећу с дурбинима. Осим тога имају својих шпијуна по свима варошима —

просјака, торбара и скитница, који им сваки дан доносе гласове, а за то опет уживају у ових номада слободно и безгранично гостопримство.

Паша се зачудио моме описивању па одговори, да се у његовоме пашалуку не може наћи чета, која би кадра била да из ненада удари на тако велики стан као што је Фаруков. Могао би послати повелику чету Хита; али шта су и они друго него Арапи? Само што нису ни у пола тако добри коњаници! А Фарук би најпосле ако му до невоље дође могао извести десет својих на једнога његовог.

„Ништа друго“, рече паша, „него ми се ваља топом послужити противу овог сина огорелога оца; па топом ћу га једнога дана и раскинути у комаде, иншалах!“

„Иншалах“, одјекнусмо ја и Муса, и тако се саветовање прекиде.

ГЛАВА ПЕТНАЕСТА.

Писмо из Цариграда. — Осман-бej — Др. Красински. — Марија. — Дервиш.

У Мосулу започех опет живети по варошки; али какав је ово различан живот био од живота по северним варошима Трапезунту, Цариграду или Солуну! Овде су говор, понашања и обичаји били арапски, а тамо турски (или управо грчко-турски, јер је освојени народ ударио свој печат на освојеника по свој царевини Рума). Овде ниси могао видети нигде полуевропскога рува осим у пашиних официра; великаши варошки јахали су по уским улицама у алватноме руву источном с грдним турбанима, а било је ту и ношње персијске, арапске, туркоманске, језидске и Хришћана Јаковљеваца. Пазари су били малени, тескобни и опали, и овамо на њих дотериваше Арапи своје камиле натоварене сољу из пустиње; Курди своје мазге и магарце доносећи шишарке и козију вуну, да је даду у трампу гојазним трговцима с турбанима, који са свом понизношћу отвораше пута курдском поглавици каквом кад би пошао по тргу, праћен својим људма, наоружаним пиштољима и широким ножевима персијским.

Ја се одмах сместих у једној маленој кући у вароши не далеко од пашина конака, који се као наклоњен показиваше да заузмем опет оно старо место, које сам у Трапезунту имао. Нисам био ни неколико сахата у мом новом стану, а донеше ми пуно писама, од којих је некима већ неколико месеца било. Међу њима очи моје опазише добро познати ми рукопис тахлимџијин те ми се срце као разгреја према драгоме старцу и његовој фамилији, па ми руке задркташе кад пребих печат са чежњом и опет са зебњом да чујем што о Леонори. Него сам се преварио у надању кад већ прочитах кратко писмо. Мати и кћи биле су здраве и поздрављају ме, али од њих самих не беше ни једне једите врсте написано; тахлимџија вели да је непрестано очекивао писма од мене, али не доби ништа, можда сам му и писао па се ваљда писмо загубило, а тако што често бива; него свакојако он се тврдо уздаше, да се моје срце не ће изменити. „Али“, писаше даље, „ми сад чусмо да си отишао у Мосул. Нека је с тобом благослов божји! Ја нисам никада био тако далеко у унутрашњости царевине, али ја имам ту у Мосулу врло добра пријатеља, па сам му писао да се позна с тобом; он је човек твога заната а племеном је од храброг а несрећног народа једног. Он је Пољак а име му је Красински; нисам га видео већ петнаест година, а тада је био млад доктор, који започињаше живот као оно и ти овде у Цариграду. Ох, пријатељу мој, како време лети! Петнаест година чини ми се као петнаест дана. И честитог младог Станислава занесоше на Боспору

два сјајна ока па се оженио младом Гркињом Ралом Мавројеновом. Заиста је била лепота, а колико лепа толико и добра. Ја ласкам себи да се моја Леонора не разликује од ње много, бар не од ње онакве каква је пре петнаест година била; а ти знаш, мој Ђузепе, да лепота вене а доброта траје. Него је било и доста јада и жалости док Станислав дође до своје девојке. Старац Мавројенија заклео се да Красински, који је католик, не ће никада за жену узети кћер његову; али љубав падвлада, једну ноћ Красински украде своју девојку, а она је од то доба мртва за своју фамилију. Грчки је поп анатемисао, али Рала, као оно Јевреjка Рута, рече младоме мужу своме: „Куда ти пођеш и ја ћу поћи, и где се ти настаниш и ја ћу се настанити; твој ће народ бити мој народ, а твој Бог мој Бог.“ Мени је мило што ћеш бити с Красинским; Европљанин човек не може ваљда до века остати закопан међу Турцима и Азијатима; њихови путови нису наши путови; има истина и међу њима добрих и честитих људи, али их је мало који ће се добро пазити с Европљанима. Ја ти проричем да ћеш с Красинским постати напрсни пријатељ, и само те молим да га прекориш што ме је заборавио. Толико година не даде човек о себи ни речи чути, ма да сам последње писмо ја писао.“

Имао сам пуно узрока да се сневеселим кад помислим да је читав месец дана пута између мене и Леоноре, коју сам непрестано љубио, али са страшћу без наде. Често сам помишљао на њезине дражи, од којих није најмања била ње-

зина детињска безазленост и љубав према мени. Понекад бих опет жалио и што је икада видох, јер шта је мучније него кад у души гори пламена незадовољена жеља!

Пред вече прострох мој ћилим по равноме крову моје куће па се одмарах па свежему поветарцу што подухиваше од Тиаре планине, где је граница међу Турском и међу Персијом а где станује једно јуначко а много гоњено племе хришћанско, које мусломанска влада тек што није са свим потаманила.

Мосул је сазидан на једној косини, на десној обали реке Тигра; куће имају далеки поглед на простране равнице асирске, што су планинама порубљене. По хоризонту се повлаче снегом покривени висови, од којих они што су ближи и нижи постепено се подижу у оне страшно високе ледене врхове, од којих се кроз разређени ваздух одбија у разним и неописаним преливањима боја последњи зрак сунца на заласку. Између вароши и првога низа брда пружила се плодна и пространа равница једна испрекидана овде онде повеликим умкама, од којих је највећа она, која се зове Кујунџик а која покрива разрушене палате асирских владалаца.

На пространој равни овој виделе су се овде онде пруге од друма или управо стазе између појединих села и вароши, па по њима гледах како путници ходају, који одмарајући се гдегод у хладовини док је жега била журише се сада да у варош стигну. Ено га отуда Курд један с особеним рувом својим, толико особеним да се може познати ко је и шта је ма да је већ су-

тоњ и ма да је подалеко, тера дому дуги ред мазги с клепетушама на врату а натоварене скупом шишарком. Тамо код моста зауставила се једна чета Хита или нередовних коњаника, (које у турским крајевима баши-бозуцима зову), а живе боје њиховога шареног и искићеног рува одликоваше их од једне гомиле Арапа сељака, који су се били близу њих посадили. Дуг један каратан од камила прелажаше полагано колебљиви мост од лађа, — једини пут преко реке у варош. По пољани растурено је било још овде онде и по неколико црних арапских чадора, остатци пропалих поништених племена, што један живот проводе испод зидова варошких.

Сутоњ кратко траје кад већ сунце седне, али је ваздух пун мириса и све што је живо тек онда као да се буди из неког заноса и сна, кад се већ и последњи зрак сунца изгубио.

Тако мирно погледах на прозоре што су пред мном били, па ми се на један пут оте поглед на нешто ближе, на крову суседне ми куће. Дивно једно створење искрало се из сакривене ћелијце источњачке куће. Ето је где с пуно чара корачајући изађе на чардак. Богати шал један обвијаше јој витак стас њезин, а простране свилене шарваре готово јој скриваше жути вршак њезиних папуча. Њезин пршњак блиста извезен златом, које за чудо лепо доликује дебелој кадифи. По њезином лепом челу падају јој златне паре па се ове блистају и кроз златну косу њезину што јој се у дугим витицама спушта скоро до ногу њезиних. Покреће се лако и дражесно као газела. Полагано се прикраде наслону

од чардака па радознало погледа доле на улицу. Али као плаха срна непрекидно на опрезу она се прену на мој кашаљ, па усплахирена погледаше око себе, а у томе јој се показа бледо љупко лице осветљено великим плавим очима, што се брзо сусретоше с погледом странчевим те се трже и нестаде је.

Мало за тим па ће дан да помрчи тамним застором ноћи, што најпре потамњује па онда гута разне особе и слике у околини. Слушам како урлање и лајање паса прекида мирноћу ноћну, а на величанственом се опет звездапоме небу отвора призор, што као да не припада нашем свету него неком другом, и који наша ограничена чула тек само несавршено схватају. На истоку се рано иде легати, па тако ми мој слуга на скоро намести постељу на чардаку, те легох да сневам о завичају моме и о Леонори.

Кроз неколико дана ја се већ познадох са свима новим друговима мојим, с којима ми је ваљало живети у овој далекој вароши асирској. Али се јако зачудих што не баш са по све чистим задовољством, кад ми један нов гост уђе у собу па ја у њему познадох добро ми знано мрко лице Османа-ефендије, кога сам последњи пут у Солуну видео.

„О, Хећим-баши, буон ђорно,“ повика он руковавши се са мном по европски; „како ти је ћеф; добар, је ли, нека хвала Богу!“

„Добро дошао, добро дошао Осман-ефендија,“ рекох ја, „бујурун, седи; баш ми је мило што те видим,“ па онда повичем да се донесе чибук и кава, а Осман се згодно намешташе.

Његово се понашање са свим изменило, поступаше са мном с необичним поштовањем; говораше о својим приватним пословима па ме понизно мољаше да му будем на руци код паше, почем је, вели, чуо да сам у великој милости у његовога превасходства и да се ја с пашом живим „кардаш ђиби“ — „као с братом“.

Ја лепо одбијах од себе сваку тако тесну свезу с пашом, и рекох да ја нисам ништа друго него најмањи и последњи верни слуга његов, него сам гледао да то кажем гласом, који би засведочавао да је у самој ствари са свим противно ономе што казивах.

Осман-ефендија, или управо Осман-бej, (јер је сад већ био кајмакам или мајор), послан је био у Мосул особитим неким војничким послом, о коме ми не хтеде ништа више ближе казивати. Ја узедох да га питам шта би од оних несрећних Бугара што их у Солуну оставих у тамници.

„Ох, Ђаури су они скоро сви поскапали, него их је неколицину спасао неки франк-елчија“, одговори Осман, па онда настави да ми честита некаке изгледе, које као ја имам да се обогатим.

„Не ђурсениз — ала о чему говориш!“ одговорих. „Ја сам сиромах хеђим, који једва има својих две хиљаде гроша на месец. Шта могу отуда да уштедим, или ко је још где видео да се хеђим обогатио?“

„Бош лакриди — којешта,“ рече Осман. „Ко може силом што да учини да у сенци пашиној богат не постане? Шта, та и без пашине

милости може се овде новца зготовити. Има овде у Мосулу један „Лехт“ хеким, доктор артиљерије, који је врло богат; тако бар чујем.“

„То ће ваљда бити доктор Красински“, рекох, „он је једини Пољак доктор овде колико ја знам.“

Управ се тада отворише врата и слуга ми рече да је дошао „Хећим Красински“.

Ја устадох да поздравим једног малог човека, с хладним плавим очима, плавом косом, с дугом брадом и брцима исте боје.

„Имам част да поздрављам господина доктора Антонелију, n'est-ce-pas?“ рече нови гост.

Ја одговорих пола с усрдношћу а пола с хладном учтивошћу, па га замолим да се посади. За тим му представим Осман-беја па дадем донети кафу и чибуке.

Нађох да је Красински живакан и разборит човек од света, и за чудо је добро стране језике говорио. Из призрења на Осман-беја, који је само турски говорио, Пољак прекиде свој француски разговор па се разговараше турским језиком, а кад Осман-бој оде, онда се Красински окрете мени најчистијим тосканским говором те се на своме језику разговарасмо.

Ја честитах сам себи што ето добих друга, који је по жељи мојој, па се надах да ћемо се често и дуго разговарати о европскоме животу и пословима, те да би тако прекинули уморљиву једноликост азијатскога живота.

„Ево имам“, рече доктор, „једно писмо од једнога мог врло драгог ми старог пријатеља, честитог и изображеног једног човека, сињора

Скарпе. Он ми каже да сте му ви најмилији пријатељ па ми као наговешћује и неке тешње свезе. Можда не ћу погрешити ако вам честитам што сте задобили срце његове лепе ћери? А да је лепа то сам чуо од једнога Европљанина, који је прошао овуда и који ми је и донео писмо од сињора.“

Ја рекох да сам испросио сињорину, али додадох како сам још и сувише сиромах да би се могао оженити, па се бојим да ћу имати још доста да се начекам док будем у стању да задовољим моје скромно частољубље.

Доктор ме храбраше па ми са свом поузданошћу говораше да су изгледи моји пуни наде. „Ви добро стојите у паше“, рече ми, „а то је све што треба у Турској. Кад Турци некога запазе, онда њему може да буде врло добро, само што требају врло много призрења и непрекидне пажње, више него што Европљани хоће обично да им чине. Али за што да о томе говорим, кад на сву прилику и ви сте већ до сад Турке добро познали; него опет ви сте још млад човек а ја сам већ остарио, а искуство седих власи увек вреди.“

Ја се пожурих да уверим доктора да мени ништа не би милије било него да чујем како он мисли о турскоме животу, и рекох да сам врло срећан што имам у њему тако вреднога вођа.

„Е па“, поче он, „ја не могу казати да се баш много дивим турској влади, ма како да бих волео да могу добру мисао имати о влади, које сам хлеб толико година јео. Није могућно да силом очи себи затворимо па да као не видимо

да су упропашћавање народа, суровост и неправда, главна начела у те владе.“

„Погледајте само око себе. Ево је овде велика једна земља наводњена прекрасним рекама, које су отпре наводњавале рудину за чудо плодну, земљу што је чисто киптила људма и животињом. Не треба да вам кажем шта се учинило од ове земље од како су је Турци узели у своје руке. Стотине села збрисане су са свим, и посао опустошавања непрестано се врши и траје ето једнако. Немате овде моста, који није покварен, водоводи се кваре и загађују и само трагови од старих друмова остају; ето узмите саму варош ову, данас нема ни трећину оних кућа, које је само пре педесет година имала. Ето она једина ћуприја, што је тобож преко Тигра имамо, у таквом је стању, да ми се увек ваља скинути с коња па га водити преко ње само да му не би нога запала у какву од многобројних рупа што има у њојзи.“

„Али зар баш никакве Фајде“, упитах га, „нисте видели од танзимата, хат-и-шерифа и хат-и-хумајуна? Заиста то су ето три закона о реформама кроз двадесет година, и велики енглески државник Палмерстон изјавио је у парламенту да ни једна европска држава није кроз тако кратко време толики напредак учинила.“

Доктор се осмехну па рече да он за цело не би никада ишао, да енглеске државнике пита што о турским пословима. „Истина је, да ни једна држава у Европи није начинила толиких реформа на хартији; али у самој ствари све је то тек смешан један знак слабости, јер су те

све реформе проглашене на одрешито захтевање страних сила, а ми знамо, да су фермани ови опредељени само за европске новине. Унутра по земљама царевине о понеком је од њих слабо ко шта и начуо, а још мање се предузимало да се штогод од њих изврши.“

Ја признадох да сам и сам већ опазио да тежаци имају да сносе велике терете, а особито Хришћани, које безаконитим насиљима и глобама са свим сурово гњече. „Него опет“, додадох, „ја их баш не жалим, јер су то све дволични и подли људи.“

„Подли људи, заиста! А где још тиранство и насиље није изазивало подлост? Човек мора или да се приклања или да умре кад нема никаква друштвена или политична права. Узмите да се овде нашао какав Хришћанин са женом и децом. Замислите да је у њему дух слободнога Европљанина, каквог Француза или Енглеза, и узмите случај да је и он постао жртва каквог тешког зла. Он се може противити, може узети да се бије до последње капи крви, у колико се лично њега самог тиче; али кад он знаде да би отпор донео собом само сигурну пропаст, и то не само њему него и онима који су му најмилији, онда му се може опростити што љуби руку своме тиранину и тражи да му ма којим начином ублажи јарост, само да би отклонио несрећу. Али ја не дам рећи да је раја подлија и дволичнија него што су Турци сами. Нема ништа гадније и одвратније него кад Турчин ради да се удвори неком старијем свом, било да отклони казну неку или да добије нешто. Једно је са

свим очевидно: азијатски деспотизам деморализује све класе народа.“

„Али зар доиста мислите да се последњих година није ништа поправило у царевини?“ упитах.

„Без сумње је било промена великих,“ одговори доктор; „али за цело никакве поправке; јер што је земља добила у једном погледу, то је опет у другом изгубила. Стари вилајетски тирани, дерибеси и наследне паше уклоњене су па се тиме управа усредсредила. Али централизација у земљи, у којој још ни друмова нема, то је ствар да не може гора бити; осим тога наследни је паша имао за што да се стара да му земља напредује, а напротив цариградски чибукџија какав постављен сад за пашу а очекујући сваки дан да га крену, има само једну јединишту мисао непрестано на памети, а то је да стече пара. Њему ваља *јести*, *) а они, који су под њиме у власти, врло брзо раде по примеру пашином. Кроз једну или две године његова су глобљења већ толика да се за помагање његових упропашћених жртава чује чак до Цариграда. Танзимат-паша има увек понеког, који чека на упражњена места; тако се двогодишњи паша уклони да начини места другоме, који је тако исто задужен Јерменима, и који је тако исто обвезан да учини какав леп поклон Танзимат-паши; па се онда опет посао цеђења и глобљења почне с нова а с последицама као што ето видите.“

---

*) *Јести* значи у турском слепачком говору *теħи пара*.

Признадох да ствари веома жалосно изгледају по поданике турске. „Али најпосле, ми смо странци,“ додадок, „па с тога боље је да енглеским државницима оставимо питање човечности, па да гледамо на турску царевину с гледишта себичности, да гледамо да се користимо стварима онаквим какве су.“

Др. Красински потпуно се слагаше с овим назором па се онда растадосмо изјављујући један другом жељу да се пријатељство међу нама утврди.

Нисам био дуго у Мосулу а паша ми даде онај исти положај, који сам и у Трапезунту имао. Међу тим ја сам се понајвише бавио у конаку па сам умео да докопам у моје руке и крајеве многих плетака разнога рода, од којих је већина за мене посредно пробитачна била.

Осман-бej непрестано је био пун пажње према мени и претвараше се да ми је најтоплији пријатељ, а ја опет с моје стране тако му се исто показивах врло пријатељски расположен, јер је то био човек који би ми сваког дана затребати могао; него опет, рекавши му да сам га препоручио паши да не може већ боље бити, ја сам мало прекорачио границе праве истине, јер сам се бојао да паша не опази од куд како би Осман могао бити врло употребљив и користан човек; па сам се с тога старао да га не употреби ни на што док се ја не наместим што тврђе на моме новом седлу.

Није дуго постојало па ја одох да вратим походу др. Красинскоме, који је становао у једној малој кућици одмах до мене. Веома сам се обра-

довао кад нађох да оно лепо девојче, које сам пре једне вечери на чардаку видео, није био нико други него кћи његова Марија, која се с мајком својом носила по мосулски. Нема ништа красније од ове ношње, кад се носи онако како су се госпођа Красинскога (рођена Мавројенова) и њезина лепа кћи носиле. Материну некадашњу лепоту, што је пре шестнаест година разгрејала топло срце младога Сармаћанина, као да је сада наследила Марија. Истина се у ње још не беху развиле заокругљене црте пуно развијене женске, али јој је лице било неисказане љупкости, а које тим већма очараваше што није имала црног топлог ока источнога, него место њега мирно плаво око северне Европе с дугим витицама злаћане косе, и с бледим чисто светлим лицем. Па и мајка јој не изгледаше као обичне Гркиње јер јој коса беше мрка а очи плаве; премда најпосле овако што данас и није ретко видети у Грка а може бити да је дошло отуда што у жилама новог грчког народа има пуно словенске крви.

Ма шта да се говори о Красинскога благу, њему не беше нигде трага у његовом скромно намештепом стану. У кући му је било врло чисто а имао је нешто и европскога намештаја, као столице, астал, па што се тога тиче беше велика противност намештају по кућама осталих мештана; али нити је имао гомилу слугу нити је држао коње, на кратко није било ту ничега што не би могло бити у доктора који живи само о својој плати. Тако помислих у себи да ће онај

глас о богатству Красинскога бити тек измишљотина мосулских беспосличара.

Много којешта у овој кући подсећаше ме на једну другу коју оставих у Цариграду. Чудан је ово удес био: ето опет наиђох на фамилију, која има само једну кћер; и то опет Европљани у турској служби. Него је опет Марија била велика противност мојој Леонори, ма да је на њу наличила детињастом безазленошћу; она није имала ни мало од оне снаге духа, оног брзог схватања и разборитости и оне јачине воље, што сам у моје Леоноре опазио. Пољкиња девојка била је још једнако право дете, не зна за свет изван своје куће, и плашљиво се прилубљиваше све уз мајку своју. Госпођа Красинскога је с муком прешла границе свога источњачког васпитања, тек у колико само да је могла дочекати неколике пријатеље свога мужа; није чудо дакле што је Марија плашљиво девојче, јер у Мосулу је у самој ствари живела по азијатски, није се смела усудити да завири у уске улице, или да отиде до мејдана или до ћуприје без великог плавог памучног умотача, у који би се са свим увијала, а по лицу би спустила црни вео од коњске длаке, меки као што носе жене у Каиру.

Мало по мало ја постадох кућни пријатељ пољској породици овој, и доста сам пута много којешта научио из разговора с тако оштром разборитом главом какав је био Красински; па што се више упознавах с њиме, све више почех да сумњам да није баш на празно што се помиње његово богатство. Очевидно је било да он није

са свим сиромах, и ја се радовах томе зарад фамилије његове. Понекад бих га навео да говори о начину како би се новац најкорисније овде употребити могао, а он би увек рекао да је преко потребно имати новац при руци у овој овако несигурној земљи, где се не зна ништа о трговачкоме поштењу и где свакога часа политични немири наступити могу.

„Али," рекох, „како би се онда могли послужити овим тако великим интересом који се овде даје, кад хоћете да вам је новац у свако доба при руци?"

„Ја и не желим," одговори он, „да се користим високим интересом овдашњим. Истина, ја сам некада тако радио, и стекао сам лепу суму за ме; али од неко доба ова несигурност у Турској тако ми се увртела у главу, да радо заборављам и највећи интерес, па гледам да ми је под руком оно што имам, и само чекам да стечем колико ми треба па да се селим у Европу. Узмите случај да се удеси какав општи покољ Хришћана овде у Мосулу, ко би вам онда могао тражити своје паре које је под интерес дао?"

„Општи покољ!", повиках; „та ваљда не мислите да ће се догодити овде тако што ужасно и тако нешто што није за веровање?"

„Није за веровање? Та ето нема неколико година како се тако што десило у Алепу, па ниште ваљда са свим заборавили ни сечу Хришћана тијарских, или на прилику ону што се догодила на Сцију. (31) Хришћани напредују и богате се као оно Јевреји у дане кад су их најжешће гонили, па Мусломани, лењи и безобразни и па-

косни, погледају то па мрзе на рају рад њезиног бољег стања газдинског. Него опет највећа опасност долази од владе, која има неизмерна утицаја на народ, па га по вољи својој уздржати или раздражити може. И влада завиди као и најнижи Мусломанин богатству и важности понеког Хришћанина. Данас их не може погубити одмах и узети им све имање њихово као некада, али може лако да удеси општу једну сечу, па онда пред светом да одбија од себе сваку кривицу, да не призна своје људе, или баш и да обеси и поубија оне што су јој најнижа и најмање вредна оруђа.“

„Али би за цело европске силе предупредиле или и оштро казниле таку плетку,“ рекох.

„Од како је Русија понижена,“ одговори Красински, „има само две силе које нешто вреде, а то су Енглеска и Француска. Првој би Турска одмах погледала за заштиту. Енглеска би се љутила, њезин министар за спољашње послове написао би неколике оштре депеше, али би опет у самој ствари бранио турску владу од сваке мере, коју би Француска може бити хтела да предузме; међу тим би се и штампа и парламенат разлегао од силног оцрњавања Хришћана, којима би се пороци тако износили и тако претераним бојама цртали, да би људи најпосле почели да мисле, да ниткови једни нису најпосле боље шта ни заслужили, и да после свега не треба Турке баш тако ни кудити што их исекоше“. (32)

„Али чини ми се,“ рекох, „да су они, што су удесили били сечу у Алепу год. 1850, строго кажњени?“

„Јест, жртвовали су неколицину неваљалаца из најниже класе да замажу Европи очи, али Хришћанима дадоше довољнога знака да се узму на ум те да не мисле да се могу слободно и самостално понашати, а паша алепски, Зариф-Мустафа, о коме се више него тек само сумњало да је пуно блага задобио оном несрећом, управо је од то доба и почео да прави сјајну каријеру. У самој ствари њега су тајно наградили за учешће, које је имао у целом оном послу.“ (33)

„Кад би сви консули сложно радили да бране Хришћане, онда би се без сумње много добра учинити могло. Али енглески консули не ће никад да се мешају у месне послове осим ако се ту нешто тиче каквог енглеског поданика, а од стране више власти добијају упутства да у извештајима о стању ствари што боље по Турску говоре, како би било чим да се потире оно што кажу Французи и Руси и како би се набацало прашине људма у очи; јер за Енглеску је начело да подржава отоманску царевину и да одржи самосталност њезину, која се сада ослања само на широким плећима Џон-Була.“ (34)

После оваких разговора, као што је овај горе, мени некако не би било најпријатније, али мало по мало па би се утисак тај изгладио док Красински опет не би ударио да говори о истој ствари те да ми даде све очевиднијих доказа како Турци не мисле добра раји, а да је то тако, о томе нисам могао ни сам да се певешт чиним.

Обично сам свако јутро око девет сахата полазио пашу као да му опипам жилу и да му ка-

жем какво му је стање здравља, а у самој ствари тек да га забављам свакојаком бруком, о којој сам само где зачути могао, и да удесим пуно малених за ме корисних послова. Једно јутро кад дођох као обично нађох пашу врло добре воље. Прими ме с много већом усрдношћу но обично и даде ми главом знак да се посадим поред њега, али га ја тек у неколико послушах, спустивши се на колена близу његовога превасходства, јер ме је страх било да не изгубим његову милост кад би се понашао сувише поверљиво.

„Хећим-башо," рече ми, „имам нешто посла за тебе."

„На моју главу нек буде, паша ефендија," одговорих.

„Иште — погле, арапски шеик Фарук и ја постали смо пријатељи; а као за што и не би, кад има доста земље за обојицу нас. Он је тек прост један Арапин, па докле се год држи само пустиње, нека јој је вазда добро дошао и нек пасе са стоком својом траву њезину. Ја га не могу ухватити као оно моји ртови што не могу да лети газелу пристигну, а да могу ја бих га можда и казнио. Па сам онда мислио да је боље да учинимо мир, а он је пристао да не прелази Тигра, ако само моје хите не дирају људе његове. Али осим тога има још пуно ствари, о којима би нам се ваљало поразговорити, па мислим да је најбоље да се сами састанемо и да их уредимо. Слао сам дервиша Абдулу више него једном да позове лукавога лисца на састанак, али се он боји да то не буде замка нека. Ја сам се заклео сабљом пророковом да му не ћу

ништа учинити; све што желим, то је да га вежем на вечит мир, те да села моја напредују.“

У овом тренутку подиже се пурде и дервиш уђе унутра.

„Салаам алејкум о паша! Хећим-баше нека ти је пробитачно ово јутро твоје!“ па то говорећи он се онако прљав и нечист посади на диван одмах уз пашу, напуни свој умазани кратки чибук дуваном из дуванкесе његовога превасходства, и поче да пуши.

„Не хабер — какве гласе носиш Абдула?“ рече паша.

„Кош — прекрасне“, одговори дервиш па онда поћута подуже.

„Пашо,“ рече за тим, „отерај твоје људе даље а нек остане хећим-баша.“

Чибукџије из предсобља буду оправљене на поље.

„О пашо!“, рече дервиш, „о овоме нема сумње: ти не ћеш начинити права мира с овим сином огорела оца — овим камиларом Фаруком — докле год га сам не видиш и док се с њиме не разговориш. Твоје ће речи бити као слатка пролећна трава дивљем магарцу пустињском; и он ће радо да те слуша, и од твојих ће му речи милина доћи; а ти му онда можеш наместити узду на уста, можеш га оседлати и појахати на коју страну хоћеш. Ја сам већ доста с њиме учинио, али има неко који може учинити још више, а то је Франак хећим-баша, о коме се мисли да је од неког народа, који никад не лаже, па тако шеик треба да добије хећимову реч

пре него што узможе ломити хлеб с пашом. Ето, ја изговорих, о пашо!“

„То онда,“ рече паша, „хећим мора опет у пустињу да пође те да позове Фарука да једе хлеба са мном, а ја ћу за састанак наш заклати овцу једну, па ћемо се наразговарати и уредити што имамо, те да буде мир у земљи. Хајде хећим-баши — јеси ли готов?“

„На моју главу нека буде, пашо ефендија,“ одговорих. „Роб ће твој и у пакао поћи ако ти зажелиш; прах твојих ногу готов је да се ето одмах на пут крене.“

„Берабер ћидек — да заједно идемо,“ прихвати дервиш, па устадосмо да се опремамо на пут.

ГЛАВА ШЕСТНАЕСТА.

Враћам се у пустињу. — Колера у вароши. — Састанак шеика с пашом. — Страшан свршетак.

Трећи дан после оног разговора био сам с дервишем Абдулом опет гост у великоме чадору Фаруковом. Шеик ме је дочекао с пуно истините љубави као прави син природе. Загрлио ме је као отац сина и рече да би срећан умрьо кад бих хтео да изговорим исповест његове вере и да останем да живим у пустињи.

„Јах хаким,“ рече ми, „за што не дођеш да дишеш ваздухом како је Бог удесио, замиришаним мирисавим цвећем као дах анђела, место што дишеш трулим смрадом у вароши? За што не дођеш да јашеш кобилу од племенитога рода Кехејлан-ел-Ацуса или Абејан-Шерака, што су брже од магараца пустињичких, место што милиш по земљи на осипљивим кљусетинама? За што да не живиш као слободан човек место што приклањаш врат свој Османлији, који је лукавији од Ашала, и гори од најнечистије зверке?“

„О шеиче,“ одговорих, „ко зна да л’ ме судбина моја не ће једнога дана довести да с тобом станујем? За сада не могу; судбина је јача од наше воље.“

„Ти говориш као онај који право верује, о хакиме!“, одговори Фарук; „не ћу више да те присиљавам. Него реци ми сине мој шта мислиш ти о томе што паша жели да ме види? Ти ниси Османлија, ти си од народа, који љуби истину а мрзи лаж; дај ми дакле савета: да л' да једем хлеба с овим Османлијом, да л' да не једем? Ја сам пристао да буде мир између нас, али ето он сада жели да утврдимо тешње пријатељство. Ја сам се разговорио са старешинама мога племена, па већина не верује Османлији ни онда кад чини поклоне и прави част, јер он је већа лажа од Мосејлеме; и рекоше ми да се сетим како ми отац проће; али је њега (а мир нека је с њиме) убио вођ један хита, човек који је био крвопија Феласима, и који је села спаљивао, а паша је човек мира, човек пера, и ма да га баш не бих хтео много кушати, опет не могу да видим какве опасности, кад бих изван зидова варошких с њиме хлеба јео. Говори о хакиме! Ја чекам речи твоје.“

„О шеиче,“ одговорих, „рат је рат, и кад људи потргну сабље, хоће да пију крв један другом; али мир је мир, и кад се сабља спусти у корице, онда људи кољу овнове да би заједно јели меса њихова и да би живели као браћа. Ето таква ти је и пашина жеља. Он ми је рекао да је пустиња твоја с њезиним хиљадама и десетинама хиљада оваца, стоке, магараца, коња и камила; а уређена земља султанова је, с њезиним житом, бостаном и другим плодовима земаљским. Има дакле доста места и за те и за пашу, да у миру живите; али мир утврђен међу

изасланицима не може тако тврд и постојан бити као кад се обојица што земљом владају састану и загрле; па за што дакле да не идеш и да једеш хлеба с пашом те да сте пријатељи?“

„О хакиме!“, одговори шеик, „дервиш ми је донео од паше речи слађе од меда, и оне ми очараше уши моје и заробише памет моју, и гле: ја пристадох на мир; али ти ето дође и твоје су речи као тиха киша пролећна кад проромиња и тако ето у моме срцу пониче трава слатка и цвеће добре воље па ћу да чиним како ти желиш; хоћу да се састанем с овим Османлијом, али не у вароши; не! Валах билах, не ћу ни по што да дахнем покваренim оним ваздухом; ако жели да се састанемо, нек изађе на један дан хода, ма до Ел-Хатера, само с десет пратилаца, а ја ћу му доћи на отвореноме пољу само с осам пратилаца, па ћемо заједно јести и бићемо браћа пре него се растанемо.“

„Јах шеик,“ рече дервиш, „заклињем ти се да је Хафиз, Османлија, веран син исламов; издајство је мрско њему као отров што је безоару; ти ћеш се састати с њиме и загрлићете се, и Бог милостиви и благи благословиће састанак тај, а ја, и баш ја, Абдула Факир, славићу јединога снесилнога и свемогућнога и благосиљаћу име пророка Мухамеда (на коме нека је мир!), и ја ћу попљувати све ћафире и неверникe;“ па свети човек овај скочи на ноге и поче да чита на глас фатиху или прву главу корана; за тим се кренусмо на пут кући.

Кад се опет нађох пред пашом, имадох прилике да опазим како му је доиста врло много

стало до састанка са шеиком. Ни часа не чекећи даде написати писмо једно своме супарнику, пуно китњастих израза, па запитавши најпре мунеџима или варошкога звездара који је дан и који час срећан, Хафиз-паша одреди петак као дан састанка, а мени рече да се спремим да га пратим.

Пре него ћу поћи с пашом, учиних једно познанство, које ми овде поменути ваља, јер је јака утицаја имало на мој потоњи живот. Мој пријатељ др. Красински нестрпљиво ме је изгледао био те да ми јави за један врло озбиљан случај болести у једном богатом харему. Тек што сам био оставио пашу па ме пожурише једној од највећих мусломанских кућа у Мосулу, да да видам Рафију катуну, удовицу једног паше мосулског. Неколико година већ живела је ова жена у вароши овој уживајући потпуно све богатство свога мужа, а о богатству том се говорило да је врло велико. Брзо пролажасмо кроз уске улице, а пред нама је ишло неколико богато одевених слугу катуниних, који би сурово насрнули и изударали понеког дечка што тераше магарце или понеког Хришћанина ако се само доста брзо не уклоне с пута. Уђосмо најпре у велики један двор, у коме неколике слуге дембелисаше, па онда у велики салаамик, или собу где се гости примају, који је намештен био диваном једним што обухваташе све три стране собе, и који је био покривен тамноцрвеном свилом, богато извезеном ситним бисером. Зидови су били од мермера, по коме су лако била уцртана дрва и цвеће и дугачки натписи из ко-

рана. Богатство намештаја у овој кући са свим ми чудновато изгледаше према сиротињи у намештају пашина конака; него паша, као и сви остали управитељи по областима у Турској, сматраше себе као странца, који је држао своје место на врло неизвесно време и коме је најпосле било све једно ма где вршио свој посао, док му породица у Цариграду уживаше сва блага куће своје.

Једва имадох времена да погледам сву лепоту овог салаамлика, кад се са стране једне подиже пурде а евнух један муклим гласом позва нас да уђемо унутра. Ту се сад нађосмо пред једном десетином жена, које се као занеле у посао око своје болесне госпође, која се, пружена по сиоду а на постељи да већ не може богатија ни бити, бораше са самртним мукама.

Ја се приближих па погледах у лице болесници, којој је, како ми рекоше, могло бити својих тридесет година, али која тад овако бледа а у мукама ни мало не изгледаше као млада жена. Кожа јој се по костима затегла била, усне помодриле па се припиле зубма, а очи јој изгубише светлост. Узалуд сам тражио жилу, кожа јој је хладна била и по кад и кад би тек тешко зајечала. Ја се окретох пријатељу моме Красинскоме и промуцах му: „Колера!“ Он се чисто уздрхта, пребледе, па онда опет опоравивши се помагаше ми да предузмемо што сам мислио да ће добро бити.

Красински није ни на крај памети имао праву природу ове болести, која је пре неколико година ужасно опустошила Мосул, па сад се чи-

сто престравио био изгледајући другу заразу. Ја му помагах колико сам год могао у овоме случају овде, па тек пред вече одох оставивши болесницу с једва неколико слабих знакова да се на боље преокреће.

Сутра дан ме позваше да се састанем с пријатељем мојим у кући кадуниној, па ми баш мило беше кад видох да нам се болесница истина слабо али тек очевидно опоравља. Усне јој већ показиваху тих румени налет, кожа јој је топлија била, а и сама је више као осећала шта око ње бива. Но пре него што пођох замолише ме да видим двоје чељади у истој кући, што се превијаше у самртним мукама, једно је већ пред вече умрло а друго је без икакве наде остало. Колера се појавила у вароши.

Чисто сам се радовао што ми је сутра ваљало с пашом поћи на пут у Ел-Хатер. Зажудио сам да опет једном дахнем чистим ваздухом пустиње, у којој до сада колере још није било, и чисто сам жалио што нам пут не ће дуже трајати.

Кад уђох у коначку авлију, нађох мога старог друга Осман-беја где се ставио на чело једној чети од десет хита добро наоружаних и с добрим коњма. Он ме као обично поздрави с осмехом сумњиве искрености па ми рече да га је паша изабрао да га прати у пустињу. „Тако мој пријатељу,“ помислих у себи, „већ си умео да дохватиш ухо пашино, јер иначе не би ти ту био.“ Мој кратак разговор с Османом прекиде један чибукџија, који ме озго с ходника викну:

„ Хеђим-баши ђел — ходи, паша те чека.“

Ја уђох у салаамлик; ту нађох само најпоузданијег слугу пашиног, који ми даде знак да прођем вратима која воде у харем; пришавши туда нађох његово превасходство само самцито с чибуком својим и бројаницама.

„Бујурун, хећим-баши,“ рече ми па ми даде знак да му се што већма приближим.

Био се већ са свим за пут спремио, само још да навуче чизме, које му је на вратима салаамлика чибукџија држао. На лицу његовога превасходства било је неко необично задовољство нацртано, које с почетка не могох разумети, али ми се брзо протумачи.

Поред паше лежала је једна мала кутијца у кожној навлаци. Он поче да ову свлачи а ја се пожурих да га ослободим од тога посла. За тим ће извући из недара кесицу једну са златним прстењима, а у њојзи је био један камен безоар, *) два мала кључа и један печат. Једним од ова два кључа отвори кутијцу, у којој је четири стакленцета било. Рече ми да видим шта је у овим стакленцетима, а ја нађох да је то стрихнина, арсеник, пруска киселина и морфија. Чисто ме ужас обузе кад видох ове смртне отрове у руци човека, који се за цело њима није могао на добро послужити, па са зебњом у срцу очекивах шта ће ми паша рећи.

„Де погледај сине мој,“ рече, „па изабери једну од њих за шеикову каву; који ћемо да узмемо? Који је најсигурнији и најбољи? Говори хећим-баши.“

---

*) О њему мисле да чува од отрова онога који га има.

Ја се осетих самртно болан у срцу, хладан ме зној проби па цураше низ чело моје. И не знајући шта говорим само онако механички одговорих:

„Билмем ефенди — не знам.“

„Хајди! хећим-баши — не бој се, није ова медицина за тебе; она је само за онога пса арапског — шта ту сад као има нешто?“

„Сиз билирсиниз — ти знаш најбоље, ефендим, али —“

„Анасина, аврадина — шта једеш поган? Зар ти ниси хећим? зар није отров трговина твоја, ти сине пса ћафира! — Немој да се са мном шалиш. Бирај одмах најбољу медицину за Арапина па да се крећемо.“

Ја се сад пренух од страха рад моје сопствене сигурности па одговорих:

„На моју главу нека буде ефендим; ја се само мало размишљах; ево погле, ово је најјачи отров а у исто време најмање се на језику осећа,“ па му показах стакленце с арсеником.

„Пеки — добро, узми па држи код себе и гледај да буде готово кад затреба; или чекај, дајде мени,“ па онда узеде стакленце и брижљиво га метну у џеп свога џубета.

Ми се кренусмо на пут и тога дана имадох пуно времена и прилике да размишљам. Срце ми је пуцало рад оне улоге, коју ми је играти ваљало, а опет ми је ваљало крити да се кајем и да се гадим онога што се чини, па да се претварам да сам равнодушан и добре воље као обично, јер сам добро знао да сам међу људма, које је опасно увредити. Огледао сам, и

то с доста успеха, да убедим себе да ја ово управо имам да вршим неки заслужан посао; да је овај арапски шеик управо права куга овој земљи па да је заслужио смрт; да он неће да се сукоби с пашином војском у правој битци, па с тога и не могу друкчије него да га као вука или лисицу ухвате у замке или отрују. Овака размишљања потрла су знаменито оштрину мојих осећања, па што се више задржавах на овоме гледишту, то се све већма измиривах са задатком својим.

Неколицина ненаоружаних људи послата је још синоћ на место састанка, па тако пошто јахасмо једно шест сахата угледасмо два чадора разапета за пашу и његову пратњу, и неколико коња за пртљаг уз њих, а кад већ приспесмо на место, нађемо да је све спремљено за част; овца је била заклата, а пилав је клокtао у казану једном.

За неко време не опажаше се нигде ни трага од коњаника у околини, и паша већ поче да показује нестрпљење и замисли се. Најпосле Осман, који је догледалом једним непрестано погледао по обзорју, опази где један Арапин погледа с врх брда једног. По томе смо знали да ће се и Фарук скорим појавити, почем улаци његови нису могли опазити ни једног знака каквоме издајству од наше стране. Бистре су очи у Арапа биле; али на жалост не могоше да опазе оно мало стакленце у џепу пашином.

Сад се на хоризонту помоли малена једна чета коњаничка; све нам се ближе примицаше једнаким брзим ходом; разликовасмо већ дуга

копља па онда и лица мрких ратника пустињских. На једно сто аршина зауставише се, забодоше копља у земљу па одјахаше. Шеик даде своју кобилу једноме да је придржи, а он пође сам пешице. Паша му изиђе на сусрет, а шеик онда узвикну својим звучним јасним гласом: „Салаам алејкум, баша,“ на што паша одговори: „Алејкум салаам“; загрлише се и пољубише се у рамена. Паша за тим дохвати шеика за руку и поведе га у чадор, посади га поред себе с десне стране, па онда поче опет да га поздравља добродошлицама, на што опет Арапин одговараше по своме начину красно и достојанствено.

После тога шеик позва тројицу четворицу од својих најбољих људи, сродника и старешина племенских, и ови поздравише пашу и посадише се близу шеика. Овај ме у томе опази па повика:

„Јах, хаким -- ходи, да се поздравимо!“

Ја изађох а Фарук се диже, загрли ме и прихвативши руком браду моју пољуби је. Сузе ми ударише ма да сам се напрезао да се уздржим од узбуђености.

„Шта ли те боли о хакиме?“ рече он; „не заборављај да ти је мој чадор отворен, кад се год души твојој варош досади. Ти ме видиш па се сећаш на сладак живот пустиње; али ти хоћеш да се повинујеш судбини својој.“

Момак један унесе келаут или огртач почасти, од скрлетне чохе извезен златом, а паша уставши свечано предаде шеику овај знак султанове добре воље на велику радост Арапа, који

опет изведоше коња једног, поклон паши од стране шеика.

Сад се као ужурбаше нешто пратиоци пашини; два момка унесоше голему једну дрвену чинију пуну пилава и овчијска меса, а паша и шеик почеше загртати своје рукаве спремајући се за част.

Момак један донесе ибрик с водом и убрисач, а паша окренувши се да опере руке даде ми знак главом па ми пусти у руку несрећно стакленце.

Гозба се започе, паша заглиби своју десну руку у пилав па позва Фарука да се и он прихвати, а после одабираше за свога госта све најслађе залогаје овчијска меса. Кад се обе старешине наједоше, онда позваше пратиоце своје да редом заузимљу места, и врућ се пилав и месо с нова доносиваше из кухињског чадора. Док сам седео за јелом слушах како паша ласкавим говором и пуним зачина уверавaше шеика о љубави својој и заклињаше му се на вечито пријатељство, а овај опет од своје стране врло пријатељски одговараше. Договарања им добро пођоше, јер паша обећаваше све и сва, а шеик, којега је племенито срце тим дарнуто било, управо се стидео да се устеже и да као сумња.

Поискаше каву а ја се прибрах што сам год могао да само извршим мој посао. Уклоних се за један часак па онда изађох опет носећи у руци један филџан који понудим шеику. Он га одбијаше од себе учтиво па га даваше паши, а овај опет као из непоколебљиве учтивости нава-

љиваше да му га гост узме, а ја се на то окренем момку, који држаше каву, па узевши још један филџан дадем у исти мах и једноме и другоме великом човеку; они се приклоните метнувши руку на срце па стадоше сркати сладак мирисан напитак.

Наставише разговор и прође пола часа, за које време ја окушавах муке паклене. На послетку шеику не беше добро, он се окрете, блед и заиска воде рекавши:

„Валах, срце ми гори као пакао!“

У тај мах вика једнога од наших момака проби ми чисто уши; дечак један, који је имао да чува шољице с кавом, улете у чадор вичући

„Аман, аман — хећим-баши, дај ми лека Отрован сам!“

„Отров! Алах, илах!“ узвикну шеик; „дајте ми кобилу моју!“

Он излете из чадора паскочи на коња свог а пратиоци му подигоше дивљу вику за осветом. Фарук, као смрт блед, окрете се, поглада у пашу, па онда обори очи своје на ме. Ја не знам како да опишем израз шеикова лица; може бити да је то био поглед осете или ужаса, што га оп на ме баци; само нам се за један тили часак очи сусретоше, али бих ја готово волео да је на ме опалио из пиштоља него што ме је онаким оком погледао. Чисто ме је пресекао; не могу га никад заборавити.

Подигла се вика, и неколико пиштоља, опалише, и цуцањ ме је са свим заглунуо кад гледах како Арапи одјахаше пуни ужаса, јер је сваки о себи мислио да је отрован. Гледах уз-

дрктани и усколебани облик Фарука где га људи његови у седлу подржавају; чинило ми се као да нешто страшно сневам, али ме опет к себи доведе сурови паклени смех пашин, који се радоваше срећноме свршетку своје плетке.(35.)

ГЛАВА СЕДАМНАЕСТА.

Колера пустоши по вароши. — Красински паде. — Сироче ми једно дође на врат.

Црно ми је било у души кад се опет нађох у моме стану у Мосулу, а у вароши је овладао био страх и пустош. Јахајући кроз тесне улице сваког бих часа тек зачуо кукање и запевање „недабеха“ или најмлађих запевалица, помешано с јауком оних, који су доиста ожалошћени били. „Мугасил“, или онај што купа мртваца, трчао је из једне куће у другу послом својим; не ретко проношаху мимо мене мртвачке сандуке са женама и људма, који су до пре неколико сахата пушили по кафанама или кували по кућама својим. Пролазећи мимо гробље видох многе гомиле жена умотаних у своје тамно-плаве огртаче, попадале по скорашњим гробовима, јецајући, плачући а од часа на час подижући глас свој у запевку: „О господару мој! О камило моја! где си ми ти? О лаве! О изворе мој! Славо моја! што си нас оставио?“

Красински ме одведе да походим неке богаташе варошке, којих су куће биле заражене болешћу. „Да ли је истина,“ упита ме, „што ми Осман-бej рече да је арапског шеика ухватила колера док се бавио с пашом на састанку?“

„Истина је,“ рекох, „па је и кавеџија један постао жртва, а неко повика нешто о отрову.“

„То се могло и очекивати,“ рече Красински; „а по несрећи сва ће племена и веровати да је шеик отрован, што би најпосле много већма за веровање и било него да га је колера ухватила, само да се ето није колера овде доиста и појавила.“

Отидосмо у кућу катуне Рафије, а госпођа ова, која се скоро са свим опоравила од страшне болести оне, прими нас да не може боље бити. Мени много ласкаше што је она очевидно веровала да за свој живот има само мени да захвали. Пушио сам из чибука са ћилибаром богато искићеним, а каву сам пио из шољице једне у „зарфу“ све драгим камењем окићеном, а кад устадосмо да идемо, она ме натера да понесем собом и зарф и ћилибар. Ја сам очевидно задобио добру вољу богате катуне.

Кад се растајах с Красинским, он ми рече: „Антонелија, ја сам сав изломљен и изнемогао и ни мало ми добро није; па ме је и нека зла слутња обузела, нека би Бог чувао породицу моју! Каро амико, да л’ бих се могао поуздати у вас, ако ми се што случи?“ па сиромаху човеку задрхта глас од узбуђености.

Ја му топло стиснох руку и храбрих га да се не одаје којекаквим тамним мислима и слутњама.

„Ви сте само изнемогли од прекомерна посла,“ рекох, „ваш је дух покренут ужасима које око себе гледате; па је врло природно што сте наклоњени на хипохондрију. Идите дакле једите

добро и пијте, одморите се ноћас лепо, а ја ћу гледати ваше болеснике.“

„Антопелија,“ рече он, „ја не могу да се отресем ове моје слабодушности. Страшна ми се нека несрећа приближава; мора да је тако. Бог даје створењима својим слутњу за то да их смрт не би са свим неприправна нашла. Каро мио, ја сам већ учинио нека наређења за случај моје смрти. Поверавам вама жену моју и дете. Новаца сам доста стекао да могу бити сигурни од сваке оскудице; ви им будите старатељ њихов; порадите да им набавите заштиту каквог европског консулата, и ох пријатељу мој, немојте их напустити: ово је овде чемерна земља за удовицу и сирочад.“

Ја му опет руку пријатељски притисках и рекох му да се напије добро вина и да се одмори мало. Али он остаде при своме и једнако слућаше да ће умрети. Растадох се с њиме с тешким срцем.

Те ноћи сан ми се једнако прекидаше; душа ми је моја боловала. Чим би заклопио очи ужаснуто лице Фаруково на мах би ми се појавило па бих се са страхом тргао иза сна. Претурах се по постељи час на једну час на другу страну, почео бих да снивам о кући мојој и о невиноме детињству моме, па бих се опет тргао привиђењем каквим, у коме би арапски шеик имао што да ради. На пољу је била запара а смрадљиви ваздух у вароши пун је био нездравих пара. Пси су целу ноћ урликали, а ја бих се сваки час будио да опет почнем немирно дремати. Најпосле стаде неко јако да лупа на вра-

тима мојим; ја се сад озбиљски разбудих, устадох, погледам на улицу и запитам ко је? Сад се подиже доле један фењер и ја познадох лице слуге Карсинскога. Господин му се разболео.

Брзо се обукох па полетех моме јадном пријатељу у помоћ. Он се превијаше у мукама од грчева. Црте му се у лицу са свим преобразиште од бола и од ужаснутости. Несрећне је болести допао, а на жалост морално је са свим малаксао био.

„Нема наде — нема!“ муцаше слабим испрекиданим гласом кад уђох унутра.

„Немој тако да говориш! немој тако!“, говораше му престрављена жена па се сва грчевито уздрхта јецајући кад притискаше мужа свога срцу своме. Лепа млада Марија клечала је уз постељу занета са свим у молитву, а очи упрла беше у један крст што на зиду стојаше. Златна јој коса падаше у густим витицама по плећима, а очи су јој зацрвениле и позадуле од многога плача. Али тек што изустих шта да се ради, кад обе, и мати и кћи, пренуше живо те помагане Катинком, старом једном дадиљом Гркињом, извршиваше што им казивах.

Чинио сам што сам год могао, али у срцу ичајавах. Одмах с почетка Красински је са свим озгубио присуство духа и престао надати се, па тако природа се сама од своје стране не могаше болести одупирати. Болест брзо напредоваше, криза дође и ја га оставих за кратко време само; он погледаше с неописаном љубављу на жену своје младости, а очима, којих је сјај-

ност све већма тамнила. Те ноћи Красинскога већ више није било.

Смрт мога пријатеља Пољака донесе ми пуно посла. Био сам сад ја једини Европљанин лекар у целоме Мосулу, па сам претоварен био послом. Власт је варошка предузела да обустави заразу па ме питаше за савет шта ваља да ради. Што им ја световах да чисте ђубре и да кречe куће и перу, на то се и не обзираху, јер им се чињаше то и сувише просто, а тешко да бих им и смео саветовати велико и сигурније средство, то јест да поруше варош па да сагради нову с пространим правим улицама и добрим каналима. Муфтија или главни свештеник закаже један дан поста и молитве па се џамије напунише у жалост и страх погруженим људма. Шеик је водио молитве у главној џамији, у којој су се скупили паша, кадија, и сви знатнији варошани. Глас се шеиков чуо по целом скупу верних где виче:

„Потражимо милости у Бога, у великога и најмилостивијега Бога, који је извор живота, који крепи живе и мртве, који је извор наде и вечне штедроте. Слава Богу, њему бесмтрноме, који може да устави заразу и да подигне оборене и ожалошћене. Хвалите га, славите га, молите му се.“

На то би цео збор, од којега је већина била у жалости, почео ударати себе у прса па повикнуо: „Алах, акбар, амин, амин!“; а софте *) би започеле да на глас читају Фатиху или прву главу корана: „Слава Богу, господу свију створења, најмилостивијему, цару дана кад се стане

*) Богословци.

суд држати; теби се клањамо и од тебе молимо за помоћ. Упути нас на прави пут, на пут оних којима си ти милостив био, а не оних на које си се ти наљутио, нити оних који су заблудили.“ „Амин, амин!“ заječило би опет по збору, и људи би се ударали у прса и цепали руво своје, да покажу како су у тузи и како се сами понижавају.

Ни Хришћани нису изостали својим верозаконским дужностима. Владика јаковљевачки и Мар Шамун, патријарах Несторијеваца, као и католички владика заказаше дане поста и молитве; па у маленим мрачним црквицама, — на којима су врата навалице тако уско пачињена да никакво живинче не би на њих унићи могло, јер би иначе Мусломанин притерао магарца свога олтару — брујиле су молитве и мирис се од тамјана подизао из кадионица.

Толико сам послом обузет био да пропустих пуно два дана не походивши удовицу и сироче мога несрећнога пријатеља. С тога се кајах много кад добих писмо од госпође Красинскога, којим ме моли да их походим. Вели: „Знам добро како вам је време све послом запремљено. Не могу да ишчекујем да овамо дођете ван рад каквог особитог узрока а не само да тешите оне за које на овој земљи нема утехе. Ја сам сахранила мога мужа, па у његовом је гробу сахрањена сва моја срећа овога света. „Ја ћу отићи њему, али ми се он вратити не ће;“ и опет желим да дуже поживим рад Марије моје; прва ова жалост мало што није са свим савладала јадно дете. Ви знате да је мој покојни муж

определио вас, свог пријатеља, за чувара и тутора удовици и сирочету своме. Ја желим да вам покажем његов тестаменат. Оставио нам је око четири хиљаде дуката; већина је ове суме у накиту и драгоценостима па је тако ласно понети собом. Ово и остало злато већ су у мојим рукама. И вама је оставио лепу једну суму као накнаду за трошак који будете случајно као наш тутор имали; а доиста нама ваља пре или после замолити вас да нас одведете у Цариград, јер ово место овде није за две женске, које немају европске заштите. Ја наравно не могу ни помислити да ви сада остављате дужност своју рад пута нашег; али ваљда зараза ова не ће дуго трајати, па кад бољи дани дођу можете потражити отпуст за време зарад удовице и сирочета. Ја ћу се тим мање предомишљати да нас ви у Цариград пратите што знам како и сами веома чезнете да се опет састанете са заручницом својом, а растанак од ње мора за цело да вам тешко пада. Доиста, у последње време опазила сам на вама неку замишљеност и смутњу, коју не могу ни чему другом приписивати него чежњи вашој.“

С пажњом прочитах писмо ово, врло сам задовољан био а у исто време и врло радознао колика ли је сума коју ми је Красински завештао; јер у последње време страст моја за новцем надвладала је била све моје друге жеље. Сад сам управо тако у послу био да ми није могућно било отићи лично него написах кратак један одговор:

„Госпођо“, писах јој, „онако исто као што је ваш сиромах муж у послу био пре тужне смрти своје, тако сам вам ја у овоме тренутку. Сав терет његове дужности цао је сад на мене као додатак моме пређашњему послу. С тога ћете извинити моју привидну небрежљивост. Данас или сутра походићу вас. Не треба ни да кажем да с милином погледам на задатак да вас у Цариград пратим.“

Цео тај дан био сам пуно у послу. Између осталих случајева позваше ме опет катуни Рафији, којој с неке погрешке у јелу не беше нешто добро па се силно поплашила да јој се колера не поврати. Ја јој се сав посветих, давах јој медицину својеручно, а док сам тако око ње у послу био дођоше ми више усмених позива да идем на више страна, а међу осталима позваше ме и госпођи Красинскога. Како је катуна још једнако у страху била и непрестано ме молила да јој помогнем, то је доиста не могох оставити све донде док јој не само није боље било него док се и сама не осећаше да јој је боље; па и онда ме с тешком муком пустила преклињаше ме да јој се најдаље кроз једанаест сахат вратим. Претоваривање ме богатим даровима а у очима њезиним било је израза нечега вишега а не само природне пристрасности госпе једне своме омиљеном лекару. Пред вече је оставих пошто сам цео дан провео око ње, а тиме сам пренебрегао пуно других болесника.

Потерах сад коња свога кући госпође Красинскога (која ме је тога дана већ три пута звала), а на путу смишљах како ћу да јој се нај-

боље извиним. Дођох већ кући њезиној и покуцах на вратима; почеках прилично а нико да се јави; стадох прислушкивати и чух јецање. Најпосле Катинка дође те ми отвори врата. Уђох и нађох Марију где опет клечи уз постељу, на којој је мати њезина лежала и то како ми се чинило са свим изнемогла. Преко сваке мере узбуђен приближих се постељи и дохватих болесницу за руку. Она је била мртва.

Горко себи пребацивах што се толико забавих уз катуну, те пустих да жена мога пријатеља умре без неге, без икакве помоћи. Није да би помоћ моја могла отклонити жалостан случај; ако сам ишта научио приликом ове заразе, то је да су сви лекови у колери непоуздани. Истина су неки које сам лечио оздравили, али искрено говорећи што се они спасоше то нисам могао приписивати лековима мојим. Мој главни супарник у вароши био је неки дервиш, који је својим болесницима давао да гутају хартијце некакве, исписане стиховима из корана, па су многи оздравили, можда онолико исто њих колико и у мене. Опет волео бих него ишта да сам могао бити уз постељу ове јадне жене те да обећам бар да ћу се старати о сирочету њезином.

Па сад ми дође тешка мисао да је јадна Марија млада, лепа, са свим безазлена спала на мене једнога, јединог заштитника њезиног. Шта да радим? Без зазора је не могох узети у моју кућу, јер најпослс ма да сам имао заручницу, опет сам ја био човек бећар.

И она, јадно створење, са свим је клонула од тешке туге, и њезина верна стара дадиља Катинка била јој је најбољи пријатељ.

Одох да те ноћи мислим шта ћу и како ћу. Сутра дан рано сахраните госпођу Красинскога поред њезина мужа у маломе католичком гробљу, а ја се после вратим да видим Марију и да се с њоме и старом дадиљом посаветујем шта да радимо. Мило ми је било што опазих да Марија има детињскога поверења у мени. Сматраше ме као старијега брата или и као оца па ми са свим отворено показиваше све шта у кући има. Најпре ме одведе у одају где се спавало, па ту је сећање на тешку тугу своју овлада те се баци на постељу плачући и јецајући. Ја чеках мирно и имадох стрпљења на голему несрећу њезину. За тим се она усиљавајући прибра опет, па подигнувши једну даску у споду извади једно гвоздено сандуче, отвори га кључем једним и показа ми благо, које разбуди у мени демона сребролубивости. Ту су били низеви злата и једна кутија с накитом разним. (36)

„Ово је,“ рече Марија, „тековина оца мога, а ово тестамента његова. Ох! кад бих могла све дати да њега или мајку моју само за један сахат повратити могу!“ па онда се опет баци на постељу, јецајући: „Ох оче, ох мајко моја! Чујте ме на небу, чујте ме, и опростите ми за сваку мисао или реч неупутну. Ох света богородице! смилуј се на мене, јадну сиротицу! Шта ћу ја на овоме хладном свету? Узми ме к теби — ох, узми ме к теби!“

Ја не хтедох сметати природан ток туге самохраној сиротици, него се посадих на дивану и прочитах тестаменту Красинскога. Он је наравно све своје имање оставио жени и детету своме, пола овој са свим а половину оној док живи а после опет детету да припадне. Мене је наименовао да му извршим тестаменту, а остављаше ми две стотине дуката за оно што ћу имати да му одведем жену и кћер у Цариград, а особито ми ову свечано предаваше моме старању.

Ја се са свим покуњих кад виде колишна је сума што ми је остави. Речи госпође Красинскога: „оставио вам је лепу суму ,“ раздражиле су биле моја очекивања; али најпосле почем ни све што је имао није прелазило четири хиљаде дуката, то тешко да би и могао што више одвојити.

Пошто прегледах благо ја га брижљиво закључам наместим опет даску где је требало, па онда пошљем по мог највернијег слугу мусломанског и заповедим му да се са својом женом пресели да станује у овој кући а никога унутра да не пушта осим мене. За тим оставих Марију оданој нези њезине дадиље Катунке па се пожурих паши, који је ту мало пре послао но мене.

Његово је предвасхотсво било у себи која је одмах до харема, у коме се он одмараше од брига светских. Од како је дошао у Мосул, овај приватан завод његов претрпео је велике промене. Две Черкескиње, које је довео собом из Трапезунта, уступљене су биле двома оми-

ћеним чибукџијама, па се у харем довеле нове лепотице. У селу Шеик-Ади, забаченом једном планинском местанцу, била је једна Језиткиња девојка веома лепа. Дуго се на њојзи заустављаше очи Латиф-аге, заповедника хитског, па жељан да дође у милост пашину, стрпљиво дочека тас кад хтедоше да девојку даду за младића једног из њезиног племена, наговори закупца порезе да удари на села прекомерно велик намет, сељани се стану одупирати, а јунак Латиф јурне с четом својом на Шеик-Ади, растера сељане, попали им колибе, и однесе девојку паши, којега се блудне очи насићаваше чудним типом курдске лепоте.

Лепушкаста се Атија брзо отресе своје туге и страха, и са свим се измири с чудним луксузом пашина харема. Њезин суров азијатски дух није се плашио ужасних тајна турскога харема, нити је она мислила, да је то што неприродно да и друге супарнице имају удела у њезиној величини и слави. Него се сад нешто по конаку шапутало као да његово превасходство не мари више за језитску лепотицу, и да се његови повереници осврћу за нечим бољим.

Кад изађох пред пашу нађох да му нешто није добро па се с тога као мало препао. У самој ствари није му готово ништа било, али опет желео је да му ја то као лекар кажем, а осим тога желео је да чује како је с колером у вароши. Што се овога тиче могао сам му добре гласе казати. Већина случајева била је много блажа, а и мање их је бивало. Ја сам имао

пуно разлога да мислим да је зараза већ прешла свој вршак па да сад опада.

„Иншалах, иншалах, нека да Бог да буде тако!“ узвикну паша. „Бог је милостив, нека нам он даде здравља и нека заустави болештину ову; иншалах!“

Паша ме за тим питаше о многим знатнијим кућама по вароши како су прошле и показиваше се као да многе од њих искрено сажаљева. Па онда рече: „А како је Пољак доктор, који се разболио? Иншалах, и њему је ваљда боље?“

„Преминуо је он, ефендим, па и жена му; обадвоје су мртви“, одговорих.

„Мртав!“, узвикну паша; „вај, вај — како то да буде? Тако добар човек; језик дур — штета! Благо њему што нема деце да плачу за њим. Вај, вај — сви смо ми смртни. Бог је велик!“

„Ефендим, има само једно дете да жали за њим“, рекох.

„Само једно; а шта је? Еркек ми, кизми — је ли мушко или женско?“ упита паша.

„Женско ефендим“, одговорих, „мало дете око својих десет година.“

„Јадно мало дете! Па и оно тако остављено самохрано дете. Ваља да штогод дамо да се издржава; њезин отац ваљда ништа није оставио?“ рече његово превасходство.

„Ништа готово ефендим“, одговорих.

„Под којим конзулом стоји?“ упита паша.

„Валах билмем — нешто не знам баш добро о паша ефендим! Него ће чини ми се бити под француским, ја ћу распитати.“

„Учини тако“, рече паша, „па ми јави ако детету треба што новаца.“

За тим његово превасходство окрене разговор на друге ствари и понуди ми место Красинскога докле кога из Цариграда не пошљу. После једнога сахата разговарања ја отидох а оставим пашу у бољему здрављу и у бољој вољи. —

ГЛАВА ОСАМНАЕСТА.

Отмена похода. — Мучни разговор с пашом. — Љубавне ствари. — Бабина прича.

Зараза је минула, људи одахнуше душом и почеше се враћати својим обичним пословима и забавама. И мени се олакша мало посао те почех да премишљам о путу у Цариград и како би поверени ми аманет предао у руке каквом њезином сроднику. Јадно девојче, једва је чекало да пођемо на пут, јер јој је живот овде са свим чемеран постао. Живела је као у заточењу и њезина дадиља Катинка била јој је све друштво. Није чудо што је жудила да отиде куд год где не ће имати шта да је свакога часа подсећа на жалосни губитак њезин.

Него ја се спремах полагано и све оклевах; истину да кажем ја сам био дао половину Маријиних новаца на зајам да би се тако прекомерно великим интересом користио с малим ризиком, јер тешко би се ко овде смео нашалити да превари пашиног љубимца. Није баш ни чудо што се ја не журих много на пут.

Ја сам узео био једног постаријег Мусломанина слугу и његову жену у Маријину кућу као чуваре па сам им најстроже заповедио да никога живог у кућу не пуштају. Једно јутро

кад као обично дођох да походим Марију, она ми се стаде тужити како је самоћу њезину узнемирио страшан један створ, који је у најбољој соби испушио чибук и целу кућу дуваном задимио, па још и њу непристојним начином погледао. По њезином казивању он нити је био грађанин мосулски, ни Турчин ни Арапин; на то ја пљеснух рукама да ми Ахмет дође па га стадох корити што није вршио моју заповест.

„Не јапајим — шта могу ја?“ одговори Ахмет. „Ја се не могу противити дервишу; он би ми сву крв испио својим злим погледом. Само сам му један чибук дао да попуши а он опет даде свога благослова девојци.“

Залуду би било препирати се с Ахметом о овакој ствари. Он је био човек веран, али и добар Мусломанин, па би пре и вером превртуо него дервиша увредио. Осим тога ништа није обичније него похода каквога факира без икаквих церимонија: па с тога и нисам држао да отуда може што зло доћи и само сам се љутио што ми се реч није слушала.

Умирих Марију нежним речма, разложих јој карактер дервиша и казах јој како је нужно да не вређамо верозаконске предрасуде народа међу којим живимо.

Овде се сад и Катинка умеша у разговор па рече како она са своје стране држи да су дервиши најгори Мусломани. Још кад је као дете у Смирни била, памти да су свакој несрећи криви били дервиши, а ујака јој је један од њих убио на сред улице кад су оно стали сећи Хриш-

ћане због јелинског устанка. „Дервиши, да! ја их пљујем где год их видим!“ повика „парамана“.

У последње доба Марија је гледала да њезина парамана (дадиље) остане уз њу док се разговарамо. Јадноме детету једва је било петнаест година, али њезина самохраност и особито положење развили су у њојзи нагоне скромне девојке суревњиво бојажљиве и од најмање повреде женске нежности. Сад је почела да ми тихо напомиње моје одлагање намереног путовања у престолницу, него опазивши где ми се на челу облак скупља повика: „Опростите ми, сињоре, опростите ми! Ја знам да ви не ћете овде остати дуже него што морате; али ви ето видите како ја проводим дане у овој кући и како жудим да будем опет једном с киме од моје родбине.“

Ту сад неко закуца на врата авлијска. Чух Ахмета где говори гласом највећега поштовања. Устадох да видим ко то може бити па већ чух и кораке у авлији. Погледах кроз решетку на прозору и видех где Ахмет показује пута двојици гостију одевених као обично што су грађани мосулски. Појурих вратима да им препречим пут па се чисто укочих кад чух добро познати ми глас један.

Био је то паша у „тебдилу“ или прерушен, а с њиме Осман-бej.

Не могох им се противити па тако пустих да уђу. Марија и њена дадиља скочише да се уклоне, али се на вратима што су водила у друге собе испречио Осман.

Паша се посади па својим обичним заповедничким гласом рече нам да се и ми посадимо. Марија стојаше усплахирена и срдита што је тако узнемирена па погледаше мени.

„Реци девојчету нека се посади,“ рече паша.

„Ходи и седи поред мене драга Марijо,“ рекох; девојка послуша а климну главом парамани да се посади уз њу.

Пашине усијане очи стадоше мерити лепи облик љупког девојчета док она у срдитоме стиду не порумене па сакри лице на груди парамани. А парамана не знајући ко је походник него по говору видевши да је Турчин узеде викати: „Аиб, аиб! — срам те било непристојниче један! Не дамо ми странцима да тако погледају на девојке наше!“

„Суз — језик за зубе,“ рече Осман, „ти кучко једна без вере!“

„Кучко, је ли! о псу један! незивенко! сине турске магарице! Пух, да те пљунем и да се напљујем и тебе и твога оца (ако си га имао) и матере твоје (која оцу твоме никада ни имена знала није), и твога —“

„Парамана, парамана!“ повика Марија, „ћути!“ Али се параманин језик одрешио па ја морадох узети да је утишам. А паша опет озбиљно прекораваше Османа што је увредио добру жену, те јој тако с тешком муком заустависмо језик. Мало час па бура пређе, и изнесоше се кава и чибуци. Паша се понашао с највећом учтивошћу и као да је с униформом својом оставио на страну и власт своју, па се чињаше да очински сажаљева Марију, те се ова мало по

мало умири. Паша рече да је волео Красинског, па с тога је сам собом дошао да се понуди да помогне ако што треба. Маријине плаве очи засветлуцаше сузама захвалности кад јој поменуше оца; па како је паша био човек већ у годинама, то се мало по мало изгладн онај први немили утисак што га је учинио, па она стаде с њиме смерно и тихо разговарати о врлини својих преминулих родитеља. Паша нас је почаствовао необично дугом походом. Узеде мене хвалити што се бринем о добру сиротице девојке, а за њу рече да му се чини много већа него што је према њезиним годинама обично, али мишљаше да ваљда „Франк“ девојке и нису као друге девојке. Најпосле устаде да иде, потапка и помилова злаћене витице Маријине а мени рече да му још те вечери на разговор дођем.

Кад он оде, ја падох на софу у стању коме није завидети. Рекох Марији да ме остави са свим сама, јер ми није добро. Она учини тако, ма да је очевидно желила да ме пита што о походи пашиној. А парамана се не могаше довољно пахвалити тако „доброга слаткога човека“. Видох где јој у очима светлуца жудња за паром, а опазио сам да јој се у руку спустила потешка сумица злата кад оно паша изађе. Ја се сав уздрхта кад ми се силом наметаше у главу убеђење да је овај турски похотљивац заволео Марију; па како је јадница она била са свим без икакве обране! Јер шта бих ја могао учинити да је спасем? „Шта бих могао чинити?“ из ненада ми дође мисао да је ставим под заштиту катуне Рафије. Није ми ваљало вре-

мена губити. Пођох а Ахмету рекох да унутра никога не пушта, па баш ни дервиша. На вратима сретох човека, који ми рече да се кадија разболео па ме зове да одмах дођем. Али осим кадије још два три члана његове породице искаше да им жилу опипам и да им што пропишем, те се тако дуго ту забавих.

Узјахах коња и упутих се кући катуниној, али у један пут искрсну чауш из конака с позивом да одмах паши дођем.

Срце ми клону на овај глас, више механички окретох коња путем конаку и пођох за чаушом.

Опет сам у приватној соби у крилу харема, сам с мојим старешином, од кога сам сад стрепио и кога сам мрзио свом снагом природе моје.

„Бујурун хећим-баши; ђел, отур — ходи и седи,“ рече паша најтишим гласом.

Ја послушах мојом обичном готовошћу и чеках шта ће његовоме превасходству по вољи бити да каже.

„Младо је девојче много порасло од како последњи пут за њу упитах, е хећим-баши? Некако не изгледа као да јој је десет година, е хећим-баши?“ па се паша стаде кикотати кад то рече.

„Прах твојих ногу могао је погрешити паша-ефендим,“ одговорих, „али је девојче још са свим младо.“

„Евет — јесте, младо је — врло младо и лепушкасто. А кад мислиш да се ожениш њоме, хећим-баши?“

„Устафр улах — боже сахрани!“ одговорих; „роб твој ни на крај памети нема тако што;

прах твојих ногу прстеновао је одавно себи девојку.“

„Јуле ми — је ли тако? То је онда девојка слободна. Не ваља оставити да зрео плод дуго стоји; за што јој не потражиш каквог младожењу.“

„Ефендим, ја управо и хоћу да замолим за дозвољење твога превасходства да је одведем у Цариград и да је предам пријатељима њезиним,“ одговорих.

„Јаваш, јаваш — полако, пријатељу, није баш тако хитно. Ко су њезини пријатељи — раја или Французи?“ питаше паша.

„Раја ефендим.“

Паша онда замишљено пушаше за неколико тренутака а ни речи не рече. Пљесну рукама и заиска каву. Попи и њу ћутећи, момак што је служаше изађе, а ми опет остасмо сами.

Паша ми се за тим не мичући ока загледа у лице па тихим гласом рече: „Хећим-баши, шта си учинио с новцима покојнога доктора Пољака?“

Осетих како наизменце поцрвенех и побледех па сухим језиком и муцајући одговорих: „Новцем? Ефендим, новаца није ни било — или бар врло мало. Ја сам га дао под интерес у корист девојци; има истина и нешто мало накита код мене ефендим, — али врло мало — и баш сам хтео да молим твоје превасходство за савет шта с њиме да радим.“

„О хећим-баши!“, рече паша па ме стаде вући за ухо, „ти си лукав лисац; али ваља најпре да скинеш папучу ако мислиш да мене на сну ухватиш. Доктор је био ботат и ти си до-

био лепу суму новаца. Пеки, зарар јок — не мари за то ништа; али ја сам овде паша па кад се где какво благо нађе мени припада један део. Није прѓво да ти добијеш и новце и девојку. Она је лепотица а ти знаш хећим-баши да „бео колач није за свакога пса“.

“ Устафр улах — Боже сахрани!“ одговорих; „ено ти новци на служби стоје; много их нема — свега пет стотина дуката. Али шта ће онда девојка радити? Како је могу ја одвести родбини њезиној онако без паре? Они ће ми рећи да сам је ја поробио.“

„Махни се говора о новцу хећим-баши; ја хоћу само да девојци крова и куће дадем. Она ће доћи амо да буде моја прва катуна. А шта би као пријатељи њезини могли учинити што више за њу? Ето, узми новце себи а прати ми одмах девојку.“

„Аман, ефендим, аман! Ја сам жртва твоја о паша! Ја сам прах ногу твојих!“ одговорих му па се бацим пред ноге његове и љубих спод. „Девојка је Хришћанка о пашо! Она не може унићи у харем мусломански.“

Паша пољута мало, али ме чисто прождираше погледима демонским. На послетку отвори уста па проговори разговетно али готово шапућући и тако да ми чисто свака речца продираше ухо:

„Хећим-баши, чувај се. Ако ми се у овој ствари успротивиш ма и најмање, — не, ако ми не помогнеш наговорити девојку да амо дође мирно — чуј ме добро, мирно — онда ћеш

проћи као ево ова лула,“ па паша ногом растроши лулу у прашину.

Мртва тишина наступи а њу прекиде његово превасходство рекавши: „Сутра на вече нек девојка овде буде; ја ћу послати по њу кад сунце седне; одлази!“

Устадох, пољубих скут тиранину па одох с тешким срцем. Нисам хтео ићи Марији него у право мојој кући па послах да ми Катинка дође. Био сам очекивао буру те сам се спремио да је чаробном притком злата утолим, Али погана жена већ је са свим задобивена била. Њезине сјајне грчке очи светлуцаше среброљубљем; њојзи је ваљало да прати своју госпођицу па да буде повереница биринци кадуне или прве пашинице, а новаца небројено да има да троши.

„Пустите само мене сињоре да радим с госпођицом како ја знам. Одвешћу ја њу лепо у харем па да она и не зна. Мислиће да је то први дан путовања у Цариград. Она сад и онако спрема пртљаг и пита за вас. Ха, ха! а кад је већ једном у харему, онда се ослоните само на мене. „Да се не ће уплашити?“ велите? Пух! Свако се лудо младо у почету плаши; али је паша тако љубазан, тако добар човек, та она га већ воли. Сињоре, ви ћете се сећати мало на ме — ја сам стара баба сиротица пука.“

Дадох одвратној жени овој злата и рекох јој да се одмах врне својој госпођици. Осећао сам да је цела ствар сад у рукама да већ бољим не може бити, али ми је у срцу мучно било и жудио сам да заборавим да је Марија нека икада и била на овоме свету. Да бих као умирио

своја рањена осећања одох у моју собу да погледам на адиђаре, које сам рад сигурности овамо пренети дао. Били су доиста лепи и моме неискусноме оку чинило се да вреде бар две хиљаде дуката. Извадих из ковчежића једну огрлицу од смарагда па и нехотице помислих како би она лепо доликовала лепоме врату јадне Марије. Али овака мисао била је гора него ништа па с тога је се стадох отресати и нађох утехе мало у мисли да најпосле, ако веру оставимо на страну, Марији не ће бити зло. А шта опет вера? Ако јој је драго, она може и у харему своју веру лепо исповедати, јер то није нешто у турским харемима нечувено. А она је млада па ће се на сву прилику прилагодити своме новоме положају, постати Мухамеданка па бити срећна.

Истина је до душе и то да је паша имао у Цариграду један други законитији харем, па је могућно било да му се и ова љуба досади као и Черкескиње те да јадну Марију даде каквом своме писару или каквом чибукцији. Али је она и телесном лепотом и душом својом надмашала све Черкескиње, Курткиње и Арапке, које сам ја икада видео, па ће тако на сву прилику умети да одржи свој утицај над човеком, а најпосле ако најгоре дође те Марија буде дата каквом другом Турчину, зар није могућно да овај добар муж буде? А жене се тако лако привикну на сваке прилике. „Најпосле младе се девојке сваки дан жртвују старцима у свима земљама и у сва времена, па као што да ме се ово толико тиче? Ја сам чинио што сам год могао да

заштитим јадну девојку; шта могу више? Не ћу више ни да мислим на то.“

Ја сам и сувише практичан човек да бих хтео сажаљевати оно што се већ поправити не да. А осим тога управо ми се у ово доба распалило у души частољубље, а ту се скоро десило нешто што ми је најсјајније изгледе отворило. У последње доба врло сам често призиван био Рафији катуни, а боловање њезино било је у самој ствари само претварање. Него опет зато ја је редовно похођах, остајах уз њу колико је већ само пристојност допуштала а увек ме богато награђиваше. Љубав поништава све разлике. Ето овде вам је удовица богатога мусломанског великаша једног била заљубљена у странца једног без имена па још и ђаурина. Стидела се да призна своју слабост, али је најпосле признаде. Користивши се једним тренутком кад јој дворкиња изађе некуда она ми рече: „Хећимбаши, буди мудар; изреци исповест вере па сам ти ја робиња твоја за навек.“

„Кадуно,“ одговорих, „срце моје изгори; твоје су очи попиле крв моју; ја сам срећан само кад сам уз тебе. Доиста, размислићу се о томе, па ако ме судбина поведе вери твојој, ја ћу поћи за њом.“

Дохватисмо се у живоме загрљају — наше се усне сусретоше у дугоме топлом пољупцу — и тако се ја обратих вери њезиној.

Много сам размишљао о моме положају. Кад бих помишљао да оставим веру мојих отаца па да усвојим веру лажнога пророка, би ме истина неки страх обузео и савест би ме почела гри-

сти; него опет ја сам и сувише философ био да бих хтео дуго се бавити мислима на страхоте потоњег вечног живота. Био сам млад и здрав па ми се чинило да имам још доста времена да се сетим и смрти и страшнога суда. Осим тога у земљи, у којој сам, веровали су у Мухамеда па ја као Хришћанин нисам ни очекивати могао да ћу мојом каријером јако напредовати моћи. А на послетку Мусломани се клањају истоме Богу као и католици. За што као да не саставим сву моју побожност у веровање у једног јединог Бога а да се и не обзирем на оне тајне и обреде што су можда само измишљотине свештеника? Питање вере у целоме није ме толико ни смућавало као питање моје женидбе. Не само да Леонору нисам заборавио, него сам је још једнако дубоко љубио; ништа ми није милије било од мисли да се вратим њојзи и да се с њоме венчам. Знао сам извесно да ће ми верна остати ма шта се о мени проносило, осим ако учиним корак о коме сам баш тада мислио. Кад бих се потурчио и оженио Туркињом, онда наравно на Леонору не бих ни помишљати могао.

Од како сам у Мосул дошао, слабо сам се виђао с Мусом имрахором, коме је нешто дошло у главу те је оставио службу пашину па се, ма да је бекташ, посветио изучавању закона и вере у једнога ученог шеика. Он је био далеко најљубазнији, најпоштенији и најразборитији Турчин, с којим сам се ја до тада познао, па сам с тога намислио да њему одем те га упитам за савет.

Муса је становао у маленој собици једној одмах уз џамију па имадох муке докле га на-

ђох, јер ме више пута одби безобразлук софта или ђака, у које се и он уврстио био, а који су беспрекословно најфанатичнији дивљаци у Турској.

Једва најпосле нађох мог пријатеља где живи у поштовања достојној сиротињи у маленој ћелици, којој је сав намештај био у једноме малом ћилиму за клањање, једној тестији, једном јоргану, маленој софи једној и једно пола туцета књига. Читао је био коран с једним седобрадим старцем. Кад ја уђох унутра, онда овај последњи полагано остави књигу на страну, повуче се у један кут софе па ме онда стаде погледати с изразима презирања пуног фанатизма.

Муса ме ка ои другдаш срдачно прими нити мишљаше (као што то обично Турци раде) да је нужно да се показује као човек који саможивост љуби. Ја се посадих а један босоноги дечак донесе нам чибуке и каву.

Ја сам се надао да ћу моћи на само говорити с пријатељем мојим, али учени законозналац онај не хтеде разумети никаквога мига да се удали, те тако морадох најпосле говорити и не обзирући се нањ.

Пробеседисмо о општим стварима, па онда ја окретох разговор на оно што ми је срцу најближе било. Питах га какве прописе ваља испунити и какви су иначе обреди при турчењу.

Пре него што Муса уста отвори седобради старац уста па повика:

„Не говори о прописима и обредима о човече! Исповеди веру, прогласи јединство, дај се обрезати па спаси душу своју.“

„То и ја мислим, бабо,“ одговорих; „али човек не мења веру своју као што би кафтан променио; ваља најпре да се промисли.“

„Уз то,“ рече Муса, „хећим није рад да у хитости лиши народ хришћански украса једног, ма да ислам жудно чека да га добије. Ко хоће да веру промени, треба да се добро размисли.“

„За што човек да оклева да избегне муке пакла,“ рече старац; „за што да застајкује и натраг погледа докле као жена Лотова не пропадне са свим те да му више помоћи нема? Ето, време није далеко кад ће се потегнути мач ислямов од Хинда па чак до Ђаур-Измира, и ћафири ће се збрисати с лица земље. Ја, баш ја, Абдераман, рекох!“

„Још један навод,“ прихвати Муса, „и то врло јак навод; на сваки начин гледај да прећеш у праву веру.“

Ја им рекох да сам рад да добро проучим законе ислама, али да има неколико места и неколико обреда, о којима бих желео да имам потпунија објашњења. За тим их стадох запиткивати о законима који се тичу венчања и растављања. Муса ми радо одговараше а старац, који ме сад држаше за неку сорту приправника за примање вере, махну сву своју фанатичну прекост па стаде опширно да разлаже шераат (црквени закон) и канун (обичан закон). Зачудих се кад видох да је на истоку много лакше раставити се са женом него на западу; јер довољно је да се законом прописани став три пута каже, па да је брак разлучен; тако исто може Мусломанин без икакве церимоније натраг узети

жену, с којом се раставио био; али ако се већ три пута с њоме растајао, онда се не може њоме оженити пре него се она уда за неког другог човека па се и овај с њом растави.

Старац постаде јако разговоран о овим стварима па нам причаше ову причу:

„Велики Кудабенда, шах персијски, имао је жену прави алем камен драги. Волео је њу готово колико себе сама. Али хурија ова поноситa и плаха овда и онда расрдила би краља краљева толико да је он већ у два маха изрекао био прописане речи растављања. Него како шах није могао да остане без светлости очију својих, то јој је увек опраштао и себи је у милост узимао.“

„Али се деси да се једнога дана омиљена краљица тако зло понашала, да краљ занесен љутином и слушајући само на што га сотона упућиваше изрече и трећи пут несрећни став растављања.“

„За тим оде у своју зенану да вином и свирком растера своју љутину и тугу. А кад леже да спава, сети се шта је учинио па пребацивaше сам себи што изговори речи, које сад више није могућно опозвати. Сан се не спушташе на очи његове, нити му најједнозвучније жице кануна могоше избити из главе мисли на чари Зејнеле нити му растерати грижу кајања. Рано зором призва к себи шеик-ул-ислама и све велике научepisнике што знају закон пророков, па изложивши им све шта је и како је било запита их шта да краљ краљева чини те да опет дође до жене срца свога.“

„На то шеик-ул-ислам, у којега белој брады на свакој длаци има мудрости и знања колико у највећој школи, рече да краљ краљева, сенка свемогућнога, мора да се покори закону као и најнижи поданик његов, па ваља да пусти да му се жена уда за неког другог и тек је онда може к себи узети. И тако шах стаде дерати руво своје па у очајању своме питаше нема ли где какав мудар и свети човек, који би му у овој тешкој невољи његовој помогао. На то ће неко од дворана изаћи предањ па поменути да има један свети дервиш, који живи у самоћи на неколико дана даљине.“

„„Пошљи одмах нека ми дође,““ рече шах.“

„А свети дервиш овај у сну једноме виде шта шаха мори и виде да ће његово величанство желети да му дође; па тако пре него се посланик шахов кренуо на пут а то старчић један ујаха у двор шахова конака, привеза свога магарца, па отиде управо пред узвишени збор носећи своје ципеле под мишком.“

„„Ко си ти?““ упита га шах.“

„„Ја сам Ибрахим-ил-Факир из Која,““ одговори старчић.“

„„А што си упртио те ципеле испод мишке?““ питаше га шах даље.“

„„За то што је тако заповедио пророк божји (Бог нека му је милостив и нека га сахрани!), јер, зар он није скинуо обућу своју кад је дошао на збор Ханефиза па рекао да сви праоверни напред скидају обућу своју кад на збор долазе?““

„На то ће шеик Ханафиза повикнути:

„„Е то је баш пресна лаж. Та наша секта није ни постојала у време пророка нашег, на коме нека је мир.““

„„Ако је тако,““ прихвати старчић, „„а то ће онда бити да је пророк дошао био на збор Малакија.““

„„Није ни то могло бити,““ повика шеик Малакија; „„јер о нашој секти није онда ни помена било.““

„Тако се изјаснише и шеици осталих секта кад их старчић редом помињаше. Кад се већ сви изрекоше, онда се старац намргоди па љутито повика:

„„Кад је дакле тако да ни једна од ваших секта није постојала у време пророково, како онда можете ваше законе излагати као свете и непогрешљиве те само на ислам гомилати терете, које је тешко сносити а које пророк није одредио и којих нема у изредној књизи?““

„Шах се силно обрадује, прогласи Ибрахима-ил-Факира за првога међу мудрацима и заповеди да му свако од сада пошту чини.“

„На то се распали завист и саревновање у срцима шеика и мудрих људи на двору па један од њих повика:

„„О Ибрахиме, кад си ти толико мудар, то ћеш нам ваљда умети казати где је средина земље?““

„„Ено тамо где сам мога магарца привезао,““ одговори Ибрахим; „„велиш да није? де докажи противно.““

„Други један мудрац видећи свога брата у незгоди, питаше Ибрахима колико има звезда на небу?“

„„Онолико колико на моме магарцу длака,““ одговори Ибрахим; „„ако не верујеш а ти иди па преброј.““

„Тако се мудраци и шеици зањуткаше и не смедоше више ништа питати. А шах веселим срцем отпусти их и узеде себи опет Зејнелу своју драгу жену.“

Тако се сврши прича Абдераманова. Свршивши је он свечано пушаше неколико трепутака па онда рече:

„Ибрахим је рекао истину; просте и јасне прописе корана замутише назови мудраци, праховеран посрће по мраку, слеп води слепца те је тако ислам пао са своје висине и лежи под намрштеним погледом свемогућнога. Међу тим народи „Харба“, проклети ћафири, осилише се и прете Калифиноме престолу; али се приближује дан кад ће ислам опет потргнути мача свога и Бог, најмилостивији, опет ће се борити за народ свој.“

Па онда мени: „Сине мој, остави ћафире и сједини се с народом божјим.“

То рекавши старац избаци ноге испод себе, метну их у папуче па се одвуче на поље.

ГЛАВА ДЕВЕТНАЕСТА.

Неколико дана после мога разговора с Мусом и имаумом Абдераманом (јер старац онај не бејаше нико други већ имаум главне мошеје) јахао сам по мејдану враћајући се од паше, па стадох размишљати о предмету који ми је сву душу обузео био. Још се никако не могох одважити да учиним последњи корак, који би ми поништио све надање моје у Леонору. Титрао сам се с одлуком мојом, јер осећах да ме судбина моја води исламу а опет на путу к њему уздржавах се и застајкивах. Тако сам већ сигуран био да ћу добити кадуну Рафију и њезино благо да сам се силно понео те изгледах више као какав надути Мусломанин него какав од презрене вере Исине.

Како јахах мога арапскога коња, просјак ми се један некако незгодно изметну на пут и пред коња те га ја шинух мало бичем једним оплетеним од коњске струне и рекох му да се уклони с пута. Мој слуга Мусломанин толико је пута насртао бојем на ове несрећнике кад би се на сред пута испречили били и они муком сносшаху све ударце, па ме сад јако зачуди кад се мој просјак окрете па цикну на ме најгаднијим псовкама називљући ме Ђафиром, Ђауром, сином

пса хришћанскога, човеком који вере нема, рече ми да једем поган, да сам *кели ибн кели* — пас и син пасји, па заврши бацајући се на ме блатом и најгрђом нечистоћом из једног брљога што бејаше на дохвату руке. Стид и љутина обузеше ме пре ове последње увреде, а она ме чисто изван себе доведе. Хтедох потегнути сабљу на просјака, али видох да прљава светина која се стекла узеде да држи њему страну; а кад ме заћопаше блатом онда се светина стаде из гласа смејати, а један између њих повика: „Ето, тако ће се непријатељи вере наше у забуну и невољу довести!“ Ја одјахах даље шкрипући зубма од јарости, нити се могох смирити док се год сав не окупах.

Тог истог дана после подне одјахах кући кадијној. Оставих коња доле на вратима па уђох у салаамлик, где кадија сеђаше окружен неколицином знатнијих варошана, међу којима беше и муфтија, мој стари познаник имаум Абдераман а и још други достојанственици с белим турбанима.

Нико се не диже кад уђох; и ма да сам се навикао био на понашање према мени пуно презирања, опет га сад једва сносити могох, јер осећах да трпим казне намењене хришћанству, а ја изгубих сва права његова почем намишљах да га се одречем.

Посадих се на најнижем месту у збору овоме, поздрављах врло понизно најпре кадију па онда и остало друштво. Кадија и Абдераман махнуше мало главом да се једва и опазити могло, а остали се тек онако глупо забленули у мене.

Моја љутина и бесниło све су више расли. У том ми донесоше каву, али без чибука. Држали су да нисам достојан да пушим у тако узвишеном друштву.

„О кадија!“, рекох а глас ми задрхта, „има ли какве наде да Хришћанин у рај униђе?“

„Пакао је последњи стан Хришћанину,“ беше одговор.

„Кад је тако то онда почуј и реци ми, о кадијо, како бих се ја, који сам Хришћанин, могао спасти огња пакленога?“

„Човече, ја ти рекох: пакао је за неверниke,“ рече кадија.

„Чуј ме,“ рече муфтија, „чуј ме о хакиме! Ти си се родио у исламу као што се свако дете рађа (37); твоји неверници родитељи отровали су ти душу, оставише те необрезана. Одбаци савет њихов, изговори исповест, дај се обрезати па си спасен!“

„О кадијо почуј!“ повиках: „*Ла илаха илах лаху Махомед расулу лах* — Бог је само Бог и Мухамед је пророк божји.“

Да сам опалио пиштољ у овоме озбиљноме збору, не бих га био већма потресао. Један повика: „Ћафир хули, удри га сабљом!“, па три четири сабље сикнуше из корица. Кадија им викну: „Ла, ла! — није није, он од збиља говори, он је брат наш, он ступа у ислам!“

„О верни!“, узвикнух, „како може човек да остане слеп кад му Бог сам отвора очи? Зар није ислам за све људе који приме изредну књигу — коран? Зар би ви могли да исечете божје дете на вратима раја? Слава Богу ја нисам ви-

ше ћафир. Погле, ја пљујем на крст и одбацам Исуса — ја сам Мусломанин.“

„Човече!“ прихвати имаум један, „немој тако да говориш о благословеноме Иси (на коме нека је мир!). Кад си примио нашег господа Мухамеда (Бог нека му је милостив и нека га сахрани!), онда ти и свети Иса мора бити вођ у рај. Он је један од наших главних пророка.“

Ово што ми рече јако ме забуни и ја једва знадох шта да одговорим. На срећу кадија, који као човек од света знаде добро какве ме побуде наведоше да мењам веру, па хтеде да обвеже себи онога који је на прагу сваке среће, избави ме из забуне предложивши да одмах пођемо у џамију. Одмах ме докопаше и поведоше а за нама пође силна светина, по којој се о мени свакојаки гласи проносише. Неки казиваше да сам ружио Мухамеда па ме сад воде на мејдан да ме тамо убију каменицама, те се многи пријатељи се моји ставише у редове и почеше да пођу молитве а имаум све први почињаше. За тим ми рекоше да изговорим за муфтијом све реч по реч неку арапску исповест, што ја и учиних на велику побожну радост светине која се у џамију слегла.

За тим ме одвукоше у једну собицу у џамији, где је становао софта један. Ту ме очекиваше џерах или берберин.

* * *

Лежах пуно десет дана на постељи у кући мојој, а за то време имадох довољно прилике да размишљам, па с почетка имадох доста муке да се отресем немилих осећања савести која још није са свим умртвљена била. Осим немира због вере, које сам најпосле отурао као сујеверности и као нешто чиме није вредно да се човек бави, још ми се у снове моје уплеташе љупко лице изгубљене Леоноре те се готово у пола кајах што прекорачих преко прага богаства, силе и свакога блага. Преко дан сам срећан био, јер нисам ни једног тренутка сам био. Нема народа који толико воле разговор као источњаци; око моје постеље стицали су се мусломански пријатељи моји од јутра до мрака те ме непрестано забављаше. Али се у Мосулу рано леже па бих тако на скоро пошто је сунце село био остављен мојим мислима, и то мислима не баш мирне савести.

Утврдили смо да венчање моје с кадуном Рафијом буде што је могућно пре. Кадуна је некако и писмена била па би ми често слала писма завијена у најтањи свилени вез, утврђени удицама од свиле и запечаћена њезиним персијским печатом. А уз писма слала би ми и свакојаке ђаконије опет увијене у свилен вез и повезане искићеним узицама. Један суд-меда послала ми је с овим писмом на турскоме језику а написаном најлепшим персијским писменима:

„Драгом моме, који је у сенци од крила небесне милости и божанствене помоћи, шаљем мало меда што су га рајске челе покупиле са цве-

това мирисних као сладак дах мога Јусуфа: нека једе слаткога меда и нека се стрпи; нека расте у блаженству и мирисноме задаху на славној путањи ислама, којом је пошао и по којој га воде руке анђела, што су узабрали тако леп цвет у царевини проклетога сатане па га пресадили да цвета у божанственој башти божја пророка. Нека би се Јусуф, мој драги, скоро повратио у наручја оној која чезне у кући у којој нема сунца и у којој је мрачно за то што њега нема. Дај Боже да сунце његове славне узвишености што пре разагна паровите облаке ноћи, и да зраци његовог осветленог лица обасјају његову љубљену Рафију. "

Ја сам био принуђен да усмено одговарам на оваке изливе осећања, јер још нисам умео да с довољном лакоћу турски пишем, ма да сам иначе добро говорио и ма да сам могао писмо какво прочитати.

Особито сам запазио разлику у слогу у писмима не само које ми је Рафија писала него и у писмима што их од других Турака добивах. Почем сам постао Мусломанин, то су се сад у писмима примењивале на ме речи „мума-илеи" (цењени) или „мескур" (именовани), док би се Хришћанину у писмима писало „меркум" (показани, „мезбур" (напоменути) или „местур" (онај о коме се пише), а обичај је дао овим последњим речма смисао пун презирања.

На неколико дана пре него што ћу се предићи из постеље, једне вечери сунце је већ село било, моји пријатељи отидоше и ја се накањивах да спавам. Али као што рекох, спава-

ње ми је било најмучнија ствар. Корак, који сам учинио, био је тако важан, изглед на моју женидбу тако сјајан, али опет, као и све друго у овој земљи, тако несигуран да ми је душа јако смућена била. Уз то ма да се отрзах опет би ме помисли на Леонору и Марију страшно мучиле. За ову сам се последњу надао да ће се мало по мало измирити са својим новим животом, ма да ће јој кад и кад тешко бити кад се сети својих родитеља. Али што је њезина стара дадиља уз њу, а после што је знала да су њезини природни заштитници мртви па јој дакле не могу помоћи, све ће то, мишљах, собом донети да се она најпосле привикне својој новој кући, а већ и да не говорим о доброти пашиној, који јој је очевидно тако јако наклоњен.

С друге стране добро сам знао да су ужасни пороци понеких турских харема, а особито неуредних, такви да се не може и веровати нити се може ни из далека напоменути какви су. Ова ми је мисао и сувише тегобна била, с тога увек гледах да је одгоним од себе. Ове ноћи, о којој говорим, спавање ми је било врло немирно и непрекидно трзање и колебање уморише ме, те најпосле наумим да узмем мало опијума. Бојећи се да се и сувише јако не успавам, ја по несрећи узедох толико опијума да у место да се успавам ја само раздражих фантазију те ми се сан још горе стаде прекидати и врло жива привиђења излазише ми пред очи.

Сневах као да Красински и његова жена још живе па се као спремају на неки далеки пут,

а мени као аманет повераваjу кћер своjу; а она их опет пригрлила па jеца а на ме погледа као да ме се боjи и да ме се гади; онда се опет као Красински претвори у пашу те се Марија од њега брањаше пиштуhи: „Мајко, мајко!“, а на то страшне неке псине залајаше и зауркаше и појурише на ме да ме растргну. Ја се тргох сав у зноjу окупан.

Устадох па као што обично раде Мусломани кад што зло сневаjу, узвикнух: „О Боже! буди милостив нашем господу Мухамеду!“ и три пута пљунух преко левога рамена да бих тако предупредио зле последице мога сна.

Пси су се доиста страшно разлајали били и ја их проклињах претурајуhи се у постељи сав у ватри и грозничав. Устадох, напих се хладне воде, омих лице и руке, разабрах се лепо и опет легох да спавам. Опет снови навалише на моjу jадну душу и лепо лице Леонорино погледаше ме погледима пуним прекора. Да ли је то Леонорино лице? Није; глава је осењена кефијом, чело се мучно натуштило: — то је лице Фарука шеика арапског. Стаде ми се приближавати и ја се тргох.

Опет се призор измени; опет Красински изађе. Је ли Красински? Лице је женско, лепа плавооka девојка, али тако тужна да се и ја заплаках. То је била Марија; а све говораше: „Мајко, мајко! — где је моја мајка?“, а опет би се бесни пси налетили на ме, лајаше и урликаше те се опет тргох зноjав и дрхhуhи као да сам у грозници. „Да hаво носи псе ове у цехенум!“ повикаx љутито и опет се намештах да спавам,

али ми у ушима једнако звонише речи: „Мајко, мајко!“ па ми се у моме разгрејаном уображењу чињаше да долазе са суседне ми куће Красинскога. Завукох се под покривач и дрхтах. Да нисам очаран — да није сатана мноме овладао? Желео сам да се Богу молим, али нисам могао. Ја сам се усудио био да се одречем мога спаса; али га не смедох исмевати.

„Мајко, мајко!“ опет зачух истина неисказано тужним али живим гласом јадне Марије и опет погани пси варошки залајаше и заурликаше. Ја већ дођох до очајања. Скочих из постеље, навукох једно цубе, па изађох на чардак да мало расхладим моје грозничаво чело. Била је на пољу месечина као дан и све се лепо разазнаваше као у по подне. Шетах се по чардаку окренувши главу од куће мога јадног покојног пријатеља Пољака; али још једном много јасније и много тужније допрше до мене речи: „Мајко, мајко!“ Ја се окретох и погледах и — чисто се скамених од ужаса. Тамо на крову куће што је само неколико корака од моје, седело је витко једно створење женско и муцаше: „Мајко, мајко!“

Полетех доле на улицу и појурих несрећној кући — врата су била отворена. Уђох у пусте собе и на скоро изађох на кров. Очима и рукама својим могох се уверити да је то Марија што ту лежи, и да је то она што од часа на час муца: „Мајко, мајко! где је моја мајка?“

„Марijо, — драга Марijо!“ проговорих јој најнежнијим гласом.

Јаук као неке изгубљене душе продираше ми слух, а кад ме погледа очима својим, онда

се стаде примицати зиду као да хоће уњ да се удуби. Ја клекох поред ње и рекох јој јелински — језиком њезине матере — „Ти телис Марије Кајмена?“

Она се полагано окрете мени, па се насмеја слабим сулудастим смехом, који ме више потресе и ужасну него и сама писка њезина.

У тај мах чух глас Хане, мога хришћанског слуге, који се пробудио био кад оно ја истрчах онако нагло из куће, па пође за мном.

„Хана, ћел — ходи,“ повиках му а на те турске речи Марија ужасно цикну као да ју је љута гуја ујела.

Ја хитно рекох Хани да доведе своју жену или ма какво друго поуздано женско да нам помогне, а међу тим ја остадох да пазим и чувам јадно створење што од часа на час жалосно запеваше: „Мајко, мајко! слатка мајко!“, па би онда погледала очима својим на ме — очима што су изгубиле свој здрави сјај па светлуцале само замућеним пламом безумља. Па ох, како се оно лепо лице изменило! Изгледаше дивљачно, запуштено, неприродно старо. Чудновато, чисто ванземски изгледаше налик на свога оца — а дотле никада нисам ту наликост опазио; чињаше ми се као да је мој стари пријатељ устао из гроба да иште кћер своју; па опет у лицу ономе беше више тужнога прекора него озбиљне љутине. Ох, како сам плакао док је ту тако чувах!

Марија је била мирна, и не помицаше се, па ја помислих да је онако у оном згрченоме положају заспала. У том чух гласове у уској

улици. Хана се враћаше, а собом је водио жену своју и сина Хамшију. Попеше се уз степеницу кућну.

„Полако,“ рекох им, „она спава.“

Ослоних се руком о спод да се као подигнем — осетих да је влажан. Погледах — крв је била. Додирнух и продрмах спавача; из уста њезиних крв потицаше. Срце јој је препукло и она је мртва била. (38).

ГЛАВА ДВАДЕСЕТА.

Мусломанска свадба. — Покушавана освета. — Церид. — Турска гозба. — Источна раскош.

Жалосни догађај, о коме сам причао, учини те сам неколико дана јако невесео и смутан био. Уз то догађај је тај дао повода свакојаким гласовима. Многи пакосни говорише како је то чудно што се у пустој једној кући нађе мртва једна од пашиних жена а уз њу ја који сам пашин доктор. Хришћани проносише да ту није чиста посла и да сам ја ту уплетен. Од како постадох Мусломанин ови ме људи наравно гледаше с одвратношћу. Слушао сам да су искали тело јадне Марије и да су јој држали парастос, а погребли су је у католичкоме гробљу. Нека је тако; а нека и небо даде покоја души њезиној! Ја држах тврдо да се мени не могу чинити никакви прекори рад несрећне смрти њезине; јер како сам се могао противити вољи пашиној?

Једино чега би се паша у прилици оваковој бојати могао, то је да се не уплете какав европски консул, који понекад може свашта да учини. Али у овој прилици жртва није била под заштитом ни које силе европске. Осим тога француски консул баш тада некако није био у Мосулу, а он је био једини од страних агената, који би могао доставити целу ову ствар својој

посаобини у Цариграду. Тако нам није ни бриге било што Хришћани злонамерно шапућу нешто и шурују. (39).

Намислио сам да ни мало не одлажем моје венчање с кадуном Рафијом. Како је она била удовица, то нам опростише многе којекакве церимоније, те се ми у миру венчасмо. Него ја опет дадох невести мојој врло богате поклоне, а у овој ме прилици накит сиротице Марије врло добро послужи.

Ја сам желео да првом приликом покажем како сам се озбиљно и баш истински у мусломанску веру обратио, те одох с неколицином мојих пријатеља на *лејлет ед дуклет*, или женидбене ноћи, баш пре него што ће да се почне *еше* или поноћна молитва. Одео сам се у руво како су га у старо доба Турци носили, око главе обвио сам кашмирски шал један као турбан, па читах молитве и укипих се тако побожно да већ побожније нису биле ни саме софте. Кад се враћах с молитве, преда мном су ишли момци с *мешалама*, с буктињама, а моји пријатељи носише запаљене свеће. Осим тога ишли су са мном и *велед ел лајали* или деца ноћи па певаше *мувешах*, песме у част пророку.

После венчања више сам пута сјајно частио моје пријатеље, којих је се према моме богаству сразмерно намножило. Али је најсјајнија била гозба, коју сам у част паши правио.

Овом приликом част сам давао на пољани једној испред вароши. Ту сам дао разапети чадорове а на погледу куће жене моје, а она се с пуно својих пријатељица посадила на крову

да отуда у колико јој је могућно буде сведок части и весељу. На једно три сахата пре него ће сунце сести паша са свитом својом дојаха до на улазницу на главноме чадору, где га ја чеках. Ја се пригнух да му пољубим скут, али ми он не хтеде то ни по што допустити. Ја га одведох читавој једној умци од јастука, а сам чучнух пред њиме на пете док он са свим одрешно не навали на ме да се посадим на исти јастук с њим заједно. Донесоше нам чибуке. Ја оставих мој на страну, али његово превасходство опет навали на ме да пушим, и ја то учиних, али увек окретах главу на страну као да кришом пушим.

Омладина се била сакупила у пољу да покаже вештину своју у народној игри — џериду. У Мосулу се ова племенита игра може видети у свему савршенству своме. Млади људи јашају коње арапске крви, јер и станују у сред земље што најбоље коње гаји. Мосулски кицоши до сада још нису ништа европско унели у своје руво. Главно им је, чим се одевају, *ентере* од црвене свиле с пругама, око паса увијају се шалом, о бедрима им виси сабља у тешким сребрним корицама. Кратко ћурче од плаве или црвене чохе, богато извезено златом, покривено је лаким огртачем од најтањега муслина, који чува богато руво што је под њим од прашине а опет пушта да се провиди златни вез. Голем турбан покрива главу а на ногама су им црвене мароканске чизме. Млађи људи носе само бркове, а трепавице и обрве навране гаром, да би тако ојачали утисак погледа очију што срцима овлађују.

И коњ је, на коме млад јунак јаше, пуно накићен. Седло је по некад дивота извезено, окићено ројтама и кићапкама; и узда је вешто и лепо свилом и златом покривена.

Кад паша даде знака, онда стотину веселих коњаника полетеше на коњима, стадоше један другог облетати и изазивати и џеридом почеше као да се бију. Пустише за тим своје ватрене коње удивљи трк, погањаше један другог, на један пут се за тим окретоше и потежући џерид на противнике опет их потераше, облеташе их и салеташе, час нападаше а час опет бегаше те она прашина и вика, блистање оружја, полетање џилита кроз ваздух, и она мешовина белога, црвенога и жутога рува, представљаше нам праву слику сарацснске борбе; и ја сам желео да се хоће од куд појавити какав стари тешко наоружани европски властелин на каквом убојитом коњу фламијском, па да удари кроз сред ове гомиле те би имали пред очима савршену слику крсташкога боја.

А међу тим на малој косини једној посадиле се жене у небројеним гомилицама па занимљиво гледаше на своју браћу и љубљенике своје. Него на лепотицама овим не могаше се ништа распознати, јер се свака од њих умотала у тамно плаветни огртач, а по лицу им падаше мрежица од црне коњске струне.

Што се привидна борба настављаше, то и паша све се већма раздражаваше. Сећаше се својих младих година и оваких призора на висинама черкеским, где очврсли ратници, јахајући на коњима мање лепим по облику али тако

исто ватреним и издурљивим, проводе празно време своје у оваким играма. Паша заиска да му се доведе коњ па дохвативши џерид јурну у гомилу ону, уочи ко је највештији борац, баци се нањ џеридом, очеша га добро по рамену па се онда окрете бегати. Хаџи-Алија се окрете, живо погони пашу и промаши најлепшу белегу. Паша се за тим окрете па груну јаднога хаџију тако жестоко међу плећа да он посрну на коњу своме и паде тешко у сред гласне вике: „Аферини — честито“, што је већином свита његовога превасходства подиже. Паша се за тим опет окрену да потражи каквог противника па и овога лепо савлада усред ласкавога одобравања и дивљења стамбулских Турака. На то паша уморен овим изванредним напрезањем, сјаха и заиска мало шербета па онда лепо обдари жртве његове вештине, које наравно однесоше собом и своје масниде.

Ја се одмах нађох поред његовога превасходства, па узедох на глас хвалити његово дивно држање на коњу; моја му хвала одјекиваше из уста свију гостију, и колико пута не узвикнуше „машалах“ они што казиваше да још никад па баш ни међу Бедуинима нису видели тако тврдог држања у седлу и тако снажне мишице. Занесен и окађен тамјаном ласкања паша опет узјаха па витлајући џерид у десној руци стаде облетати чету коњаника тражећи себи достојну жртву. Тада ће се из једне четице, што мирно као укопана стојаше, одвојити један јадно одевен коњаник на коњићу лаком и мршавоме, па

се безобразник баци џеридом на пашу те му дохвати коња по слабини.

Паша удари коња оштрим бакрачлијама па се онда стиште за странцем, који се вешто пови по коњу своме да би се што мање џериду изложио. Паша је пустио узду коњу да лети што брже може, али безобразник онај, ма да му коњ свакојако изгледаше, некако остављаше пашина коња за собом. Неколико је тренутака довољно било па да се оба борца доста далеко од међана одмакну. Сад су са свим сами били кад у један пут видесмо где од стране првог коњаника плану дим а паша у истоме тренутку нагло устави коња усред облака од прашине. Све се сад узруја и на мах двеста коњаника одјездише паши те га окружише утичући се ко ће пре да му услугу учини. Он се није био ранио, али сав дрхташе од љутине и престрављења.

„Шта стојите,“ повика онима око њега, „кад ће пет кеса добити онај који ми донесе главу онога крмка што пуцаше на ме? Макните се!“

Још није добро ни изговорио ове речи а већ они од нередовних коњаника што имадоше понајбоље коње појурише за бегунцем а за њима пође и једна чета свакојаких коњаника, него мало час па се све по двојица и тројица стадоше одвајати и на страну полазити. Тајанствени странац умаче у пустињу, и нико га више не виде; али пред ноћ дођоше три коњаника један за другим и сваки донесе по једну крваву главу човечију. Први доби леп бакшиш, а другу двојицу бацише у тамницу и добро избише. Оно су главе биле неких несрећних сељана, а странац, што

у мало пашу не уби, био је син отрованога Фарука.

Бојао сам се да ми овај неишчекивани догађај не ће весеље покварити. Играчи ћирида већ су се растурили били, али мало за тим па паша постане опет добре воље па напомену да би добро било да отидемо кући мојој. Куварима дође да очајавају, него се опет најпосле премда с доста муке пренесе у мој стан сав материјал заједно с разгорелим угљеном, те на скоро седесмо ми лепо у великоме салаамлику и стадосмо се веселити.

Управ кад сунце седе, ја скочих на ноге па пред целим друштвом сврших молитву миран и удубљен као да поред мене никога нема.

Иза тога стадоше служити чашице ракије и розолије па се његово превасходство живо прихваташе ове ватрене течности. За тим момци унесоше ибрик и лејен заједно с извезеним убрусима, унесоше после и две големе тепсије и метнуше их на „искемле“ или столове, па онда брзо поставише да се руча. Најпре донесоше у великој чинији једној некаку поливку с пуно издробљенога хлеба и свакојакога зачина. Ја позвах пашу да се прихвати, он се посади па пре него ће лажицом у поливку повика: „Бисмилах“. За поливком дође неко тестано јело са сиром, па за њим сарма од винова лишћа, за њом јагње на ражњу печено а испуњено клокочиком, па се на ово печење сви својски наклописмо. Ја сам наравно брижљиво гледао да прстима мојим одвајам све најбоље, најслађе залогаје за пашу. За тим опет донесоше пиле и младога грашка, „јер-

ник халваси“ некакво јело зготовљено од семолине, масла и меда, пихтије од телећих ногу, „катајиф“ слатко јело од брашна, јаја и масла, и пуно других којекаквих ђаконија да се већ ни избројити не могу, него од којих није прошло ни једно а да га се гости не прихватише, најпосле се изнесе и „зерде пилав“ као знак да смо већ дошли ручку на крај.

Како ми је непрестано на памети био мој нови верозаконски карактер, то сам се побринуо како ће ми гозба бити таква, да приличи моме положају као доброме Мусломанину, те сам с тога дозвао људе, који су били вешти да казују „катмех“ или поједина места из корана, и да врше „зикр“, т. ј. да помињу име божје и да на глас исповедају како је само један Бог. Одмах после ручка кад нас момци уздоше служити кавом и чибуцима, људи они почеше да певају мувешах, песме у част пророку, а кад они свршише тада један с крупним јасним гласом стаде читати фатиху или прву главу корана. Паша зеваше једнако а његови удворачи стадоше показивати како им је дуго време. Кад се већ једном и фатиха срећно одчита, онда његово превасходство запита где су свирачи. Одмах послах момке у варош по свираче, па кроз неколико тренутака ето и њих и стадоше удешавати своја оруђа. Један старчић с црвеним носом удараше у канул, момак један озбиљнога погледа и чисто натмурен свираше у „кеменце“ особиту неку сорту виолине; старац један опет сав подбуо и надувен удараше у „уд“, неку сорту гитара, а Курд један дуваше у зурле.

Што свираше било је страшно раздешено и најпосле све једно те једно, али се мојим гостима овака музика страшно допала те побожно део моје гозбе морадох са свим напустити. Гости ми заискаше ракије, напише је се, па мало после паша ме запита, не би ли како могућно било добити мало шампања. Тешком муком нађосмо у дућану једнога Хришћанина две скрињице са шампањом те паша узеде пити примерно, а његови се људи угледаше нањ. Кад већ ракија и вино разгрејаше крв развеселених Турака, онда ови стадоше тражити још већега весеља, и мало час па дојури једна гомила девојака играчица, и тиме се започе орђија, коју не смем даље описивати, доста је да кажем да се веселье завршило призорима најдивљачније распусности.

Бојао сам те да ми брука овог мог весеља не нахуди моме добром гласу међу правоверним, те се с тога кроз неколико дана не усудих ни макнути од куће, пустих да људи мало забораве шта је било. У петак већ морадох изаћи, јер сам хтео да се покажем како сам приљежан с походама мојим у главној џамији. Готово не треба ни да поменем да сам мој докторски рад са свим напустио као нешто што је испод достојанства богатога Мусломанина.

Много сам се обазирао и на то с киме ћу се познати и с киме дружити. Избегавао сам веселе и лакомислене Мусломане и тражио сам више озбиљне и побожне људе — држао сам да је боље да ме свет види у њиховоме друштву. Али никога се нисам тако клонио као Хришћа-

на, јер зар не пише у корану: „О ви, који сте веровали, не тражите пријатеља у Јевреја и Хришћана; они су пријатељи један другом; и који год од вас узмс њих себи за пријатеље, доиста је и он један од њих.“.

Кад сам у друштву, ја бих често ниским гласом и као да се у себи борим с грехом неким узвикнуо као сваки прави побожни Мусломанин кад га зло дело неко мучи: „Устафр алах ел Азим — просим опроштаја у Бога великога“; кад бих кинуо, онда бих левом руком припушио мало уста па рекао: „у Бога тражим прибежишта од сатане проклетог“, иначе би ми се сатана увукао у гркљан. Нисам веровао да ће ми се доиста увући, али сам желео да се владам онако исто као најпобожниј моји пријатељи. Па с истог узрока кад би год затворио врата каква или ушао у нову какву кућу, или кад бих у вече скинуо своје руво, узвикнуо бих: „У име Бога благога и милостивога.“

Док сам се тако брижљиво привикивао побожним обичајима мојих суседа, гледао сам с друге стране да уживам богаство што ми га је жена моја донела. У коњушници сам имао правих арапских коња са седлима, уздама и другом опремом врло богато искићеном. Имао сам небројене слуге све у најлепше руво одевене што се само за новце набавити могло, а преко свега моји чибуци и ћирибари били су такви да ми је и сам паша за њих завидио. Рафијин први муж оставио је био неколико прекрасних искићених ћирибара а и ја сам купих неколике те их дадох искитити дијамантима јадне Марије.

Кућа нам је већ и онако врло богато намештена била те ја не хтедох ништа мењати у оним источњачким украсима, од којих некима сам се и сам дивио а на које је и моја жена навикнута била. Него њојзи дадох нове забаве уредивши лепу једну башту изван градских зидова с извором једним с добром водом и с киоском, у који би она често по вечерњој хладовини са слушкињама својим одлазила.

За мене сам набавио најбрже ртове па по кишовитоме времену лових газеле, јер само се у то доба газеле и могу ловити, почем оштри папци итлене ове животиње продиру дубље у мочарну земљу док широка шапа псећа није у такој незгоди. Имао сам паса од две врсте, једни су били брза створења с персијских планина с дугом свиластом длаком по ногама, а други су били исто као европски ртови. Осим тога имао сам и синџирских соколова а и европских ловачких пушака. И тако уживах што већ само може уживати богат Мусломанин месопотамски.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТПРВА.

Искуства око скупљања порезе. — Мецлис. — Осман прави планове у моју корист.

Да се одмарам усред источњачке раскоши, да се одевам у танко риза-платно, да јашем најлепше коње у околини, а осим свега да ме дворе одане слуге с крштеним рукама и пажљивим погледом, жудећи да ми и најмању жељу погоде и да ми ласкају и они који су ме ту до скора погледали с јавним презирањем: то су уживања, којима сам се сладио као човек, који за њих није рођен био.

Него није дуго време постојало па ми се и то досади те напустих моју првашњу одлуку да се ни по што не мешам у местну политику ни у плетке, и на молбу Осман-беја ја постадох члан мецлиса или местнога савета. Од како је изашао танзимат, Хришћани се пуштају на ове савете, па се сећам да сам у цариградским француским новинама читао сјајне чланке како Турска напредује у цивилизацији и толеранцији па се нарочито позиваше на ову основну реформу, која тако на мах даде Хришћанима неоцењиви лар самоуправе. Али требало је само мало завирити каква је у самој ствари била ова тако названа реформа. Истина је толико да је на савет њих десеторице паша позвао и два Хришћанина да дођу и да узму места. Они су и дошли,

с прекрштеним рукама и најпонизнијим држањем па би поздрављајући све Мусломане редом заузели своја места. Док се већало, они би ћутали све док их не би што ко запитао, седели би као укипљени осим кад би неко од њих подскочио да напуни чибук председнику. А они сами не би ни по што смели пушити у узвишеноме друштву својих бољих и старијих.

Кад се већ свршило већање па се одлуке написале, онда би и ове чланове позвали да ударе своје печате на записе, па су тако врло често принуђени да потврде и у највећем степену тиранску злоупотребу власти, ствари које су противу њихове рођене браће. (40).

Кад сам постао члан у меџлису, баш се онда некако давао *учур*, или десетак, под закуп; ко је у стању да плати влади извесну неку суму у готовоме, добивао је власт да за свој рачун скупи од народа десетак или и сам да га даје под закуп, па је добивао и право да се послужи царском војском против оних, који не ће да плате. Меџлис је имао да одреди колико ваља платити за то право. С тога се скуписмо на један тајни састанак те одлучисмо да поставимо што може бити мању цену па да се не надтичемо него да вучемо коцку па на кога падне коцка да буде закупац десетка, и онда тај срећни човек нека само још плати свакоме члану меџлиса по неку извесну суму па нека му је после срећно. (41).

Доиста моја се срећна звезда подизала све на више кад коцка паде на ме! Цена је учуру била врло ниско стављена, тако да није било сумње да ће ми доћи неизмерна добит. Како сам

имао готових новаца, то сам био у стању да платим ћаси уговорену суму одмах, а то паши врло мило беше. Али тек што сам се био спремио да пођем по области да купим десетак, а остали ме чланови медлиса опколише па стадоше молити да им продам десетак појединих срезова а и појединих села. Да бих осигурао себи њихову добру вољу, морадох им учинити по жељи, али сам гледао при том да и ја што добијем. А они опет од своје стране на ситно распродаше десетке појединих села или сав свој укупно а наравно с добром добити, тако да се учур појединих села с четири и пет пута препродавао док није дошао у руке ономе који ће доиста покупити. За мене сам свакојако задржао био повелики један округ.

Кад се већ прочуло да сам ја закупио десетак, први човек који ми на походу дође, био је Осман-бej. Дође да ми се понуди да ми буде на руци кад скупљам десетак. Како опет ја и нисам био баш умешан у овакоме послу, то се најпосле погодимо. Ја пристадох да он од свега што десетка покупи задржи за се подобар један део, али он и да узме на се сав потежи посао. Место да путујем од села до села те да слушам тужбе и лажи сеоских шерета и да трпим да ме опет најпосле на очиглед вуку за нос, сад ћу лепо да мирно уживам све сладости и лепоте живота у мојој сопственој кући, а вешти Осман, који се не да тако лако преварити, свршиће посао место мене.

Али ма да постадох већ закупац учура, опет је остајала још главна спекулација да се

изврши. Колико ће данка које село, који мудирлук и кајмакамлук платити, то је била дужност кајмакаму и мудиру да одреде. Да би дакле што већу суму данка истерао, вредно је било нешто новаца уложити у мито месним властима, а и ово је мој Осман-бој умео вешто да изврши.

Предао сам му и моје путничке мазге и чадорове, дадох му сву моју власт, па су последице биле да не може корисније ни бити. Пратио ми је велику количину пољских плодова те их продадох влади а и другим трговцима; осим тога накупио је и доста новаца.

Него и новац се по неки пут скупо плати, па тако је и овде случај био; од времена на време тек би дошле паши тужбе на поступање Осман-беја, и паша би их пратио мени. Најобичнији и најзаконитији је овде начин натерати сељанина да скупо плати кад му не даш да пожње и покупи плодове док год већ не дођу готово да са свим пропадну. Кад он већ види да цена храни на тргу како који дан све ниже пада, онда најпосле пристане ма на што, само да може једном започети жетву и да се опрости закупца и његове гладне пратње, која му све дотле у кући седи, храни се печеним пилићима и јајима па и грђе покоре чини. Али је Осман-бој био некако и сувише ревностан човек па повеликим замашајем свршиваше своје послове. Уз то је миловао јака пића, а кад се мало напије, онда није знао ни за какав закон осим за оно што он хоће и жели. Отуда се деси једнога дана те ме паша призва па ми предаде списак један, у

ком су побројана била зла дела што их Осман-бѣј купећи мој десетак почини.

У хришћанскоме селу Мар-Серкизу истерао је био попа из куће, наместио му се са својом четом у кући, узео на силу неколике сељанке а међу њима и једну врло младу девојку још у нежним годинама, те је ова и умрла од нанесених јој повреда.

У селу Нимруду сурово је избио једног старца па му је браду ишчупао све длаку по длаку

У селу Шемсину дао је за ноге обесити двојицу људи, очеве породицама, па испод њих ватру потпалио а најпре им је обешчастио жене.

У селу Селемији метнуо је на муке три човека, па је један од њих и умрьо.

„Бог те љубио Јусуф-ефендија (ово ми је сад име било), шта да радим?“ рече паша. „Осман-бej је млад и вруће крви а људи су му дели-баше па да богме да ће их да узбуни женскиње. То не мари много; најпосле сељани су они као и скотови; али опет треба да им пази живот. Такве се ствари проносе од уста до уста па могу доћи до ушију ових конзула (пакао их да Бог да сагорео!), а од њих може да отиде глас у Цариград, па тако може да се не зна ни краја ни конца несрећи. Бог те љубио Јусуф-ефендија, де пишу му писмо једно па му реци нека пази мало шта ради, а узгред запитај га није ли видео што младо и лепушкасто међу оним Језидима.“ (42).

Нисам хтео губити времена, него одмах писах Осману да се претераном ревношћу својом

мало затрчао, па му уједно дадох миг чим би и како би могли паши очи замазати.

Али на скоро па ми се мале победе и славе у главној обласној вароши и гњила раскош источнога живота досади; почех да жудим да и ја мало запливам у велике плетке престолнице, па да и ја једнога дана испливам као паша или везир каквога краја. Знао сам да ја имам више мозга и више знања како ваља управљати него и један турски паша, који је икада ваздухом дисао. Глупаци ови обарају дрво да би узабрали плод; поткопавају изворе радиности; терају капитал да се крије у земљу те ту мртав ништа не производећи лежи, расипљу и руше па онда бегају натраг у Цариград да тамо троше и расипљу док им опет добра срећа не донесе у канџе њихове несрећну област неку. Да ја само једном постанем паша, ја бих ободравао радиност, гледао бих да развијем за чудо велике изворе народнога богатства подижући мостове, градећи друмове, копајући канале за наводњавање, а међу тим би и себе лако обогатио задржавши за се извесне неке монополе.

Ја се посаветовах с мојом женом о овој ствари, а она је како сам већ и очекивао најпре са свим противна била да остављам кућу, а тако исто и тако дугом и тако опасноме путу. Али кад јој казах моје частољубиве планове и кад јој живим бојама цртах извесност да ћу постати паша — а кад постанем једном паша за што не бих могао једнога дана и великим везиром постати? Догађале су се ствари много неприличније, јер немам ли ја марифет, вештину и зна-

ње као прави Франак ма да сам добар Мусломанин? — Кад јој све то изложих онда нестадоше све сметње и она од драге воље пристаде на мој план. Уговорисмо да ја отидем у Цариград да однесем богатих дарова садразаму и другим људима, који уплива имају, па да гледам да добијем пашалук.

Неколико дана после ове моје одлуке кад сам се баш почео био спремати на пут, дође ми Осман-бej враћајући се са свога посла. У скупљању десетка био је да већ не може ни бити срећнији, па ми осим потпунога десетка донесе још и разних дарова. Најпре ми показа једну арапску кобилу, која се новцем не би могла платити, па ме замоли да је примим као поклон од њега. Рече ми да ју је задобио од једнога знаменитог хајдука Бедуина, шеика од Таја, кога је он сам својом руком погубио у бoју бранећи једно село, на које је шеик ударио био. Осман ми се тако клео да је цела истина што приповеда да нисам могао да не верујем. Па ми онда поднесе један други и још много вреднији дар, једно мушко дете језидско од својих десет година, и једну девојчицу језидску од својих дванаест година, које су му њихови рођени родитељи, како ми рече, поклонили, јер су пуки сиромаси па не могу да их хране. Најпре нисам ни по што хтео да примим овај поклон, али се мало после присетих да ми они могу добро доћи за моје послове у Цариграду, па му рекох хвала и узедох децу у кућу код мене.

Неколико дана после овог састанка опет ми дође Осман-бej да ми саопшти неку велику тај-

ну. Рече ми да су меџлис и сви грађани јако незадовољни с управом Хафиз-пашином; да чини насиља народу, краде касу у великој мери, да је земља под њиме са свим оголела; да је од како се он вратио незадовољство у свима редовима нарасло тако да ће готово морати бити буне; рече ми даље како су се главни чланови меџлиса и сви знатнији људи у вароши сагласили да направе једну мазбату, прозбу једну великоме везиру, у којој ће на ситно да покажу шта имају да се жале на Хафиз-пашу и да га моле да га уклони с пашалука. Све ме је ово јако зачудило, јер Хафиз-паша није ни на који начин био какав примерно рђав старешина Турчин а знао сам да је толико пута узимао сељане у заштиту бранећи их од грабљивости својих нижих званичника. Него кад настависмо разговор даље, Осман-бej ми мало по мало откри цео свој умишљај. Рече ми просто и јасно да се ја ни мало не умем да послужим сјајним положајем, који сам задобио, и да би ми он, само ако хоћу да га послушам, показао пут, који би ме одвео право највећој части и слави у царевини.

„Нема никаква разлога“, рече ми, „за што не би ти лепо кроз неколико година постао велики везир.“

„Али ће ми“, рекох, „моје хришћанско порекло стајати на путу. Људи не ће тако лако заборавити да сам ја потурица.“

„Зар Омер-паша није потурица?“ питаше ме Осман; „па зар он није данас сердар и екрем, генералисим све војске у царевини? и зар он

не гомила силно богатство са милости султанове? Ви Франци имате боље главе него ми па само кад нам се придружите и постанете наше вере и нашег народа, онда сте сигурни да ћете напредовати.“

За тим ја запитах шта је најбоље, а он ми тада на само изложи вешту и дрску плетку једну. Најпре би подмитили чланове мецлиса и неколике знатније варошане да ударе своје печате на мазбату великоме везиру, у којој ће се испричати пашин „зулм“ па молити да се он уклони. „За то нам баш не ће требати много новаца,“ рече Осман, „јер кад само дамо кадији лепу суму и задобијемо њега и још једнога или двојицу, онда други не ће смети да не пристану да и сами ударе своје печате на мазбату, почем се већма боје да не увреде кога од оних старешина, који непрестано у вароши живе, него каквог цариградског пашу, који се само за кратко време у вароши бави.“

„Али ја још не видим како ћу ја доћи на пашино место све да њега и крепу!“ рекох.

„Са свим оним истим начином којим га и кренемо!“ рече Осман. „Ја сам прорачунао да би нам од прилике половина онога, што си учурском спекулацијом добио, могла добавити печате свију оних лица у Мосулу, који теби требају, а с другом половином и с још једно четири хиљаде дуката могао би у Цариграду купити пашалук. Оно двоје језидске деце доста би било великоме везиру ако се можда не би хтео дотакнути злата.“

„Али“, рекох, „како могу да имам образа да иштем од људи да потпишу мазбату и како могу да понудим кадији мито? Да не прими него да оде да каже паши те да у њему добијем непријатеља који би ме упропастити могао!“

„Хеђим Ба — аферdесен, опрости, Јусуф ефендија, ја знам ти ниси вичан оваком послу, он је само за Грке и Османлије. А ја сам и једно и друго; мати ми је Гркиња коју спасоше од сече на острву Сцију и продадоше моме оцу; тако је, ја имам мозга у глави а нисам заман провео тридесет година у Турској. Зато Јусуф ефендија остави ти тај посао мени. Ти ћеш постати паша па ћеш ми бити пријатељ и наградиђеш ме лепо, а ја ћу ти се свом душом прилепити; бићемо као два бадема у једној љусци. Ја ћу узети на се да направим мазбату и да јој набавим потписе и печате свију знатнијих људи а паша и да не сања о њојзи. Ко год потпише, тај не ће смети уста отворити док паша не отиде, а најпосле ако посао рђаво пође, онда сам ја на мејдану, и противу тебе нема никаквих доказа. Ти можеш да не признаш а твоја је реч вредна као и моја. Мени само треба нужна сума да одмах почнем од кадије а с другима ће после ићи.“

Разговарасмо се још мало те ми Осман сјајним бојама црташе како је тс красно бити паша и како нема великих тегоба до пашовања. Ја му после предам нужну суму и он оде да плетку исплете.

Кроз неколико дана био сам у живоме страху, него ми Осман од часа на час долажаше и

показиваше ми све нове потписе на мазбати. Срећа га је потпуно послужила; после неколико дана предаде ми мазбату утврђену с педесет потписа све најзнатнијих људи у вароши, осим оних који су у непосредној околини пашиној. И тако сам сад био готов да се кренем на пут.

Пре него ћу се кренути отидох паши да се с њиме опростим. Он ме прими с врло много учтивости, да не кажем пријатељства, и као с неким поштовањем, које је било у великој противности с оном некадашњом његовом снисходљивошћу. Очевидно ја сам био човек којега је добра мисао и добра реч много вредила, особито сад кад путовах у Цариград.

Кад устадох те се дубоко поклоних и кад правећи „темене“ додирнух готово рукама спод, онда се паша диже па ми се и сам тако дубоко поклони и отпрати ме до врата.

Сутра дан неколицина мојих пријатеља појахаше своје најбоље коње и одевени у најлепше своје руво учинише ми почаст „тешије“, испратише ме читав сахат далеко од вароши. За тим стадосмо, загрлих се редом са сваким, па се онда окренух путем опет у Цариград и, како се уздах, не веће части него оне које сам то сада окусио био.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ-ДРУГА.

Пут у Цариград с арапским коњима и другим поклонима. — Наместих се у престолници и призвах у помоћ Костаћа и г-ђу Франсоа.

Путујући према северу имао сам доста времена да размишљам и да правим планове плетки, коју би у престолници имао да извршим. Најпре сам мислио да путујем на поштанским коњма, а на овај би начин здрав какав човек могао учинити пут од Мосула до Самсуна или Трапезунта у десет или дванаест дана без великог умора. Него се опет сетих како се у Цариграду не може ништа учинити без новаца и без дарова. Ја сам ту још једнако странац био, нисам имао познаника у већим круговима, а оно неколико мојих хришћанских знанаца пре ће бегати од мене као од потурице (ако нико други а оно за цело тахлимџија би), а и да не би опет су то све мали људи од којих ми никакве користи нема. Требало је сад да започнем живот с нова, живот и свет који сам сам изабрао, а имао сам згодна положаја и добре основе, с које бих га могао започети. По моме дотадашњем искуству знао сам да је злато у Турској свемогућно, осим у мањим и незнатним стварима, а ја сам имао довољно тога свемогућног метала па сам добром надом погледао у будућност. С тога сам волео да путујем ма и полагано али

да понесем собом све моје дарове и новце: и доиста ми је пртљаг скупоцен био.

Имао сам неколико арапских коња, које сам слободно могао ма коме у Цариграду на дар поднети, па баш и самоме султану, а тешко да би и могао какав скупоценији и милији поклон учинити коме од великаша него каквим одабраним коњем арапским, који се не може увек за новце добити. Међу мојим коњма имао сам и једнога ајгира од колена Сиглавије с врло особеним срећним знацима. Њега сам намислио да поклоним великоме везиру.

Од крви Кехејлан ел Адус имао сам једну кобилу, коју је Осман-бej задобио од шеика од Таја. Била је кестењаве длаке с белим цветом на предњим коленицама, што је био врло срећан знак, а уз то је била неописане лепоте и јачине, и само пет година стара. Њу сам наменио моме староме пријатељу Ибрахим-паши.

Други један ајгир био је величанствено створење големога узраста, од гласовитог колена Манеги Хедураца, четири године стар, кестењаст с мрком гривом и репом, с белом звездом на челу. Мислио сам да га могу поднети на дар министру рата.

На послетку имао сам и једну кобилу од истог колена шест година стару, сиву а с белом ногом; њу сам наменио буди коме од мојих пријатеља који буду утицаја имали; осим тога имао сам још лепих коња, него о којима није вредно да се понаособ помиње. Одмах после арапских коња најважнији дар, који сам спремио, било је оно двоје језидске деце. Она су

умела да играју свакојаке игре па и такве, какве није пристојно описивати. Мислио сам да ће ово двоје ропчади добро доћи харему старог Насун-паше, човека с врло великим утицајем а с изопаченима неприродним укусима. После сам имао пуно скупоценога драгог камења, јер жена ме је моја обилато снабдела њима, нарочито за ову сад прилику, те ми се тако знаменито увећао број драгоцености, које сам већ дотле имао био. Преко свега, имао сам пуну кесу; јер и ја и моја жена сматрали смо ову моју походу у Цариграду као улагање капитала у користну једну радњу, те што више новаца у њу улажемо толико ће нам већа добит доћи.

Пут, којим ми је ваљало проћи, није био без опасности, нарочито у равници између Мосула и планина и у кланцима курдистанским; с тога сам мислио да ће добро бити да путујем с великом пратњом. До планине сам имао педесет људи, кроз друга четири дана двадесет, а после сам се задовољио и с десеторицом добро наоружаних Курда све од једнога племена, а за које је главар њихов Нури-Кан-бej добар стојао.

Моји толики пратиоци, толике слуге, коњи, пртљаг и чадорови, све ми то даваше велике важности где бих год дошао. Око исхране мојих људи нисам имао великих трошкова, јер су они били врло вични набављању свачега оног што треба за храну, а сељани не би смели ни да помисле да им се плати за оно што се од њих узме. Ја сам био Мусломанин, један од господара земаљских, па сам гледао да нарочито Хришћани знаду и осете ово. За мене је била нова

милина кад народ на ме погледаше са страхом и бојазом. Ја сам и сам тако дуго пузио и понижавао се, да сам се сад наслађивао изменом положаја, да сам уживао гледајући како ми се људи бацају пред ноге; па тако Хришћани кукавници једни тако су били негостољубиви, да ми је баш милина била да их цедим; уз то ја сам некако осећао да ме они презиру као потурицу, па ме је и то љутило.

Моје се путовање сврши без икаква догађаја, који би вредно било поменути, а ја дођох у Цариград здрав читав. Кад се возих низ Боспор, те опет уживах погледајући оне дивне обале — а опет се управ пролеће десило — ја се у пола кајах што сам узео тражити да постанем паша мосулски и чисто зажудих да се стално настаним у овој красној околини, где бих могао уживати сва права богатога Мусломанина а у исто време и нешто еврпскога живота. У вароши овој има пуно паметних и дружевних људи мога племена, који су доста велики философи те не ће гледати какву веру ко верује, а опет доста изображених да друштво њихово буде права милина. За што да не предложим мојој жени да се настанимо на Боспору, у срцу свију милина мусломанских а где и за Европљанина може да живот леп буде? Него знадох опет да она не ће хтети ни по што да оставља Мосул осим као жена силног паше каквог; то је била њезина одлука па и ја се окренух да прионем живо око намере моје.

За мене би најзгодније било да сам право одјахао у Перу па се сместио у којој од нај-

бољих гостионица, где бих се могао са свим згодно наместити; али моја је политика ишла на то да се одмах с почетка приљубим Мусломанима, па с тога одох у један од повећих ханова у вароши, наместих се ту за време са слугама мојим док не будем нашао за се какав згодан стан. Овај нађох скоро у Диван-Јолији, у ономе крају вароши, који још није био ни Јеврејима ни Хришћанима заражен. Кад већ узедох кућу, ја је дадох пристојно наместити, а то ме није стало баш много новаца, јер сам навалице избегавао сваки европски намештај, па осим дивана, постеље, две три лепе простирке и неколико мангала, нисам ни имао шта да купим. Не може ништа простије бити од намештаја мусломанске какве куће у Цариграду, а опет у целоме има доброга укуса и елиганције.

Нужно је било да купим и један кајик, у коме бих се могао возити по Боспору и походити оне пријатеље што станују по јалијама. Желео бих да сам се могао возити у каику с три пара весала, али је овдашњи обичај забрањивао такве изјаве раскоши. Такве су каике обично имали људи у високоме чину каквом; приватна лица би се изложила подсмеху кад би хтела да се послуже овим знаком што одликује високога званичника. Тако се и ја морадох задовољити само с ићи чифте каиком, с каиком с два пара весала, али сам га дао лепо опремити. Веслари су ми били лепи млади Лаз-планинци, а њихове свилене кошуље, исечене на прсима, биле су од најлепшег рада цариградског. Кад сам се возио по Боспору, свагда је један момак седео

иза мене на мало узвишеној пречази а други доле у каику, а обадвојица су били лепи млади Мусломани.

Док нађох за се кућу, док купих намештај и набавих себи слуге и коње, дотле ми прође неколико дана. Кад се већ лепо наместих, онда намислим да започнем плетке моје, али с почетка не знадох баш како да почнем. Нисам хтео да идем право министру унутрашњих послова или великом везиру те да предам ону тужбу на пашу мосулскога. Тим бих од себе начинио само проста татарина те бих се понизио а осим тога у Турској ништа не може да иде баш тако право.

Тако сам кроз неколико дана био у великој забуни. Нисам познавао ни једног Мусломанина који би утицаја имао, а опет Хришћане сам хтео да избегавам.

Него се најпосле сетих да се Цариграђани не деле баш строго у Хришћане и Мусломане; има их који су некако у неутралноме положају што се тиче вере, па се, ма да су по имену Хришћани, опет једнако налазе уз мусломанску господу своју те им служе као посредници у разним приликама. Мусломана у високом положају како рекох нисам познавао, али сам познавао неколике од тако названих Хришћана, па мишљах да ће ми бар један од њих моћи утапкати мало пут за прве кораке у мојој новој каријери.

Сетих се Костаћа, секретара Азеди-баше, главнога лекара. Овај је Костаћ таман био човек каквог сам требао. Нисам хтео да се понизим

па да сам идем да га тражим, него му француски написах једно писамце позивљући га да ми дође на вечеру. Потписах се доле просто „Јусуф“ па га оправих по моме најугледнијем момку а рекох му да каже, да Јусуф ефендија, који је ту пре неки дан из Мосула дошао, моли да му се одмах одговори.

После једно два сахата мој ми момак донесе из Пере писмо, у коме ми се најпонизнијим изразима захваљује на позиву и изјављује да се вечера с најдубљом оданошћу прима. На то ја опремих богато одевеног Бошњака једног сеиза с лепим коњем једним кући Костаћевој да ми доведе госта, који и не сањаше ко му то такав мусломански пријатељ бити може. Ја сам знао да обично ни један Мусломанин не би према Хришћанину толике учтивости показао осим ако је желео да се њимеза нарочит неки посао послужи. А ја сам баш наумио био да се послужим Костаћем па сам желео да разуме намере моје. Управо на уречено време човечуљак дође. Како је из Пере дошао био на лепом коњу с богатим седлом и праћен момком у златноме руву, и како се сад нађе у великој кући пуној добро одевених слугу, то Костаћ, ушавши у салаамлик, радећи по своме унутрашњем нагогу, живо ми притрча, дохвати ми скут те пољуби па се онда уклони пред-а-мном склопивши руке на трбух.

На први поглед опазих да ме не познаје па му рекох да седне и запитах га да ли се сећа доктора Антонелије, за кога је некада израдио био место једно у Солуну.

Костаћ се сад већ присети па ми изразима пуним поштовања честиташе што се вратих у Цариград.

Сад нам донесоше да једемо, све одабрана јела а све по турски, за доброга кувара већ сам се постарао био. Костаћ је одавао пуну правду мојој гозби, ма да вина није било, почем ја нисам смео да се изложим осуђивању од стране мојих мусломанских слугу. После вечере узедох моме госту мало по мало показивати мој положај; рекох најпре да сам у врло повољним приликама као што је то већ и сам опазити могао, али признадох му да имам велику једну погрешку — да сам частољубив па желим да ступим у државну службу у сфери каквој, која је достојна мога дара. Па онда га позвах да походимо ако хоће моју коњушницу, а ту му показах коње рад којих би ми сваки паша завидети могао; кад окретосмо разговор на чибуке и ћирибаре ја замолих мога госта да ми каже шта мисли о неколиким мојим одабраним ћирибарима окићеним драгим камењем, а од којих је сваки вредио бар једногодишњу плату Костаћеву. Толико богатство чисто га заслепи те он све више и више пође на моју воденицу. „Што се тиче државне службе“, рече ми, „то би могли пробати какво год место хоћете, само ако пристанете да неки део вашега блага потрошите на благоразумне поклоне.“

Те ноћи не рекох моме пријатељу ништа више него кад се пред зору растајасмо замолих га да ми опет што скорије на вечеру дође и да доведе собом каквог пријатела Мусломанина,

који би ми од користи могао бити, каквог човека који уме да се у послу нађе; па онда још замолих госта да прими један дијамантски прстен, те му се очи заблисташе захвалном изненађеношћу. Кад га видох на једном од мојих најлепших арапских коња, ја осећах са свим да сам посејао семе на доброј земљи.

Међу тим непрекидно и редовно сам ишао у џамију те није дуго потрајало па имаум њезин дође да ме походи. Одмах нађе да сам ја тек скорашњи Мусломанин, али опет за то није био неосетљив према мојој учтивости, мојој прекомерној побожности и знацима богатства около мене што су. Његова похода доведе собом и друге док се најпосле редом не познадох са свима знатнијим лицима ове махале, а међу њима и с две некадашње паше и с једним ливом или бригадним ђенералом.

После једно два три дана дође ми Костаћ и доведе собом Саафети-ефендију, човека који је био у служби на високој порти. Мало је времена требало па постадосмо пријатељи. Он узеде на се од драге воље да ми изради да се видим са мустешаром или министром унутрашњих послова, па још и да приправи његово превасходство ма за какав *маслахат* или посао који би хтео да имам с њиме. То је управо и било оно што се и хтело, те ја поверих моме новом пријатељу једног од најлепших коња да га одведе министру а наговестих му да је то тек почетак онога што још може доћи, па Саафети-ефендија с лепим једним сахатом, који му поклоних, остави мој стан пун радости.

Како који дан све ми се већма распаљиваше жудња да видим Леонору. Чезнуо сам и опет све сам зебао да се не ћу где с њоме или с њезиним оцем сусрести, а знао сам да су и моја нова вера и моја жена начиниле непрелазну провалију између нас. Него се десило те је Костаћ, који ми скоро сваки дан редовно долажаше, био човек од кога сам могао дознати све што ми је год требало, а да опет не доведем себе ни мало у подозрење. Рекох му дакле да пропита за тахлимцију и његову фамилију.

„Ви знате, mon cher,“ додадох „да су ови људи стари моји пријатељи, али у садашњем мом положају ја сам обвезан да ограничим моје познанство само на Мусломане, а да напустим многе од оних људи, које иначе јако поштујем. Породица је Скарпина међу овим људма, па бих сам јако рад био да дознам што о стању њиховом.“

„Je comprends — разумем савршено,“ рече Костаћ, „па ако желите да видите старога Скарпу, то ћу вам га ја лако довести моћи, а опет ако сте ради да само што чујете о њему, то вам ја најбоље све о њему казати могу, јер га ја добро познајем. Он је сад пао у немилост. Стари магарац један не ће никад умети да се кроз свет протури; одвећ је поносит и тврдоглав. Чујем да је јако увредио Халил-пашу некаком ћоравом стварју части. Очевидно Скарпа није рођен за ову земљу, где људи по некад ваља да метну савест своју у џеп па да раде како им се каже. Чујем да је на просто рекао да не ће да изврши нешто што му је паша тајно наложио био, па је од то доба старац већ има неко-

лико месеца без службе а сад се говори да га шаљу у Дамаск или ће са свим морати оставити службу а тада ће скапати од глади. Познато ми је да је фамилија ова већ патила много, а и сад је у великој сиротињи.“

Чисто ми као нож прође кроз срце кад чух ово. Пожудех да полетим да помогнем оне које сам још једнако љубио.

„А како је с фамилијом његовом?“ упитах; „он има жену и кћер једну, је ли?“

„О да богме; кћи му је права лепота; бар се тако говори. Мени се чини да је мало и сувише бледа. Него не изгледа зло, само што је веома скромна и побожна па је већ толике просиоце одбила, а неки мисле да ће ићи у калуђерице. Њезина мати требала је да друкчије ради; како јој кћи лепо изгледа, могла јој је осигурати добру срећу. Него може бити да се они обазиру још за каквим богатијим просиоцем. А доиста и чујем да се један из куће Волпинија заљубио у младу девојку. Они су милионари, а не ћу се чудити ако Скарпа рачуна на велико. Лепа ће Леонора срећна бити ако задобије младога Волпинију. Он је из строго католичке куће, његова мати и сестре врло су побожне, па није ми ни мало чудо ако је Аристид запао у ловку.“

Ово причање о Леонори у целоме допадало ми се. Ласкало ми је што се није удала рад мене, па ма да је њезина фамилија за цело морала знати да сам се потурчио, опет је она то због мене остала неудата. С презирањем оturих теорију Грка Костаћа, којега ниска душа

није могла да појми племениту простоту душе, која је толико над његовом узвишена, па силно осећах шта сам у њојзи изгубио. Ћутах по за дуго и за један тренутак осећах како бих радо заменио све моје богатство и мој положај руком и срцем оне, на коју сам сад погледао с више оданости но икада. Пребацивах сам себи што напустих дописивање с породицом, те да тако може бити сачувам срце чисто и верно — може бити — на жалост! једва је ту било такве могућности; пут којим сам пошао, био је клизав и завртао је мозак; положај једног доктора са зло плаћеном службом, изложеног безобразлуку и свакојакој ружњи од расе једне која је по развитку далеко испод њега, стојао је у великој противности према положају, који сам задобио био; па тако и сама Леонора с њезином лепотом душе и тела не би могла претегнути материјалне користи што ми најбоља осећања моја покварише.

После у разговору Костаћ ми помене како турске жене нису баш нуле у политичким плеткама, као што то Европљани обично мисле, него напротив толике промене министарске имају свога извора у султановом харему. То ми је са свим ново нешто било, па стадох жалити што моја жена онако тврдоглаво не хте да пође са мном. Да сам само знао пре што о томе, ја бих је за цело наговорио да предузме пут. Казах Костаћу на што сад жалим па и он пристаде уза ме; „али“, рече ми, „имају три Франкиње, које су врло добро примљене у више најзнатнијих харема, а које знају врло вешто да праве плетке; било

би добро да се познате с једном од њих. Могле би вам помоћи да задобијете утицај какве велике кануне, која влада харемом каквог министра, па можда и његовим пословима.“

„Али како ћу да начиним такво познанство а да се не мешам у хришћанско друштво, а никако нисам рад да се ућ мешам,“ рекох.

„Ја ћу то уредити“, прихвати мој пријатељ. „Ја познајем једну госпођу у Пери, која је непрекидно у харему овог или оног великог човека, а има особита дара за фине плетке, уз то није никада сита злата. За цело знам да ћемо је лако задобити и да ће вам од велике помоћи бити. Хоћете ли ми допустити да вам је један пут представим; него не ће бити добро да је примите овде у вашој кући, па се бојим да ћете се морати где у Пери с њоме састати. Тако кад би хтели да походите мој стан, то ћу ја наместити да се и она тамо нађе.“

„С драге воље,“ рекох. „А шта је та жена и која је?“

„Она је Францускиња,“ одговори Костаћ, „а зове се госпођа Франсоа.“

„Госпођа Франсоа!“ повиках; „на сваки начин гледајте да се с њоме састанем. Ја је знам добро; помените јој само моје прећашње име Антонелија, па ће за цело доћи.“

Костаћ обећа да уреди ову ствар и да одмах спреми састанак.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ-ТРЕЋА.

Мустешар. — Моји се дарови примају. — И мазбату предадох. — Обнових познанство с госпођом Франсоа.

Сутра дан дође ми Саафети-ефендија с позивом да идем мустешару, који је одлучио да ме прими у подне одмах после молитве. Овај ме је управ позив некако јако узбунио и узбудио, јер сам осећао да не смем пропустити ову прилику а да не предам мазбату противу Хафиз-паше, а то је био врло нежан посао тим више што ја још нисам био вичан обичајима цариградским. Изнесох документат овај па га показах Заафети-ефендији и замолих га да ми каже како је најбоље да радим. Саафети га брижљиво прочита па онда рече: „Немојте ни часа часити, него одмах данас предајте мазбату ову, јер врло лако може бити да се тајна намирисала чим сте ви отишли, па ће паша на сваки начин гледати да обеснажи значај њезин. Он ће на сву прилику одмах и сам каквог свог повереника с богатим даровима својим послати овдашњим пријатељима а и мазбатом од противне стране; он ће у исто време чинити што год може да вас оцрни пред министром. Него ако вам изађе за руком да свршите посла пре него што он уреди своје противне мере, онда ће победа ваша и остати, па ћете можда путујући у Мосул као паша сусрести Хавиз-пашу где

се с пашалука враћа. Ја вам могу јемчити да ће вас мустешар наклоњено саслушати, а и није нужде да му излажете ваше жеље, јер их он већ све зна. Врло се обрадовао кобили, и очевидно му је мило било кад му напоменух и друге дарове. Немојте да се уплашите кад предањ изађете, него му лепо предајте мазбату пре него што се опростите.“

Појахасмо коње па пођосмо на ат-мејдан, где је био стан његовога превасходства. Собом сам повео моје најлепше момке, све у искићеноме руву, а тако и мога чибукцију и још једнога слугу; јахао сам на „Арслану“, моме најмилијем и најугледнијем коњу. Стража ме поздрављаше кад пролажах мимо њу, а јој отпоздрављах махнувши руком у покрету пуном лепоте а у лицу сам се начинио пуно озбиљан и достојанствен. Силом ми се наметаше да сравним садашњост с прошлошћу мојом; нема ни две године дана како сам пролазио по овим истим улицама јадан и жалостан, као доктор који среће није имао, који је за љубав награди од двадесет гроша тумарао читаве сахате по прашљивим и угријаним улицама велике вароши ове. Онда сам био „шапкалија“ то јест носио сам на глави шешир па би ме поносити Мусломанин, кога би пут мимо мене нанео, навалице очепио и с презирањем одбио ме тамо зиду. Онда сам био ђаур, један од оних који су проклети, па би се људи мрштили на ме, ма да Бог зна како им од мене никакве опасности није могло бити и ма да сам свакоме понизан био. Сад је све то друкчије; сиромашнији људи стоје леђима уз зидове, чекају да их

поздравим па да ми се поклоне чак до црне земље кад мој поносити коњ са својом богатом опремом прокорача мимо њих по незграпној калдрми, грискајући своје сребрне жвале. Ујахасмо у пространу авлију мустешареву, сјахасмо, па са Саафети-ефендијом уђосмо у кућу. Читава чета слугу живо приону да ми скину папуче и ћурдију. за то им је опет мој први слуга добра бакшиша раздао. Одмах нас пустише пред мустешара, који се диже те се са мном на најучтивији начин поздрави. „Бојим се да сте имали великих тегоба на путу," рече; „чујем да сте ту скоро приспели из Мосула; колико сте се дана бавили на путу?"

„Путовао сам пуно месец дана ваше превасходство", одговорих, „али сам гледао да штедим и да добро сачувам моје коње, који су од велике вредности; прах ваших ногу усудио се да вашем правасходству поднесе један примерак месопотамске крви."

„Машалах, кобила је она права лепота," — па онда његово превасходство поче да разговара о врлинама разних сојева пустињичких. Мени је добро дошло што се он тако познаје у коњма, па се усудих да га на најравнодушнији начин позовем да ми дође једном на походу па да види моју коњушницу. „Ја се не бих смео никада усудити," додадох, „да потражим тако велику част, него ево видим да ваше превасходство јако воли коње."

„Хај, хај, Јусуф-ефендија, коњи су моја радост," рече мустешар, „али за што не бих ја учинио сам себи задовољства те да походим ваш

конак и да није коња. Иншалах, доћи ћу баш првога петка.“

„Ефендим, кућа и коњи вашега роба нису његови; ваш роб чекаће ваше превасходство да вам их поднесе с неисказаним задовољством и дубоком оданошћу.“

За све то време у куту једноме у соби стојао је читав ред добро одевених и лепих момака непомичних као да су кипови и с очима упртим на свога господара. Он подиже главу па рече само „чибук, каве“, те момака на мах и без и најмањега шума нестаде, али се одмах врати ше с дугачким јасминским чибуцима, те се у исти тренутак свакоме лицу по један поднесе. Један часак за тим па уђоше још два момка, један с послужавником, покривеним златом извезеним рупцем једним. Онај други момак подиже рубац те се на послужавнику показа повећи број шољица с кавом, па и њима понудише госте и домаћина све у један исти мах као год и с чибуцима.

Мустешар је био један од најуљуднијих и најпријатнијих људи, добро је познавао стање европско, и особито је добро стране језике говорио. У разговору нашем он би тек од часа на час махнуо се турскога па почео француски да говори, а ово особито кад се разговор повео о европским питањима. Пошто се подуго и о свачему наразговарасмо, заћутимо мало те ја претурах по глави како да нађем изговора каква да предам мазбату. Најпосле ми мустешар сам даде прилику те ја извадих документат из недара па рекох: „Веома ми је немило што поред прекомерних важних послова, који ишту за се

просвећену бригу вашег превасходства, морам још и ја да вам досађујем тако ситним стварима као што су тегобе далекога једног краја као Мосул што је; али нисам могао да одбијем молбе и преклињања добрих Мусломана, поданика његовога царског величанства, кога Бог нека чува и нека му је милостив; па ја пристадох да предузмем дуг и трудан пут да пред подножје ваше донесем понизну молбу од кадије и других главних људи из Мосула. Ви ћете ефендим видети да ови људи имају доиста и на што да се жале. Они стењу под зулумом Хафиз-пашиним. Он ради што му је воља с добрима па и са женама Мусломана. Кад би се задовољио био само с Хришћанима, ја се за цело не бих смео усудити да вам донесем њихову мазбату; јер тврдоглавство њихово, којим одбацују светлост ислама, и заслужује да се казни, и добра њихова и треба да су на вољу Мусломанима; али овај Хафиз-паша не ће да зна ни за какав закон, ни за какву разлику, па отуда ено земља она тамо страда и пропада, народ ропта, а најбољи и највећи људи тамошњи опремили су мене, роба вашег, да вам пред ноге ставим ову мазбату.“

Паша узеде документат па га брижљиво прегледа и прочита. Учинило ми се да се читајући нешто као осмешкује. Рече ми само да се из мазбате види да већина Мосулаца имају име „Осман“ што некако чудно изгледа, те ми се некако належе на душу сумња и немир неки. Него опет његово ми превасходство обећа да ће прозбу ову предати великоме везиру; за тим заиска да се донесу други чибуци, а ја то сматрах као знак да је

време да се одлази. Паша се врло љубазно опрости са мном, рекавши ми да је нужно да оваких људи, какав сам ја, има по земљи, па додаде како се нада да не ћу одбити од себе терете званичне дужности, ако би се десило да ме позову да се примим пашалука.

Враћајући се кући с овог састанка, који ме је толико задовољио, ја дигох главу више него икада и сигурно осећах да ћу скорим доћи до цељи моје да постанем паша и да управљам читавом земљом једном.

Кад дођох кући, затечем Костаћа где ме чека. Донео ми је био једно писамце од г-ђе Франсоа и рече ми да је по жељи мојој распитао мало шта је с тахлимџијом, па је дознао да је добио заповест да одлази у Дамаск те тамо да прими службу. Рекох Костаћу да остане да руча са мном, на што се он у самој ствари већ и навикао био, а ја отворих писамце моје старе пријатељице г-ђе Франсоа.

Писала ми је речима најтоплијега пријатељства. „Добро сте учинили“, вели, „што сте се потурчили, јер сте умели себе тако да подигнете; ви сте философ човек, а нисте затуцан фанатик. Ви велите има само један Бог, eh bien! па то је оно исто што и ми кажемо, премда ми још додајемо да су три лица у једноме; па сад кад ми изоставимо ово последње, што слабо ко од нас и разуме, онда какве разлике има међу овим двема верама? Кажу ми да Турци верују у Исуса Христа, то чинимо и ми; какве дакле има разлике? Parbleu! Ви сте имали право што сте се потурчили, јер сте се на тај начин могли о-

женити богатом женом. Па онда, Турци верују у Мухамеда пророка свога; eh bien! Ми верујемо да је Мухамед био и живео, а је ли он пророк — то Бог зна. Ја сам увек знала, драги пријатељу, да ћете ви лепо напредовати, и увек сам вам то казивала, ма да сте ви по некад губили наде и срца, а није ни чудо; сваки је почетак тежак, ce n'est que le premier pas qui coûte."

„Ја ћу вас чекати драги пријатељу ако хоћете да ме почаствујете походом својом око једанаест часова, онако alla franca; ви ћете доћи да доручкујете са мном, n'est-ce pas? Дођите са свим сами, па ћемо сѐ разговорити шта ваља да се ради. Ви сте се дохватили доброг положаја, али ви се можете још и на више попети, па ко зна, можда ћу ја бити у стању да вам што помогнем."

Те сам вечери частио неколицину мојих мусломанских суседа; а и Костаћ је ту био као смеран гост; посадио се био чак доле на последњем месту па би се чешће подизао да ми напуни чибук кад би се слуге моје, којих је једва довољно било на толику дружину, забавиле биле око мојих гостију.

У сред овакога частења чим бих само зачуо да је муезин на махфилу џамије запевао, ја бих подскочио на ноге, узео абдес, прострьо ћилим, окренуо се према Меци па с озбиљно намештеним лицем свршио молитву на велико сазидање мојих гостију; тако им показивах како сам добар Мусломанин, и тако се надах да ће забо-

равити да сам некада Хришћанин био и да сам заслужио мрско име потурице.

Нисам пропустио да не одем на доручак г-ђи Франсоа, која ме прими са званичном учтивошћу. Даде ми читав свет савета како да задобијем овог или оног пашу, па ми особито препоручиваше да доведем Јермене себи на руку. „Немојте никако друкчије чинити,“ рече ми, „него потражите да вам Дуз Оглу позајми повећу округлу суму по високом интересу; обећајте му двогуби интерес, или му обећајте да ћете му два пута главно платити кад добијете место које желите. Он је човек Халил-пашин, који му се страшно задужио. Дуз Оглу држи готово све имање великога везира у залози. Дуз Оглу је прави човек а ни на који начин није неосетљив према богатим поклонима и почастима од стране каквог Мусломанина. Па за што га као и не бисте једном походили?“

Ја јој обећах то; па онда запитах добру госпу не би ли могла за ме што учинити преко својих познаница у харему.

„За цело да могу,“ рече; „само ми треба што чиме да радим; ваља да ми поверите неколико дијаманата, па онда све могу учинити.“

„С драге ћу вам воље поверити неколике скупоцене наките“, одговори, „а имам нешто и финога риза — платна које се као што знате јако цени. Сутра ћу вам га послати па га употребите како сами за најбоље нађете; међу тим ево сам и вама донео маленкост једну ради успомене на прошлост.“

„Ох, ала сте ви драги, Јусуф-ефендија; mon Dieu! та ово је и сувише великолепно за овако стару сиротицу као што сам ја;“ повика госпођа којој се очи засветлише на прељици једној од драгога камена, која је можда вредила својих двеста дуката.

Ја је пустих мало да се надиви па да се утиша сама, а међу тим повлачах дим из мог чибука; за тим је запитах да ли се случајно познаје с неком породицом италиіанском која носи име Скарпа.

„Mais oui, je crois bien — та да богме, него шта? па још знадем неку г-ђицу Скарпину, па још и неког господина, који је мислио да се њоме ожени, него који је опет доста паметан био те се не окова таким чељадетом што ни пребијене паре нема. Ах, mon cher Јусуф-ефендија, ето видите да ја све знам; али ваљда не мислите да ће се и она потурчити па да оде у ваш харем?“

„Не хитајте тако, драга госпођо ја вас само питах да ли познајете фамилију ту. Истина мудрост ми је забрањивала да се оженим драгим девојчетом оним, али осећам да ме се она још једнако веома много тиче. Тешко ми је што чујем да је цела фамилија у сиротињи и невољи, па сам баш хтео да се мало с вама проразговарам како бих могао што учинити за старца а да му понос ни повредим.“

„О, ала сте ви добар човек! Ох, како добро срце имате!“ узвикиваше госпођа. „Сад видим да ви још једнако љубите девојку ову, а

и није чудо, јер она је доиста дивна лепотица. Да л' би је ради били видети?"

„Доиста бих волео да је видим," рекох; „али најпосле на што то? Њоме се оженити не могу. Ја бих дао више од половине мога блага кад би она само хтела да се потурчи, али о томе нема ни помена. Она је како чујем страшнао побожна."

„Госпођица је истина нешто мало побожна, али то не чини ништа; колико ли примера ја не знам где су побожни људи чинили необичне ствари, па ако вас само она љуби то лако може и она постати философ као што сте ви; а после као што знате богаство чини чуда."

„Госпођо," одговорих јој, „и ја имам најдубљу веру у богаство, али има добара, која се ни за какве новце купити не могу, а Леонора је једно од таких добара."

„А, ба, mon cher, та и није реч о томе да је купимо новцем; него видите, има пуно ствари што могу да учине утиска на девојачко срце. Злато може да задобије највише жена — мислим злато само за себе и по себи; него има опет жена које се не могу купити за тако што грубо, али ће ове опет попустити љубави, и то су вам баш најбоље жене. Ако се нађе какво толико хладно срце, да се не може ни једним ни другим покренути, онда такво срце није вредно ни имати. Сад, како ви на вашој страни имате и новаца и љубави, то ви за цело можете још чуда чинити."

„На жалост, госпо, ви говорите о ономе што бити не може. Како бих се ја смео Леонори при-

ближити? Ишао бих да ме жигошу именом потурице; осим тога ја имам жену, па већ то по себи довољно је да ми уништи све моје наде.“

„Attendez donc — станите, баш ми сад паде на памет лепа једна мисао; пустите мени да ја целу ствар уредим како знам.“

„Али како, госпо? Тако вам Бога кажите ми шта и како мислите?“

„Чујте дакле. Отићи ћу госпођи Скарпиници па ћу удесити да се видим и разговорим с госпођицом. Пред њом ћу вас узети хвалити, говорићу о вашем честитом карактеру, вашој племенитости, вашој доброти, па ћу се учинити да силно жалим што сте отпали од вере; знам да ће ми се све веровати. Па онда ћу узети да говорим како сте жалостан самац у Мосулу били, како родитељи ваши нису хтели да пристану да се њоме ожените, па како у таким приликама није чудо што нисте знали шта да чините те падосте као жртва очаравању и замкама ваше покојне жене.“

„Моје покојне жене? Како госпођо? Шта хоћете да кажете кад велите „ваша покојна жена“?“

„Па ваша је мусломанска жена умрла, зар није?“ питаше госпођа.

„Боже сахрани!“, одговорих, „она је жива, а уздам се и здрава.“

„Е гледајте молим вас какав је овај свет“, рече госпођа Франсоа; „рекоше ми да вам је жена умрла, само се сад не сећам ко ми то рече; што му драго, тек ето говори се да је умрла па вам то добро може послужити у послу вашем с госпођицом. Тако била да је жива или

да је мртва, ја ћу да говорим о кануни као о вашој покојној жени. Па онда ћу поменути ваше благо, описаћу га као нешто изванредно. На послетку ћу уверити девојку да сте ви тек само по имену прешли у ислам, да сте ви у срцу вашем још једнако Хришћанин, и само сад од ње зависи па да ви опет постанете веран син цркве; да би ви, кад би она хтела да се венча с вама, могли све што имате у овој земљи лако претворити у новац, па отићи у Европу и тамо велику суму новаца посветити на службу цркви. Знам да ће је ово дарнути више него ма шта друго, јер у последње доба много је виђам са свештеним лицима и милосрдним сестрама, па је овима последњим и помагала у њиховој школи светога Фрања у Галати.“

„Госпођо“, рекох, „ваша је памет доиста дивна. Верујте ми, ја ћу вам вечито бити најоданији пријатељ ако само можете да ствар ову уредите како треба. А што се моје прве жене тиче, она је знате Мусломанка па не ће марити да узмем још једну па ма и две жене у харем више; а кад госпођица после нашега венчања дозна да имам још једну жену, онда ће већ морати да се склони и да пристане на све. Кад већ нема лека, онда се као што знате људи пусте судбини па нек иде како иде.“

„За цело,“ рече г-ђа Франсоа; „осим тога има томе пуно примера већ и до сада. Ено Измаил-ефендија ожењио се Енглескињом па је свако од њих задржало своју веру. Ено Али-ефендија, који се ожењио Немицом, на кратко има много таких примера а не чујем да су бракови ти за много

несрећнији од смешаних бракова у другој којој земљи. А као и за што да су? Верујте ми срећа брачнога живота зависи од тога како се нарав мужевља и женина слажу а не од вере и цркава. Ви се двоје волите па ћете једно друго и усрећити. Можда не ће баш најбоље бити по госпођу кадуну, али она је Туркиња па њу слободно можемо изоставити из рачуна. Eh bien! ја сам готова да се посла латим. Него немојте заборавити да ја ваља да понесем девојци каква поклона, нешто што ће моћи показати да је вама до збиље и што ће јој моћи дати прилике да састави себи мисао о великоме богаству које је чека.“

„Да богме,“ рекох, „и одмах ћу вам послати нешто што ће добро послужити у овој прилици. Не бих никад ни помислио да вас на овакав посао опремим празних руку.“

Опростисмо се хвалећи доброту и даровитост једно другоме. Како је још доста рано било, то наумим да походим мога старог пријатеља Ибрахим-пашу. Мислио сам да ме не ће ни познати, јер како је могао сиромах хећим један очекивати да ће после толико година живети у спомену тако узвишенога достојанственика високе порте. Али сам се преварио. Кад унићох у салаамлик где је паша, који је сада постао био министар полиције, седео у сред многе друге господе, он устаде, крочи ми неколико корака на сусрет, рече: „Устафр Улах“, кад се прегнух да му пољубим скут, посади ме поред себе, на кратко понашаше се према мени као према Мусломанину високога чина.

Његово превасходство питаше ме брижљиво како ми је здравље, како је народ у азијатским крајевима и обећа ми да ће ме скорим походити.

Пре него што се опростих замолим га да прими на дар арапску кобилу једну, коју сам собом из Месопотамије довео, па он милостиво заповеди своме сеиз-баши да отиде те да је прими. Опростих се за тим са свом оном формалном учтивошћу, која је обична међу Мусломанима вишега реда.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ-ЧЕТВРТА.

Огрлица од смарагда. — Кара Гуз. — Слутња. — Хамам. — Осман-бej се појављује. — Аја-Софија. — Један турски обичај. — Тумарање по Пери. — Сусрет.

Кад стигох дома узмем спремати нешто драценога накита, рува и других скупоцености да их пошљем двема или трима од знатнијих пашинаца. Пошто сам ово све заједно свезао и запечатио, узмем прегледати моје смањено благо па размишљах шта би било најбоље да спремим за Леонору. Одлучих се за огрлицу од смарагда, најлепши и најскупоценији накит у ковчежићу јадне Марије; мислио сам да ће она моћи заслепити очи ако не и памет свакој девојци од седамнаест година, па баш и паметној лепој Леонори. Доиста је то био красан вештачки посао, осим што је и камење имало велике унутрашње вредности, и на сву прилику посао је тај смишљен и израђен у Паризу; отуда га је можда султан какав дао донети за какву омиљену жену или одалику, од ове је отишао као поклон каквој пашиници, чији је иметак продат био каквом Хришћанину, те Красински, тражећи да своју уштеђевину уложи на што згоднији начин, купи драгоцени накит рачунајући да једнога дана добије зањ у Европи много већу суму, него што је он даде у забаченоме крају Азије, где је новац редак. Накит је тај био и сувише

сјајан да бих га, без икакве наде да ћу га опет видети, могао коме на поклон дати, али разговор с г-ђом Франсоа са свим ми је био завртио мозак. Држао сам са свим сигурно да ћу задобити Леонору. За што не? Чинило ми се да ми све некако иде од руке, све попушта мојој окретности и вештини. Моја се срећна звезда све на више пењала; одлучио сам се да терам све даље до краја, да задобијем моју Леонору а с њоме да добијем натраг и овај накит од смарагда. С њиме оправих г-ђи Франсоа и једно писамце изјављујући јој како желим да се дар овај преда са сваким могућним тактом и вештином; за тим мој добри малени пријатељ Костаћ узеде на се да пође с једним Јерменином хамалом који све оне ствари однесе.

Сад сам сваки дан ишао да походим паше и државне министре; пуно се наразговар х с њима како ваља земљом управљати па ми се чинило да опажам да сви они врло много држе о моме дару за управљање, особито кад их слушах где искрено исповедају да им ова или она мисао још никада до сада на памет пала није и где жале што немају еропскога васпитања. Европљани обично казују да је онај ред људи, што у Турској влада, глуп, кратковид, лукав и преко мере да се држи корана. Сад сам се уверио да то није тако. Јер ма да турски државници нису оно што европски, опет су с очевидним интересом слушали што сам им говорио, нити су кадгод ма и најмање шта посумњали о основаности напредних европских теорија. Уз то сам на скоро опазио да није нужде да се и да-

ље фарисејски побожно понашам, јер изузимајући случај да се у друштву десио мула какав, Турци вишега реда бацају на страну све верозаконске обреде па их и сами много пута исмевају. Толико сам пута позиван био на ручкове и по целу ноћ проводио у кућама великих људи, па се ту пило вина, а особито шампања, више но што Европљани пију, те се дешаваху призори, о којима се не може баш рећи да су пристојни, почем се при свршетку части мало гостију могло држати на ногама.

Него крајеви, у којима станују Мусломани и Хришћани поданици султанови, изгледају с поља са свим пристојно и готово смерно, док у Пери и Галати, где станују Европљани под заштитом својих закона и где се према томе турска полиција скоро никако и не меша, има свашта и свачега. Турци се с поља показују врло уредни и поштени људи па опет у њих има врло чудних ствари. Кад је каква верозаконска или иначе јавна светковина, најмилија им је забава „кара гуз“, особена игра особених лутака, и врло поштовани Турци држе да је „кара гуз“ управ врло згодна забава за њихове хареме и децу. Ја не могу да описујем грубу и скаредну игру ту, нити смем да помињем друге пороке што су тако обични баш међу озбиљним и побожним људма, о којима неки још кажу да их квари и деморалише додир с Европљанима. Цела је истина да Турци врло лако примају пороке, али ја још никада не нађох да својих рођених порока остављају. (43).

У Турака вишега реда нађох доста увиђавности и интелигенције, али у врло нискоме облику, тако да би се пре могла назвати лукавством и умешношћу. Тако се на прилику мој пријатељ Тилки-паша одликовао, како су ми говорили, мајсторским једним послом државничким. Кад су они издали били „танзимат хаирије“, закон којим су мислили да униште доондашњу систему глобљења народа, паша скупи рају око себе па им заиште да му кажу колико су по закону данка давали а колико су им паше незаконито узимали. Раја се пожури да му каже а Тилки-паша мишљаше: кад сте до сад толико незаконитога данка плаћати могли, моћи ћете ваљда и толико законитога плаћати, па лепо сву стару суму данка опет разреди на народ а себи стече име великог државника. (44.)

Проводих се тако по салаамлицима великих паша, добивах од њих на сваки корак најласкавија обећања, али ми не даваше никако одговора на „мазбату“. Кад бих год отишао мустешару, он би ми рекао да је предао мазбату великоме везиру и да је његова висост обећала да ће скорим одговорити, па би онда мустешар обично завршио свој говор речма: „јарен иншалах“ „сутра ако Бог да“, а сутра би ми опет то исто рекао. Ја сам се навикао био на турско скањивање, али ми је сад ово отезање долазило врло незгодно и опасно, те с тога стадох њуцати по предсобљу високе порте и обилато раздавати поклоне оним од нижих званичника, о којима се мислило да су у стању да ствар мало пожуре. Уз то сам по савету г-ђе

Франсоа умео наћи пута у куће двојице тројице богатих Јермена, и ту ме примише са свима знацима најпонизнијег поштовања; али кад дође да поиштем новаца на зајам, онда ови љубазни пријатељи нађоше да немају ни пребијене паре да даду, кад бих веровао њиховим клетвама, већ су били на одронку у банкротство.

Још је нешто било што ми није давало да мирно спавам. Нисам био добио никакво писмо од моје жене. Већ је шест недеља како сам у Цариграду, толике су поште дошле и опет нигде ни једне врсте од Рафије. Да ми бар ма и један Мосулац у походе дође, а за цело их је доста у Цариград за то време долазило. После се присетих да су то већином Хришћани трговци што обично путују од Мосула до престолнице, а ови да богме да и не мисле да ме потраже. Него опет врло сам се незгодно осећао, нарочито што сам готово сва моја блага већ растурио био. А још не видох никаква знака да ће ми се то накнадити; другим речма ја сам раздао био готово све моје поклоне па опет моји пријатељи Турци једнако се дивише коњма које јахах и једнако даваше мигове да се и на даље поклоне не ће љутити.

Један или два дана пошто је примила оне поклоне што сам јој послао, г-ђа Франсоа написа ми писмо храбрећи ме да се надам. „Стрпите се мало драги пријатељу,“ писаше ми; „Париз није сагрђен у један дан, нити се до свега оног што вама треба долази у једном тренутку ока. Истина ми смо на истоку, али на жалост немамо Аладинове лампе; бар је ја немам,

а за вас, кад само сравним ваше садашње стање с оним од пре две године, готово држим да сте је од некуда у зајам добили били док сте се у Мосулу бавили. Ја живо радим за вас по харемима. Кадица кануна, жена Ибрахим-пашина а кћи великога везира, куне се да ћете ви постати пашом мосулским, па да јој онда пошљете још једно „тизбе“ од бисера. Вели да не ће дати мужу своме мира док вас год пашом не начине. Хафиза кануна, жена Тилки-паше, чисто је очарана била тепеликом од драгога камења па вели да ће сама собом отићи великоме везиру да га моли, али рече да јој „кушак“ већма треба но „тепелук“ — Туркиње се не могу наситити. Онај „гирданлик“ дала сам Ајша-кануни; она је моја добра пријатељица, удовица је покојнога Мехмед-паше, а готово је једнако у хар(му великога везира. Ето видите колико пријатеља имате што се сад о вама старају.“

„Па сад да вам кажем шта сам на другом једном крају радила. Била сам код Скарпе. Јадни људи, баш су очевидно у великој сиротињи; старац се непрестано свађа са својим старешинама; врло је поносит па с тога у Цариграду не ће добро проћи. Дакле била сам у њих, седела сам по задуго па поменух ваше име тек само да видим шта ће они да рекну. Старац се начини глув па не хте ни по што да ме разуме; госпођа поцрвене сва па окрете главу на страну, а госпођица баш у тај пар нађе да има посла у другој соби: не хтедоше да о вама говоре па тако не могох дознати шта о

вама мисле. На срећу тахлимџији ваљаде поћи на дужност, а госпођи дође гошћа једна те ја тако улучих прилику да се пустим у дуг разговор с госпођицом. Да богме с почетка је с пуно праведноґа презирања говорила о вашем неверству, али ја развезах говор о вашем положају, о томе како сте жалосно усамљени били, па у каква сте искушења доведени били, те моји наводи учинише утицаја који сам и очекивала. Јадна девојка! очи јој се напунише сузама кад сам оно онако говорила. Кад јој изнесох огрлицу од смарагда, она се чисто узбуни и с почетка не хте ни по што да је прими; ја јој на то рекох да ће вам срце од жалости препући, те она најпосле прими па јој се очи стадоше светлити кад на накит погледаше. Па сад, драги пријатељу, дозволите ми да вас *најозбиљније посаветујем*, да се за неко време још никако не приближавате кући Скарпиној. Ја хоћу да мало по мало у госпођице пробудим стару љубав к вама, али ћете ми ви за цело сав посао за свагда покварити, ако им одсте у походе. Птица је већ у вашој руци, само треба да се мудро владате; будите дакле мудар, стрпљив па ће вам се испунити што желите. Adieu cher Ami!“

Писмо сам ово примио у петак у јутру, па пошто га прочитах спремим се да идем у џамију. Сваки сам дан очекивао повољнога одговора на мазбату. Саафети-ефендија дође ми на походу па га запитах шта мисли да ли смо можда пропустили те код Абдул-паше министра правде нисмо подмазали кола како треба. „Поред толиких похода што их у последње време

учинисмо, само Абдул-паши како ми се чини не одосмо више од један пут, а ваљда ће и њега запитати шта о мазбати мисли.“

„Немајте бриге, ефендим,“ одговори Саафети, „ја сам се ту већ живо постарао па сам му доставио као од ваше стране врло скупоцене поклоне, јер већ поодавно знадем да је он велики пријатељ Хафиз-пашин. Него опет држим да му Хафиз не може послати лепше поклоне но што сте му их ви опремили. Ево погледајте листу ову.“

Погледах шта је свега на поклоне издато па нађох да сам већ читаво благо у Цариграду потрошио. Доиста сам се у опасно предузеће пустио, али сам са свим сигурно рачунао да ће ми срећно за руком испасти. Свакога сам часа очекивао да чујем да је Хафиз-паша „азл“ отпуштен и да сам ја на његово место постављен, па с тога држах да свеколике оне новце не трошим узалуд.

Као доброме Мусломанину прва ми је дужност петком у јутру била „гузл“ или купање целога тела, па како сам желео да Турци виде како сам праведан, то сам волео да идем да се купам с осталим Мусломанима у јавноме купатилу тако званоме „чинели хаману“, него да тај посао код куће свршим.

Кад улазих у хамам ја промрмљам кратку једну молитвицу против злих духова, па онда левом ногом прекорачим праг. Слуге ми моје нађу згодан какав „јатак“ или узвишено место једно, ту свучем моје горње хаљине одморим се мало и попушим један чибук. За тим се сиђем

с јатака, метнем ноге у „наслине“ па праћен једним „телаком“ уђем у „сауклик“, где је мало хладовине, а одатде прећем у „сицаклик“, у одељење где се зноји. Ту се сад извалим те станем пуним плућама дисати; срце ми стане силније куцати, мозак се још већма раздражи те станем свашта премишљати о послу у који сам се уплео био.

„Сицаклик“ је управ место што може да човеку доведе тешке и суморне мисли. Све је ту некако чудновато, ванземско, ћутање се прекида тек кад по нека нага телесина гњечена „телаком“ зајечи. Светлост долази у слабим зрацима кроз неколико малених округлих прозорчића на сведеноме крову. Полу наги „телаци“ мичу се као подземни дуси или као људи, којима је суђено да кају своје кривице у овој подземној тамници. Док тако лежах на „ћубек ташији“ или великој мермерној плочи у средини топле собе, чух где неко зове телака па се сав пренух од чуда. Био је то глас Осман-беја, или је бар нањ са свим јако наличио. Послушах опет, али више ништа не чух, стадох загледати у лица оних што се са мном купаше, али не опазих нигде лице мога друга по „мазбати“; с тога рекох ваљда сам се преварио, али наумих да се опет мало око себе обазрем кад изађем из тамнога сицаклика.

Пошто ми је топлота већ преправила била тело, онда ме докопа у своје руке телак један па ме узеде гњечити и трти, најпосле ме насапуни и опра врућом водом. За тим ми скиде мој „пештамел“ или умотач па ми даде чистога ру-

бља те се вратих „јатаку“ да ту уживам сладак сањиви одмор и дремеж и да се науживам милине прекомерне чистоте што се само после купања у хаваму осећа. Премишљах и ту о моме положају пушећи „наргиле“ и срчући каву, а погледи ми падоше на лице мрког једног Мусломанина што према мени сеђаше уживајући онако као и ја чибук и каву.

Не знам како али тек моји погледи никако да се скину с тог човека, а у глави ми чисто као кроз неку маглу продираше да сам то лице негде видео. Најпосле он узеде да се облачи, скиде умотач око главе и око рамена те ми стаде пред очи дервиш Абдула, исти он, оне његове мрке плећи и особито погнути врат не даваше ми ни мало да сумњам. Гледах га са живом радозналошћу па помишљах како чудан живот ови факири проводе путујући од једнога места до другог. Ни мало ме није изненадило што је Абдула у Цариграду, премда је доста чудан удес био да нађ наиђем у хаваму, на месту где би се најмање могао надати прљавоме дервишу. Докле га ја овако гледах, он навуче на се одело турског официра, па не могу описати моје чудо кад у један пут место дервиша стојаше преда мном Осман-бej. Сумње није могло бити никакве -- ту је преда мном Осман-бej, а ту је мало час био дервиш Абдула. Чисто ми се учини као да сам завирио у ужасну једну тајну па ме нека неописана страва обузе кад нађох да дервиш повереник и оруђе пашино није нико други до Осман, који ме наведе да спремим мазбату противу његовога госпо-

дара. Сад ми опет паде на памет оно што мустешар рече како му се по мазбати чини да већина Мосулаца носе име „Осман“, па ми се силом наметаше мисао да је мазбата лажна, да ми је подметнута те да сам постао жртва какве гадне плетке. Да сам видео Османа у његовоме правоме карактеру, ја бих му се одмах јавио, али што се најпре био прерушио у дервиша, то га је довело било према мени у особиту светлост те наумих да се чувам и да му се не јављам докле год не дознам што ближе о његовој посаобини у Цариграду. С тога окретох лице зиду и остадох тако док не оде из хамама па се после и сам дигох да идем у џамију.

Отидох са Саафети-ефендијом у Аја-Софију те ту сврших молитву у средини гомиле Муслумана свију источних народа. После молитве пођосмо по овоме величественоме храму па не могох да не кажем моме другу како ми се Аја-Софија чини као застава војске која је у бој; како Москови сањају да ће једнога дана служити овде службу божју и како у срцу и најсиромашнијега последњега Јелина у вароши овој тиња искра човекољубља да пре него што умре види да се на кубе светој Софији опет крст удари. „Сваки непријатељ изламов,“ рекох, „погледа амо на заставу ову што је некада напред у првим редовима хришћанства стојала па жуди да је се опет докопа.“

„Па ће да видиш и доћи време где ће непријатељи наши овладати“, рече Саафетија. „Ми Мусломани клањамо се овде у Европи, али тамо преко Боспора лежи наша последња кућа,

па с тога се ми и сахрањујемо у Скутарима, да нам пси хришћански једном гробове не погане.“ (45).

Одосмо у јужну препрату те ту прегледамо турбе или гробове царске; то су велики мртвачки сандуци покривени скупоценим шаловима; а чело њих стоје ступови завршени горе турбаном. На њима је златним словима на црвеној основи написано име и титула узвишеног покојника. У наоколо је ограда од лепо изрезаног кедровог дрвета. Пред њима стоје толики сребрни свећњаци а и неколики корани на употребу ђацима и читаоцима. Најугледнији је гроб онај, у коме су остатци Мурата III. а у коме још почивају седамнаест убијених браћа његових и син Мухамеда III. који умре 1602.

„Хвала Богу,“ рекох, „ти су дани одавно прошли. За цело се данас ни један султан не би усудио да побије невину фамилију једну да би осигурао своје ступање на престо.“

„А какве су сад то речи?“ одговори Саафетија. „Зар не знате ви да је убијство тако освећено адетом — обичајем државним — и да се на сву прилику сваке године сва деца Абдул-Азисова даве чим се роде?“ (46).

Ја се упрепастих и не хтедох веровати, али ми Саафетија узеде наводити сведочанства да већ више нисам могао да не верујем да убијства у сераљу доиста још једнако постоје као државна установа у новој отоманској царевини, у земљи толиких хатова и реформа.

Оставивши Аја-Софију упутих се Пери, али пре него што пређох мост бацим с њега један

поглед на пристаниште. У том стадоше грмети топови па им се грмљавина разлегаше о брежуљке азијатске виновом лозом засађене. Његово царско величанство хункијар, или крвопија, враћао се са молитве из џамије султана Ахмета. Најпре се појавише два богато окићена каика са четрнаест весала, пловише упоредо а људи што су у њима на глас викаше да би се сваки склонио с пута владаоцу. Једно педесет аршина иза њих величанствено пловљаше државни каик, у коме сеђаше султан. Око својих педесет веслара вожаху големи чамац, сав окићен златом на беломе пољу а на средини му беше софра једна од црвене свиле и кадифе. Велики маршал и два друга дворанина стојаше ту дворећи уморнога владара, што је животом чуственим изнемогао. За тим дође и други каик са софрама, а у њему се вожаху великодостојници царевине што су тога дана на служби били, за тим опет два велика чамца пуна царске свите. Чисто небо, блистава вода Боспора, у бело руво одевени веслари и царски чамци, све се то здружило да начини призор да га на свету краснијега нема. Све краљевске сјајности у Европи, покривене исцифраним рувом и позлатама, далеко су испод обичне недељне проходње турскога султана по води на златноме рогу.

Саафетија праћаше погледом поход овај док већ са свим не замаче за големе убојне лађе флотине. Па ми се онда окрете и рече: „Ето наш падишах оде у свој харем; први пут кад опет на поље изађе, то ће бити кад пође у џамију, а онда ће опет натраг својим женама и

вину; и ето то је калиф ислама, султан Абдул-Мецид-Кан. Вај, вај, није чудо што је ислам тако пао!“

Петком после молитве турски великаши имају обичај да се прођу мало по Пери те да се нагледају чудеса лепоте по излозима француских дућана. Таквим приликама може човек видети гојазне паше где озбиљно прегледају и пазаре свакојаке галантеријске ситнице или где се у дућану сајџије ценкају за сахат какав. И ми смо сад пошли њиховим трагом да се по Пери прођемо. Прећосмо преко моста па се стадосмо пети уз стрмени брежуљак Галатин те се опет подсетих на дане кад сам уморан и изнемогао јурио уз ово брдо пошто сам читаве сахате пуне свакојаких тегоба проводио у апотекама стамболским. Колико сам се пута на ветровитом загушљивом дану уморан и гладан пео уз ову улицу пуну вике и лупњаве. А сад сам јахао на моме коњу „Арсламу“, живинчету којега би лепота привукла на се погледе и најдостојанственијега паше. Његовој угледности добро је доликовао скупоцени накит, јер ја усвојих истина потпуно азијатски начин да коња китим, али сам у појединостима задржао укус европски, те тако у мога коња нити је о заврћану узенгију ни о заврћану узду одсевао златом извезени шабрак, а тога има пуно по Цариграду. Исто тако усвојивши обичај турскога аристократа што се тиче броја мојих слугу, али сам опет пазио да не изазовем какво злобно исмевање ако и сувише много сјајности развијем. Поред мене је пешачио само један момак држећи руку своју на са-

пима коња мога, а за мном су ишла два добро одевена момка, један је носио чибук а други малену једну кожну кесу. Ово је истина био тек скроман број слугу, али ме није страх био да ће ме свет држати за што друго, на прилику за Хришћанина а не за Турчина, јер сам врло добро познавао све и најмање ситнице у попашању правога Османлије, а већ ми је и сам коњ пробуђивао поштовање. Сад се приближих раскршћу велике улице у Пери, где је један официр с два војника на стражи био, па с усхићењем чух где онај први заповеди да ми се учини почаст те војници изађоше напред и ставише пушке пред прса, а ја им на то с пуним степеном немарљивости а опет достојанствено отпоздравих поздрав. Осећах како сам узвишен; био сам и ја један од господе у овој земљи, богат и поштован.

У том ми се отеше очи на нешто што ми срце дубоко потресе. На једно сто аршина опазих са свим лепо госпођу Скарпиницу и њезину кћер где ми управо у срет иду. Ту ме сад сва моја мусломанска поноситост изневери. Осећах се понижен и постиђен што ме ето виде у турскоме руву окићена где се правим прави Турчин, ја који сам рођен Хришћанин и који сам некада био сиромах али поштен човек. У једном тренутку сви греси моји појурише у читавој бујици на савест моју као да сам стао пред узвишеног праведнога судију. Али се брзо прибрах, јер се сетих да је девојка примила накит онај од смарагда и да није одбацила била моју понуду. Она се приближаваше и не слутећи с ким

ће да се сукоби. Рођена моја Леонора! Ох, како је дивна постала; њезине чари што пре годину дана још сазреле нису биле сад су се пуно развиле па је сјајно лепа била. У томе тренутку ја је обожавах и радо бих дао све моје благо, мој положај па и живот сам за један топли загрљај па и само за један љубазан и мио поглед. Она тако смерно и скромно изгледаше да сам сигурно мислио да ће ме примити бар као стара пријатеља. Ја затегнух мало узду моме коњу па окренувши се матери рекох: „Signora, come sta? како сте госпођо?“, па онда Леонори: „Signorina, il suo servo, слуга сам госпођице.“ Мати одговори хладно поклонивши се; на Леонориноме се лицу најпре просу узбуђење што од изненађености долази, за тим ме прелети погледом по коме дознадох да ме је познала, па онда јој лице и врат поцрвени. Ослањајући се на врат моме коњу ја узвикнух: „Cara Leonora! драга Леоноро!“ Она се на то подиже колика је год висока у висину, очи јој запламтише чудноватом ватром па још лепша у гњеву своме оштро ме погледа и кроз оне сјајне зубе цикну: „Поturицо, пуштај ме да пређем!“ И мати и кћи одоше.

Да је гром с неба пао на ме па ми мозак раздрускао, ја се не бих већма осећао сметен и скамењен. Ма колико да сам неописано јадан био, опет ми је срце горело као да је у њему сам пакао запаљен -- пакао од љубави и беснила. Најлепша моја осећања ето се поништише отрованим ножем, па ми се крв у жуч претворила.

Окретох коња натраг правоме Стамболу, тврђави ислама, па у љутини мојој проклињах све хришћанство скупа. Сад сам десет пута више Мусломанин постао него што сам икада био. Потурица да! као да разумом обдарено створење не сме да промени своју мисао кад хоће, па ма и веру, а да га не жигошу презираним именом каквим. Излазећи из Пере и остављајући њезино свакојако становништво отресох прах с ногу мојих, и проклињах је као гнездо аспида, као ђубре и дрождину Европе. Наумих да од сада будем и срцем и душом Турчин, па се уздах да ћу једнога дана доћи до силе која ми треба па да ме се сваки као потурице бар боји кад не ће да ме поштује.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ-ПЕТА.

Страшне слутње. — Зли гласи из Мосула. — Видох се с министром правде и пропадох.

Ма да сам у кући мојој био окружен сваком могућном раскоши, опет се не могох опростити љутње и неке зебње. Све ми се чинило да ће ме снаћи нека несрећа, коју отклонити никако не могу. Никако ми се не истураше из главе чудновати појав Осман-беја, и оно откриће да је он и дервиш Абдула једно исто лице. Ово није никако на добро слутило. Камо да нисам никада слушао његов глатки језик што само раздражаваше моје сребролубље и што ме наведе само на опасне плетке! Помисао на мазбату била ми је као трн у срцу. Мира не могох никако наћи. Бојао сам се да овај Осман није у договору с пашом и да није мазбата лажна. Ова страшна сумња тровала ми је живот, раскош ми се није више милила, сва сјајност моја постаде ми прави терет. Осећах да ће се ствар страшно свршити те ћу још можда и тамнице допасти као варалица, па ће једним махом пропасти резултат мојих брижљиво изведених плетака, и велика зграда моје добре среће. Чисто се у мукама превијах кад ми се мисли отимаше на ове тамне стране призора. Али с друге стране опет гледах да рашчистим облаке те да сијне ведрина моме положају. За цело Турчин не уме да се

тако вештоме и снажноме плану довије, па за што баш да се мени деси да је мазбата лажна и да ме је Осман преварио? Може лако бити да је он и био повереник пашин, но опет да радије види мене на пашиноме месту, уздајући се да ће под мојим пашовањем више стећи но под Хафизовим. Ако ништа друго а оно је бар оноликo исто за веровање да ће паши бити неверан, колико и мени. Јако осуђивах моју лудост што не говорих с кадијом или још с којим од оних лица што су на мазбати потписана; али ми је Осман препоручио био да никоме ништа не помињем а све да поверим његовој руци, па сам и сам мислио био да је то што ми препоручиваше у овако тугаљивој ствари врло умесно.

По неки пут ми је долазила мисао да се дигнем натраг у Мосул; али сам већ далеко загазио био; па онда тамо бих био са свим у власти пашиној, а нисам се могао надати да ће ме грађани сложно бранити, јер нисам дуго с њима ни био. За пашу би опасно било да учини насиље каквом богатом мештанину, али му опасности нема кад би му жртва била човек, који се ту скоро ни из чега подигао и који је тек ту не давно ислам примио. Тако увиђах да би повратак мој у Мосул за цело поискао тешке жртве од стране жене моје да би ме одбранила од правичнога гњева пашиног, па и поред тих жртава опет га можда не бих избећи могао.

Док сам тако премишљао о опасностима што их немирна савест сама изазивље, мој први слуга Исмаил отури пурде на страну па стаде пред-а-ме са на трбух склопљеним рукама и одвећ

жалосним лицем. Најпре помишљах да је ваљда видео где сам ја невесео па држи да је боље да се и он тако покаже; али ме он тако укоченим очима гледаше и тако чудновато, да се ја најпосле узнемирих па рекох: „Не вар Исмаил — шта је?“

„Опрости ефендим, твој роб не зна ништа. Иншалах, ваљда није истина.“

„Говори пезивенко!“ викнух сав престрављен, „говори шта је?“

Исмаил место да говори одмаче пурде на страну па рече: „Ђел — ходите унутра!“ Уђе Ахмет мој мосулски слуга. И он стаде пред-а-ме миран и невесео.

„Ахмет не кабер — какве гласе имаш?“ упитах претварајући се да сам спокојан, премда мало што не онесвеснух од страве.

„Опрости, ефендим,“ одговори он, „аферде-сен — опрости ми, нису добри гласи.“

„Па де кажи ми их,“ викнух; „за име божје говори и реци ми све што знаш.“

„Ефендим, твој роб љуби стопе твоје, али су зли гласи што ти их доноси; Бог нека ми опрости! Катуна се преселила — она је у рају.“

Окретох лице зиду па на глас зајецах. Од свију несрећа што су ме снаћи могле ово је била највећа. Моја је жена умрла, и то у Мосулу, где је Хафиз-паша господар. Признајем да је жалост моја, што ме тако обрва, готово са свим себична била, и више је била просто страх за моју личност. Запитах Ахмета кад је и како је катуна умрла. „Има већ шест недеља,“ беше му одговор.

„Шест недеља већ, па зар толико да оклеваш проклетниче! Ја ћу ти —“

„Ефендим почуј ме,“ одговори Ахмет. „Кад умре катуна, ја полетех на пошту да иштем коње поштанске; поштар рече: „лепо“, па ме онда остави без коња. Ја ћу на то узјахати мога коња па у све четири копите појурим до прве поштанске станице, а одатле путовах већ поштанским коњма. Ефендим, нити спавах нит окусих што докле год не приспех у Самсун, а ту ме паша ухвати па у тамницу баци.“

„У тамницу! а за што?“

„Валах ја не знам, али управ хтедох на ватрењачу да седнем кад две заптије дођоше па ме одвукоше у тамницу; рекоше да сам разбојнички напао на некога путника на друму. Валах баш су лагали; ја сам тако уморан био да ни на кога не бих могао насрнути, нити ми треба од како живим под сенком твога превасходства; али ја опет за то лежах читав месец дана у тамници у Самсуну, па ме онда пустише, рекоше ми да су се помели, а паша ми даде једну мецидију.“

Страховање моје сад пређе у прави ужас. Послах по Саафети-ефендију да ми дође; мишљах њему да предам кућу и ствари што су у њојзи док не отидем у Мосул да подигнем имање моје покојне жене. Знао сам да више ризикујем много, али нисам имао шта друго да бирам између ове опасности и савршене пропасти, јер сам добро знао да у Турској још најмање може имање без госе да остане. Погледах на часовник и видех да имам још управ онолико времена колико ми

је потребно да набавим себи у Галати билету за место на аустријској ватрењачи што ће полазити у Самсун. Наумих да је узмем сам собом, с тога журно навукох папуче и горње руво па пођох на капију. Отворих је и коракнух на поље кад на један пут изађе пред-а-ме заптија један па викну: „Јазак — није слободно.“ Погледах га пун чуда па га упитах шта мисли тиме што вели. Он подрма мало главом па не рече ни речи. Требало је доста времена док се уверих да сам у мојој сопственој кући заточеник. Вратих се у собу, корачах по њојзи срдито, а све ослушкивах да чујем долази ли ми когод.

Најпосле ето Саафети-ефендије. Мој га је момак сусрео био на путу к мени. Полетех му као староме пријатељу да му се пожалим. Али ме он хладно одби. Не хте ме поздравити поздравом мира, него ми кратко рече да Абдул-паша, министар правде, жели да ме види.

„Јесам ли дакле заточеник?“ упитах.

„Јесте,“ одговори Саафети-ефендија, „и ја имам заповест да вас одмах одведем министру правде, јер жели сам да вас испита и да вас суочи с онима, који су вас оптужили пре него што вас оправи у тавницу, јер не може чисто да верује да сте доиста починили онолика злочинства како вас оптужују.“

„Ја сам готов; хајдемо,“ одговорих.

Ишао сам кући Абдул-пашиној као да сам у сну, и тек сам после опазио да су нас пратила четири полицаја.

Најпосле стигосмо кући и одмах нас изведоше пред пашу, који сеђаше са секретаром једним и још другом двојицом, које познавао нисам. Ја сам примљен са свим просто као свак коме ће да се суди. Саафетију позваше да се посади на диван, а мене оставише да стојим.

„Доведите тужиоца“, рече паша. Пурде се подиже и Осман-бој уђе унутра.

Пун ужаса ја уочих ову подлост што ми се сад са свим јасно показа.

Паша даде знак „сир ћатибу“ или приватноме секретару те овај донесе његовоме превасходство кесу, *) претурише хартије у њојзи и извукоше несрећну мазбату.

Паша је подиже па ми је пружи и упита да ли је то мазбата, коју сам ја из Мосула донео; кад ја рекох: јесте, онда је дадоше Осман-бају (који је сад постао био ћаја Хафиз-пашин) па га запиташе да ли су потписи они истинити.

„Паша-ефендим“, одговори Осман, „документ је овај лажан: као што се ваше превасходство лако уверити може, јер је ето написан рђаво арапски, а печати су све сами груби печати простих људи. Међу свима тима печатима нема ни једнога персијскога реза осим мога сопственог. (47.) А ја сам мој печат изгубио баш некако онда кад ће Јусуф заточеник онако нагло отпутовати, па ево га сад овде на мазбати више пута ударена. Ја се заклињем да је тако. Треба ли сад даљег доказивања да је мазбата лажна и да је пакосно и злобно ујдурисана?“

---

*) Сви се званични документи држе у Турској у кесама.

„Шта имаш ти да кажеш Јусуфе?“ упита министар.

„Ефендим, шта имам да кажем?“ одговорих. „Ја могу само голу истину да кажем, ма да ћу тиме признати да је мазбата уједурисана. Овај човек овде, Осман, сам је собом спремио мазбату; он је сам ишао те је набавио печате и потписе, и он је тај који ме натента да је донесем у Цариград.“

„Алах, Алах! чујте само како лаже,“ одговори Осман, па се као од чуда осмешкиваше мојој дрскости.

„Јусуфе,“ рече министар, „чини ми се да си ти бестидан нитков па си у ислам пренео сва зла франгистанска; него најпосле ова је кривица још доста малена према једној другој. Мосулски те паша тужи да си на силу узео себи младу једну девојку, кћер хећима Красинскога, и да си све њезино имање у своје руке докопао, почем су јој родитељи помрли, и најпосле да си је у празној једној кући убио. Шта велиш на ово Јусуфе?“

Кад то чух, ја подигох руке к небу па се клех алахом да је то све сама лаж. Па онда причах како је све редом бивало, како је паша сам узео девојку себи, како је она умакла из харема у ону празну кућу што је некада њезина сопственост била. „Али,“ узвикнух, „ја имам сведоке, дајте нека се из Мосула доведу. Ја желим да се по њих пошље. Ја сам Мусломанин. Ја тражим правду и правицу.“

„А који су то твоји сведоци?“ питаше министар.

„Хана мој слуга Хришћанин, његова жена Миријама и његов син Хамшија.“

„А зар не, знаш да пред исламским судом Хришћанин не може сведочити?“

„Како то ефендим?“ рекох. „Хат-и-хумајун султанов, издан после рата с Русима, казује да ће се по целој отоманској царевини и хришћанска сведоџба примити. Ја сам Мусломанин, у Бога је моје уздање па захтевам да се по оне сведоке моје пошље.“

„Суз — ћут пезивенко!“ рече министар. „Зар ти, ћаурин који се Мусломанином називље, да брбљаш о хатовима и да сметаш путу правде доводећи у суд исламски сведоке што лажу? Водите га па у среду нека га суд за кривична дела суди као убицу и варалицу.“

„Ефендим, хоћу ли да га водим у таркхане? (робија на мору)“, запита заптије-баши.

„Не,“ одговори министар; „за сад га затворите само у његовој кући док нам дођу још и друга сведочанства из Мосула.“

Те ноћи лежах као у грозници претурајући се и тамо и амо на моме подглавнику од трња. Доиста осећах онога црва који никада не умире, гуја гриже савести нашла је легла у моме срцу па ми је отров њезин горео по жилама. О спавању није ни мислити било; или и кад бих за који тренутак склопио очи, ту би ми се по глави стали врсти најбесомучнији санови, па би ме какав страшан призор трзао из сна на још веће страхоте стварнога живота. Ох! како сам завидео ономе суровоме заптији што лежећи поред мене, с руком окованом ланцем којим и моја,

ркаше у дубокоме сну као право живинче! „Како ли ће се најпосле све ово свршити?“ мишљах у себи. „Не видим да се могу измаћи: пријатеља немам; ништа друго него ће ми и душа и тело морати да пропадну.“

„Па и ти ме о Леоноро презиреш; али сам и заслужио то. И кад је она тешка реч прешла преко твојих нежнмх усана, онда сам бар у твојим очима био на врху моје среће и напретка. Ниси ми поласкала док сам богат био — али огрлица? Не, ниси ти за цело никада примила мито моје Пуно сам знао да ме је погана она Францускиња варала, и да су ме и у овоме послу залудели па за нос вукли као и у свима осталима од како сам ступио ногом на ову проклету земљу. Каква будалаштина, каква ли лудост не означава сваки корак који сам у Турској чинио! Па опет не, није то била будалаштина ни лудост што ме одведе да срце своје теби поклоним; ej камо да сам ти веран остао био, да сам те узео за звезду водиљицу себи, да сам пошао за чистом светлошћу твојих срдачних савета, па бих сада лепо живео у ведрој сфери мирне савести те бих се сиромаштву сада смејати могао. Па за што ја дадох љубав моју, веру, част и цркву моју? За злато, за лепо руво, мекане душеке и арапске коње. Па где ми је сад све то? Још нисам ни загризао честито у златну јабуку а она се већ претворила у пелен те ми уста горчином зачемерила.“

Размишљајући тако о моме прошлом животу — а целу ноћ и не мишљах о чему другом — ја јецах на глас, плаках и опет проклињах ре-

дом, али се не смедох Богу молити. Нисам имао Бога коме бих се у големој овој патњи окренути могао. Све је било тамно и мрачно пред-а-мном, погледах у будућност као у тамну бездну, у коју не упадаше ни један једити зрачак наде. Од часа на час хтео бих да се срцем и душом окренем Богу, највишему бићу, средини васељене, Богу хришћанскоме и мусломанскоме; али ми ужас неки претишташе душу, осећах да сам Богу грдно сагрешио; зажудех да има посредника па се уздрктах, јер сам се одрекао био спаса мога.

Па онда би ми опет долазило да потражим спасења у философији, па да покушам да ублажим немирну душу хладним сувим учењем стојичким. Хтео бих да се смејем свима верама па да погледам на себични интерес као на јединога вођа у животу; али узалуд. Ја сам веровао и сав дрктао; вера моје младости пустила је дубоки корен у срце моје па место утехе, коју би ми могла дати у овакој несрећи, сад ми је само муке умножавала.

И најдужа ноћ има свога краја, дан осване у тами, о којој се чини да нема краја; па тако најпосле мој стражар стаде зевати и пробуди се, па нам откопча руке, јер му је заповеђено било да ми не смета слободно се мицати по кући осим ноћу. Дођоше ми и слуге моје, премда ми очевидно не показиваше више онолико поштовања као пре, па тако проведох тегобан дан један пун душевне боље и тешкога очајања.

Кад се већ сутоњ спусти те се уморан спремих да тугу моју сакријем у постељу, дође слуга те ми јави да два походника желе да ме виде. Ја се уздрктах, јер очекивах нов испит или и тамницу. Чух како неко скиде папуче, па Саафети-ефендија и Костаћ уђоше.

Није ми ни на ум падало шта ће њихова похода да значи па их тако примих са свим мирно.

Посадише се на диван. Ја дадох донети чибуке и каву, па онда опет настаде тишина, од часа на час тек прекидана понеком учтивом речју или поздравом. Ја сам наумио да никако не започињем сам разговора.

Најпосле Саафетија рече: „Зло изгледаш Јусуф-ефендија, би ли хтео доктора?“ Ово ми рече врло пријатељским гласом. Ја сам стегнуо био моје срце очекујући прекоре и нова оптужења; али ове прве пријатељске речи оборише све чим се бејах оградио, читава ми се лопта попе у грло, покушах да одговорим, али ми се грло стегло те само јецах на глас.

„Немој да плачеш,“ рече Саафетија; „ти си оборен доле, али се опет подићи можеш. Драги је камен драги камен, све и кад у блато падне. Ми ти носимо речи утехе — почуј нас.“

„Какве су речи то?“ одговорих; „немојте да ми се ругате; за ме нема нигде утехе.“

„Јусуф-Ефендија,“ рече Костаћ, „ти ниси без пријатеља; ја чух за несрећу твоју па не хтедох да сам лењ, одох Ибрахим-паши, рекох му да су те лажно оптужили па да у његовој

сенци тражиш заштите, па он оде министру правде те му је говорио у твоју корист.“

„Ибрахим-паша не говори у ветар,“ рече Саафетија, „кад он уста отвори, људи слушају па неки богме и задркћу на глас његов. Машалах, чок адам дур — велики је он човек.“

„Па-шта учини Ибрахим-паша за ме?“ упитах.

„Говорио је у твоју корист,“ одговори Костаћ; „тако сад си сигуран, он те је назвао својим пријатељем. Иншалах, ту је већ крај целој ств ри.“

„Јаваш, јаваш — полако пријатељу, полако,“ прихвати Саафетија. „Ти можеш кртичњак прескочити, али око брда обићи ваља; лажна писма и убијства нису мале ствари, па можда ће пријатељи твоји још имати доста посла.“

„Почујте,“ рекох им. „Ја сам сада један заточеник, али ако ми ма на који начин помогнете да се докопам Мосула те да добијем имаовину моје покојне жене, то ћу имати чиме да вас лепо наградим. Напунићу вам руке стотинама мецидија.“

„Али,“ рече Саафетија, „како да набавимо заточенику слободу коју тражи? Ти си оптужен због убијства, лажних писама и што си покрао на аманет предате ти новце. То није мала шала, то је ствар живота и смрти. Мислиш ли доиста да си тако невин да си са свим сигуран да ће те суд ослободити кад се парница поведе?“

„Па шта је онда Ибрахим-паша учинио за ме?“ упатах. „Ви се само титрате са мном; за што се смејете мојој несрећи: Тако владање не приличи Мусломанину.“

„Ми ти се не смејемо,“ прихвати Костаћ. „Ибрахим-паша је доиста говорио о теби, али он није падиша, да опрости коме хоће. Ти си оптужен за тешке кривице па ћеш ето на суд да се узмеш. На европску заштиту не смеш ни мислити, јер си сада Мусломанин. Може бити да ће се доказати да си невин, али ако се не докаже, онда ти је најблажа казна вечита робија на мору.“

„Па онда за име божје каква ми је корист од речи Ибрахим-пашиних, и што се играте са мном подижући ми наде па онда опет бацајући ме у очајање.“

„И опет *има* наде,“ рече Саафетија, „па сад од тебе зависи да ли је Ибрахим-паша говорио узалуд или не.“

„Од мене!“ узвикнух; „тако вам Бога реците ми шта могу да чиним! Ја сам готов скупо да платим, ма било и половином мога имања.“

„А другу половину да уживаш на робији, је ли?“ рече Костаћ; „половина није доста.“

„Шта! зар хоће све моје имање? па зар после да скапавам од глади?“

„Ти не ћеш бити већи сиромах,“ прихвати Саафетија, „него што си био пре три године; па и онда ниси скапавао од глади. Јусуф-ефендија је један од оних, који су у срећну звезду рођени, па да га бациш данас у Боспор он би испливао с рибом у устима.“

„Заиста, али опет мало што онда не скапах,“ одговорих, „па ме је преко свега страх да опет не будем у невољи да јурим по улицама цари-

градским просјачећи и јадан и жалостан. Дајте ми савета вашег, пријатељи моји, шта да радим?“

„Подчини се својој судбини,“ одговори Саафетија, „па гледај да се користиш науком, коју ти невоља твоја даје. Бог ти је дозволио да се успнеш на заношљиву висину, али кад ти се већ нога оклизнула за што да висиш о рукама? Оне ће те и онако најпосле издати. Свемогућни је пустио те ти је бура скршила лађу; пливај на обалу наг и немој да кушаш да носиш собом благо од злата, јер ћеш с њиме заједно потонути. Као слободан човек можеш се опет опоравити, па по прошлости својој научити мудрост и врлину; као заточеник на робији ти си пропао, бићеш жив сахрањен, као оно жаба у стени.“

Сад наступи дуго ћутање, дим из наших чибука завијаше нас у маглу док ја размишљах о моме невољноме положају. Речи Саафети-ефендије биле су пуно истините, па с тога рекох: „Пристајем; реците ми шта имам да чиним?“

Саафетија плесну рукама и викну: „Ђелсен — нека дође.“ Завеса се одмаче па пред нас изађе гадна слика Османова.

Ја се тргох пун ужаса као да ми се отрована гуја увукла у собу, али опет савладах себе.

Осман извуче из недара неко писмено, прочита га па онда ја ударих нањ мој печат и тако се одрекох сваког права на имаовину покојне Рафије катуне. Опет сам сад био без паре и динара, али ми Саафетија рече да сам слободан и да се никакви кораци од стране власти против мене чинити не ће.

Тада ме Костаћ повуче на страну па рече: „Где је ваш коњ „Арслан“? Ја му се страшно дивим — и баш бих га нешто требао. После ево овде указ на ново место за тебе. Султан никада не да Мусломанину да од глади скапље. Где је коњ? Могу ли га узети?“

„Слободно га узми Костаћу; али какво је то ново место?“

„Постављен си за хећима у болници у Дамаску.“

„У Дамаску!“ рекох, па помислим још једном на Леонору.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ-ШЕСТА.

Горке мисли. — Турска дипломатија. — Сиријанин Симхан. — Хришћани у Сирији. — Смирна. — Милосрдне сестре. — Бејрут.

Ма да сам са свим упропашћен био, опет ми је некако лакше било кад се сутра дан пробудих, јер сам знао да је оно, што је најгоре, већ прошло. Погледајући на своју прошлост, морадох сам себи признати да и у сред тријумфа мојих опет нисам био срећан. Истина имао сам тренутака великога задовољства кад ми је сребролубље и страст намиривана бивала, али ми је и њих брзо кварило неко немило осећање. Тако осећах задовољство намиренога лакомства, кад оно присвојих накит и злато сиротице Марије, али савест моја не хтеде да ћути, него ми ма и слабим гласом шапуташе да благо то није моје, да је отето проклето, и никад не отворих скрињицу, у којој је накит био, а да се не сећах жалосне смрти јадне девојке и да не помишљах да ли ме једнога дана оптужити не ће као учесника у злочинству. Па онда опет кад се ожених катуном и окружих богасвом и раскоши, те ми господа земаљска ласкаше, ја сам по неки пут био врло несрећан с осећања неких, која сам онда назвао празноверицом; а кад ме опет то није мучило, онда сам опет свакога часа стре-

пио да не пропустим нужне етикете док сам у друштву с Мусломанима, јер ми се једнако чинило да ме они као потурицу презиру. Кад сам оно у зао час послушао лукава наговарања Османова, ма да сам био занесен привиђењима частољубља, опет сам овда и онда био жртва свакојакоме страху и зебњи а нарочито да од куда Хафиз-паша о свему не прочује те ме не отрује. Добро сам се сећао оне малене кожне скрињице, знам шта је било с арапским шеиком па сам мислио да то исто и са мном лако бити може. По некад би ме страх толико обузео да нисам смео ни по што каву сркнути него је просипах по споду; једнога сам кувара свога отпустио чим сам дознао да говори арапски, јер сам се бојао да није од куда какав увода Хафиз-пашин из Сирије.

Права опасност никако ми ни на ум падала није. Нисам могао ни помислити да ће ме Осман хтети преварити, почем су његови интереси, како ми се чинило, тесно били везани с мојима. Лепо ме је послужио кад сам оно закупио био десетак те наравно мишљах да он сам жели да ме пашом начини, да ми буде десна рука те да се тако и сам обогати. У исто време и сам сам био намислио да га се са свим отресем кад једном постанем паша, јер сам ниткова мрзио.

Сад ми је све јасно било па црвенех од стида и љутине кад помислим како су ме ови глупи сурови Турци надмудрили; али сам доиста увек нашао да су у подлим сплеткама и лукавству ови Азијати вештији од Европљана. Паша је мосулски очевидно био у свези с овим човеком

Османом, који је био згодно оруђе за ма какав посао, па је служио Хафиза и прерушен као дервиш кад је потреба то изискивала. Што сам више мислио о ономе што би, то ми све јасније цела ствар пред очи излажаше. Ко ли задржа Ахмета на путу из Мосула кад ми ношаше глас о смрти моје покојне жене? За цело је неко од ових цариградских паша извештен био о моме положају па ме храбраше да раздавајући им моје благо најпре осиромашим пре него што ме са свим оборе. Ја сам већ био писао мојој жени иштући да ми још новаца пошље, јер све што сам собом донео већ се излизало било, па се наравно надах и прекорима од стране жене моје. И моја пријатељица од старина, госпођа Франсоа, ма да се проводећи живот по харемима извештила плеткама, на сву прилику није знала ништа о овој завери противу мене, али је опет умела да себи осигура један део плени. Нисам могао мислити да је поштено употребила оне новце и драгоцености које сам јој поверио био, нити је истина било да је све онако лепо ишло као што ми је у писму своме казивала. Зар је могућно да је Леонора примила огрлицу од смарагда као залогу љубави па одмах сутра дан да се осече на ме као на пса? За цело није. Па кад ме је Францускиња ова тако грубо у овој прилици преварила, за што да ме није преварила и у другој каквој — па и у свима осталим?

Наука што је цариградском плетком добих, јако ме је понижавала. Играли су се са мном, титрали су се мноме и вукли ме за нос они, које

сам држао за глупе варваре. Доиста и јесу варвари, али они имају неколике особине које много негују, не даду им да заьрђају, те им тако служе као светло и добро оружје. У дипломатији је Турчин увек окретнији од Европљанина и уме га надскочити. Он нема никаквих начела части да га вежу, па је окретан и вешт лажа. Толико година већ Турска вређа Европу покољима и непрекидним тлачењем оних, којима вера има право на симпатије од стране Хришћана: па опет најпосле ове Османлије умедоше наместити да Европа за њих води ратове њихове. Они су распалили суревновање међу великим силама па се тиме осигурали да могу чинити што хоће; узели су били под најам читаву чету писаца, који непрекидно пунише уводне чланке европских новина причама и све новим и новим реформама; обећали су да ће учинити правду својим хришћанским поданицима злопатницима; а кад се већ крв пролила била за њих и кад су милиони потрошени у њихову обрану, онда опет преврнуше вером па не испунише ни речице од свега што обећаше. И опет некако знаду да убеде свет како су они кључни камен у луку европске системе, која би се како веле без отоманске царевине распала у анархију. Ово се бар чини да је назор и најстаријих ако и не баш најмудријих државника европских; а радини народи запада слепо поверавају спољашњу политику рукама онаких људи што не маре за нове мисли и што не ће да виде да се од трулежи и опалости нови облици живота подижу и да се потоње државе стварају из вредних и живота

пуних раса, којима тежње европски државници хоће да угуше.

Путујући у Бејрут имао сам пуно времена за горка размишљања. Истина још'те сам се звао Мусломанин, али сам савршено занемарио све обреде моје нове вере, и то тако јако да ми један дервиш, што се био наместио на предњему крају . аће, пребациваше то не баш измереним речима па најпосле окренувши се онима, што се око њега сакупили беху, повика: „Погледајте тога човека што је одевен у униформу падишину и који се зове Мусломанин; тај нити вам се моли Богу нити узима авдеса; заиста свет је пун таких кукоља што никакве вере немају; таки су вам људи гори од ћаура.“

„Они поплавише и развратише ислам,“ прихвати један несрећник који путоваше у Меку сав мастан и издрпан; „такве „ситрилије“ (капуташи) ни мало се не разликују од Франака па ће и добити што је њихово кад се једном потегне из корица мач исламов.“

„Не ће дуго проћи па да и то буде, иншалах,“ дода софта један с белим турбаном.

„Иншалах — иншалах,“ одјекну му читава чета фанатика те се ја чисто гадећи се окретох од њих и одмакох се у други кут лађе.

Ту на крову лађиноме прострех мој ћилим, посадих се лепо па отворајући бисаге спремах се да се мало прихватим хлеба, сира, маслинака и краставаца као обичнога ручка за скромне путнике. Један Хришћанин трговац стојаше близу мене те га позвах да дели са мном мој ручак. Сит сам већ био ислама па сам некако почео

опет да осећам више наклоности према Хришћанима. Човек овај у највећој понизности прими моју понуду па једосмо заједно, био је врло разговоран и разборит па ме на скоро његов разговор стаде јако занимати. Звао се Симхан а путовао је трговачким послом у Бејрут. Кад чу да сам хећим, одмах ме замоли да му мало опипам жилу и да му препишем лекове за многе којекакве болести и невоље, које је он све на ситно описивао а које у самој ствари и није имао него их је само уображавао. За тим почесмо да разговарамо о политици, па ме он запита колико сам времена већ у служби и куда сад путујем. Кад му казах да путујем у Дамаск, онда ми рече: „Е, то се види ефендим да не стојиш најбоље записан код владе, јер Дамаск је зло фанатичко место, па у последње време шаљу тамо све само оне људе, које би ради били да скину себи с врата.“

„Али,“ рекох, „Ја сам Мусломанин па немам чега да се бојим.“

„Не мари то ништа, Дамаштани су неваљали људи. Они мрзе Турке готово подједнако као и Хришћане па су пре једно тридесет година побили сав турски гарнизон и исекли пашу у комаде. Никоме не може бити мило да међу њима живи.“

„Има ли колико Хришћана у Дамаску?“ упитах га.

„Има их неколико хиљада,“ одговори Симхан, „па међу њима има и врло богатих људи. Треба човек само да види какве су им куће изнутра; зидови све од мермера па таванице све

позлаћене. Заиста у целоме свету не ће бити таквих кућа какве имају Хришћани у Дамаску; па жене им носе све саму најтежу свилу и скупоцени накит.“

„А јесу ли и Мусломани тако богати?“ упитах.

„Никако,“ одговори Симхан; „они се ни из далека не могу мерити с Хришћанима што се имућности тиче. Само што се ови обично с поља показују као да су сиромаси те да не би привукли на се гладне очи пусте грабљивости; али се у последње доба многи остављају ове обазривости, особито кад су под заштитом каквог великог Турчина или ако му воде новчане послове, ако му држе добра под закупом или тако што.“

„Смеју ли Хришћани да јашу по вароши?“ питах га даље.

„Данас им то истина није баш законом забрањено,“ рече Симхан; „али опет само они смеју тако да чине, које подржава и брани каква моћна рука, па и то неколико њих што се усуђују да се понашају као и Мусломани дали су повода великоме суревновању од стране Муслумана те су ови почели у последње време да прете; веле да се раја обогатила па постала грдно безобразна те је време да се научи мало памети, да не заборавља ко је и шта је. Нема неколико година како Хришћанин ни помислити није смео да коња узјаше; од то се доба много изменило, Хришћани су почели да дижу главе, али ме је страх не ће добро бити.“

„Како, зар није боље да сами себе с мало више успоштују и да се као самостални слободни људи владају?“

„Ефендим,“ рече Симхан; „немају они те самосталности и слободе; они се сад само странцима окрећу иштући помоћи, па како врло много држе о сили француској, то се и сувише ослањају на њезину заштиту, па у том уздању хоће да подигну главу мало и на више те драже Мусломане, који држе да је и најмање слободно понашање Хришћана увреда вери Мухамедовој. Француски и руски консул хоће радо да подржавају овако стање ствари. Са свим је природно да се ови људи, долазећи из хришћанских крајева па видећи како им се овде браћа по вери газе, јако срде, па храбре ове последње да се не даду, да се опиру тлачењу, и да се позивљу на хатове и прокламације султанове, од којих већ и не може ништа либералније бити, почем су намењени само за европске новине. Кад би све велике силе хтеле заједнички да раде, онда би без сумње могле што учинити за Хришћане; али на жалост не ће тако да раде; Французи и Руси пријатељи су нам па чине што год могу за нас; али су нам ето Енглези смртни непријатељи, једнако држе страну Турцима те ови ослањајући се на њихову потпору могу да чине с нама што хоће. С тога се ја све бојим да ће се једнога дана збити оно што се ту пре неколико година у Алепу починило; па ако се таква срамота опет свету нанесе, Французи ће може бити предузети да нас освете, али ће Енглеска опет бити уз Турчина па на сву прилику и Аустрија. Па онда, истина сад ће по неко од нас узети да јаше коња по вароши, али опет у самој ствари нисмо за то ништа бољи но што смо

били. Ми смо богатији од Мусломана, и увек смо тако били, јер ми течемо новац а они га расипљу; али и данас морамо добро да се свачега чувамо, ваља да смо непрестано на опрезу нити можемо да уживамо богаство ма да га имамо. Станујемо у усамљеним кућама, што с поља јадно и жалосно изгледају; унутра истина богато намештамо своје приватне собе и китимо жене своје свакојаким накитом, али нас је страх да и с поља покажемо да смо богати, већ се увек претварамо да смо убога сиротиња, само да наше богаство не замакне Мусломанима за око те да не узму гледати да га се на незаконит начин докопају.“

„А рад чега путујеш сад у Бејрут,“ упитах га.

„Идем,“ рече, „да купим свилу, али ми је главни посао да покупим што имам тамо новаца на зајму, а на жалост су ми дужници већином Мусломани.“

„Али кад се твоја заклетва не прима на суду,“ приметих му, „како ћеш онда судом да потражиш да се наплатиш?“

„То ће се да богме човеку, који још добро не познаје наш живот, учинити страшна незгода; али је за чудо како луди закони промашују сами своју цељ, и како људи помажу да се такав закон обиђе, па све и онда кад се он позивље на фанатичност класе која влада. Толико векова већ Хришћани се не пуштају у мешћему да сведоче, па ова је забрана донела собом те сад има читав ред Мусломана, који живе о лажној сведоџби као о занату, тако да Хришћанин,

кад већ види да му је имаовина у опасности, појури овим лажним сведоцима, подмити их па онда они иду на суд те зањ сведоче.“ (50.)

Ово је било нешто са свим ново за ме и врло занимљиво. „Па како мислиш да наплатиш то што у Бејруту имаш на зајму?“ упитах га. „Зар се не бојиш посла који те чека?“

„Ефендим,“ рече Симхан, „ово је ствар невоље па иште највеће обазривости. Пре свега ћу гледати да се разговорим с кадијом, казаћу му којим послом долазим, па да бих га за се задобио даћу му леп поклон и обећаћу му добар проценат од свега онога што наплатим. Ваљаће да дадем дарова још и другима људма од утицаја, па кад се тако осигурам, онда ћу да зађем редом по дужницима па да иштем да ми се плати, а мислим да не ћу имати велике муке. А ако буде баш нужде да се иде на суд, онда знам бар да имам кадију на мојој страни.“

„Па шта ће теби остати кад на толико страна имаш да издајеш?“ упитах га.

„С тога ја ефендим одмах с почетка много тражим; кад бих сигуран био да ћу зајам наплатити, ја не бих ни пети део онога искао што сад иштем кад на зајам дајем.“

Овакав ми је разговор врло добро дошао, јер ми све већма и већма осветљаваше право стање у данашњој Турској; а још више што сам намишљао да се пустим у какву спекулацију те да увећам свој малени доходак. Споменух то моме новом пријатељу па га занитах шта мисли, а он ме узеде храбрити и ободравати да се слободно пустим у трговачке послове па ми дава-

ше још и мигове како бисмо могли постати ортаци те би нам радња добро пошла, особито што бих ја уживајући права мусломанска могао му много помоћи. Добит би била врло велика, премда је и ризик ишао према томе. Како смо имали још неколико дана да заједно путујемо, то сам намислио био да проучим карактер мога новог пријатеља па да се према томе после управљам. Отуда су Хришћани страшно вешти и лукави, а није ни чудо, јер од тога довијања и од те лукавости живе, довијање и лагање то им је једино оружје противу Турака. А и њихови мусломански господари исто тако много лажу, премда можда нису баш тако извештени у дволичењу. После краткога изучавања људи на истоку, ја сам дуго размишљајући — не онако у хитости као певац псалама — рекао: „сви су људи лаже.“

Стадосмо за неколико сахата у Смирни; ту узесмо на лађу неколике Францускиње сестре милосрдне и Хришћанина једног, тумача у главног управитеља, а говораше да је и он пао у немилост те га шаљу у Дамаск. „Дакле за цело,“ рекох у себи, „има нешто у ствари у ономе што се разноси да немиле и неповољне званичнике шаљу у Дамаск; ето имам сад томе још један пример. Па опет до сада сам све једнако слушао како је Дамаск прекрасна варош, тако дивна да Мухамед није хтео у њу ногом да крочи да га не би својим милинама, пуним чара, завела с пута освајања. Непријатељи његови веле да је он прошао Дамаск мимо зидове његове а не свраћајући уњ за то, што су зидови јаки били и

што су се Хришћани у њему спремали да га добро дочекају. Било како му драго, тек мусломански путници увек с одушевљењем говоре о „Шам и Шерифу“, о светоме Дамаску.

Сад пловисмо кроз красна архипелашка острва уживајући пријатну климу и призоре неисказане лепоте, док не приспесмо у Род, што је некада био мртва стража јунацима западним, а сад грдно пати од зле владе, која је његова лепа поља претворила у камениту пустињу. За један сахат протумарах по његовим уским средњовечним улицама, опазих још овде и онде изрезане грбове оних племенитих хришћанских јунака што витешки бранише Род од Турака те се с обраном том ништа не може сравнити, и што једва најпосле подлегоше таласима турских хордија што све једна за другом наваљиваше. Пролазећи мимо зидове градске опазих једну велику јаму, а на месту њезину стојала је још само пре годину дана стара једна хришћанска црква. После ми капетан лађе причаше чудну судбину њезину. Кад је оно Сулејман последњи пут опсађивао град, чинило се као да је заповедник хришћанске војске био наклоњен да под условима преда град, па ма да му предлог нису хтеле остале војводе хришћанске да приме и ма да га је као и сам с тога напустио био, опет су стали подозревати нањ да је рад да опсаду града доведе што пре крају. У томе ће он да јави својима да им је нестало барута. Сад су још више него само подозревали нањ да је барут продао непријатељу, па расрђена дружина његова узме га на суд и осуди да умре смрћу

издајице, па га тако и погубе. Али ова жртва хришћанскога гњева није била продала барут Турцима, већ га је сакрила била у лагумовима испод цркве, па је ту остао пуно три стотнне година; годину дана пре него што ћу ја походити острво спусти се један облак пун мућевине нањ, гром удари у цркву па запали доле у лагумовима сакривени прах пушчани те се проспе смрт по турскоме крају вароши. Тако је пушчани прах хришћанских витезова осветио погибију њихову на потомцима њихових победилаца.

Друго острво где се задржавасмо био је Кипар, па ту ја поред свега мога мусломанског правоверства окусих чувенога вина што га острвљани овдашњи праве. Пио сам ходајући по вароши с мојим новим пријатељем Симханом. Он је брзо био опазио да сам ја потурчењак, па је држао да сам ја какав од оних италијанских или мађарских бегунаца, који одсечени од своје отаџбине и од пријатеља зажмуре па се уврсте у класу која влада те уживају сва права њезина. Ови људи ретко кад да маре да се јако правоверни показују, већ је у пословицу прешло како су они тек само пола у веру уведени, у џамији ће их човек ретко кад видети, а вина пију као и Хришћани. О њима се може рећи да чине особит један ред људи: Мусломани их трпе а Хришћани их не мрзе, већином се жене Туркињама па им се деца већ више ни мало не разликују од правих Османлија.

Мало по мало па ми се Симхан јако омили; чинило ми се да у њему нађох искрености и разборитости каква је ретка у људи његовога ре-

да. Радовао сам се што га учтиво позвах да дели мој сиротињски ручак, те се с њиме тако познах, а он ми је много помогао те ми не паде путовање са свим тегобно. Наумисмо обадвојица да се у Бејруту видимо још по који пут. Толико смо се већ опријатељили, да ми је много причао о својој породици а нарочито о своме јединцу сину, младоме човеку од осамнаест година, пуноме добрих нада, кога је пратио у Париз да се изобрази, као што то обично из особитога частољубља чине по готову сви имућнији Хришћани. Описиваше ми сина свога Стевана као младића необично даровита, па ма да примах толику хвалу с довољно предохране опет ми је мило било што видех у оца толике љубави према сину. Пре него се растадосмо опазио сам да је Симхан и врло побожан био, премда у ондашњем моме расположењу духа нисам држао да је с тога баш врло паметан човек.

Четири милосрдне сестре што су нам у Смирни дошле на лађу, склониле су се биле у један кут лађе, једнако су скоро биле саме, али се капетан, официри и све људство на лађи понашаше према њима с пуно поштовања. Ходајући тамо и амо мимо њих ја бих докопао тек по неку реч од њихова разговора, него ме то мало занимаше. Кад лађа изађе већ на доглед острву Патмосу, онда се милосрдне сестре нешто јако ужурбаше и узнемирише па једна од њих очита једну главу из новога завета, док друге упрле беху очи на магловито острво у даљини. Мало за тим све у скупу одоше капетану, који с њима подуго разговараше а лице му из-

гледаше као да јако сажаљева што не може да им жељу неку испуни. Радозналост ме отера те запитах о чему је разговор био, па ми рекоше да су молиле капетана да пристане мало уз Патмос да изађу те да се тамо у цркви Богу помоле. Капетан нарав но није могао то да учини а сестре опет с доста добре воље подносише омахнулост своје наде.

Тако проходајући се по крову у једном се тренутку нађох врло близу побожној овој групи па ме чисто пресече кад зачух реч „Леонора“. Уставих се, окретох им леђа па се учиних као да сам се загледао далеко некуда у хоризонат, а управо сам сва моја чула упрьо био на то да докопам још коју реч. И доиста чух још нешто; разговарале су о мојој Леонори па је много хвалише.

„Да,“ рече једна, „она ће скорим бити друга наша, и хвала нашем оцу небесноме што је тако младу и лепу туга и жалост доведе да изабере свети позив. Доиста, она је већ сазрела за небо.“

Још се даље разговараше али су се биле поодмакле те не могох све чути већ само тек по неку реч, али је и то довољно било. „Срећа што га је драго девојче избегло,“ као да се тицало нашега венчања; а за речи „безбожни потурица“ савест ми моја показиваше да не може бити сумње на кога се односе. Не хтедох више да ослушкујем, одмакох се чак у други крај лађе па ту узедох мислити какво сам благо у Леонори изгубио грамзећи за оним злосрећним богаством што ме је ето већ изневерило.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ-СЕДМА.

Бејрут. — Италијанац Ђустинија. — Дознадох за многе плетке турске, и добих прилику да им будем на суду који се жалосно сврши.

Кад нам се на опасној обали у Бејруту лађа у мало не скрха те се сви у води до голе коже исквасисмо, ја не могох да се не ражљутим на владу, која ни до данашњега дана није направила пристаништа нити бар насипа каквих да одбијају матицу бар пред најглавнијим варошима. Без сумње је таких направа било у старо доба, али их је вода однела онако исто као што су и дивни мостови од камена и од цигље (којима има хиљаду трагова по царевини) опали и пропали без и најмањег покушаја да се у доброме стању одрже. Један путник, који са мном заједно дође у Бејрут, рече да је кад је путовао између Бање и Латакије прошао мимо четрнаест мостова, од којих још само четири нису била са свим опала. Како је голем капитал човечанству упропашћен од како дивна ова земља потпаде под власт номадских племена из средње Азије! И како је чудна ова турска раса! Задржала је својупрвашњу суровост, живо се одупирала цивилизацији, којом на њу покорени јој народи и други суседни народи европски утицаше, па опет без сумње је изгубила све врли-

БЕЛЕШКЕ.

22.) Цариградски су Турци усвојили израз „parole d' honneur“, кад хоће да потврде нешто што није за веровање.

23.) Техлил. Ова је реч са свим једно исто што и јеврејска реч *халел* у халилуја; *халелу* је друго лице множине у заповедноме начину те речи у оба језика.

24.) Ово навалјивање пустиње на обрађену земљу почело се пре једно осам година, кад се Анази племена иселиште из средње Азије пошавши да траже пространијих паша, па прођоше сву Сирију. Сад су допрли до мора на два места, близу Акре и између Латакије и приполија! — Конзул Скене у 1860.

25.) Приповедање о жалосној смрти једног шеика арапског издајом од стране Турака, види Лајардово дело „Nineveh“.

(26.) „Где год је Турчин довољно преовладао те му се без речи сви покоравају, ту лењивост, поквареност, претераност и сиротиња означавају његову владу, а где год је он толико слаб да извршује тек само сумњиву власт или и само власт по имену, ту преовлађује влада ааранскога хајдука који не ће да зна за закон.“ — Сер Хенри Булвер, посланик енглески у Турској. 1863.

27.) „Кад оставите тобожну сјајност престолнице и толике државне заводе, шта налазите на пространој земљи коју је природа и клима благословила више него икоју другу земљу, и на којој је некада било огњиште све вештине и све цивилизације? Погледајте сами и запитајте оне који ту станују — пуста села, необрађене равнице, брда пуна хај-

дука, лабави закони, покварена управа, народ којеганестаје.“ — „Diary in Turkish and Greek Waters“ од ерла Карлајла, стр. 184.

„Ви путујете (настави он) у Смирну и у Грчку. Кад будете у Смирни походите Ефес. Јахаћте пуно педесет миља по најплоднијој земљи, благословеној најлепшом климом на свету. Не ћете нигде видети једне живе душе нити једног обрађеног поља. То је Турска. У Грчкој или у кнежевинама већ ћете прилично доста наћи и људи и људске тековине. Оне су истина понекад зло управљане, и биле су позорнице рату; али су тек Турчина с врата скинули.“ — Сениор.

„Простране равнице најплодније земље леже пусте све с упаѓања Бедуинској, који одбијају земљоделачки народ натраг к западу, да би задобили себи добре паше за своја стада оваца и камила, која се све већма намножавају. Ја сам видео двадесет и пет села које је шеик Мухамед Дуки с две хиљаде Бени сахар коњаника у један пут опленио. Походио сам плодан један крај који је пре двадесет година само, имао стотину села па нађох ту само неколицину јадних фелаха, а и они се спремаху да пођу за својом браћом у планине што су поред мора. Ја сам прогледао вароши у пустињи с улицама лепо калдрмисаним, с кућам а с још читавим крововима, с вратима која су су се лепо на шаркама окретала, само човек да се у њих усели; па опет нигде никога у њима не бејаше; хиљадама јутара лепе орнице пружало се око њих с траговима канала и водовода, па сад хране само овце и камиле бедуинске.“ — Конзул Скене. 1860.

„Тако се ја ни мало не устежем казати да се Босна и Херцеговина, које би требало да су данас срећне задовољне и мирне, учинише у незадовољне непоуздане и осиромашене земље, а све кривицом султанових намесника.“ — Вице-конзул Зораб. 1860.

„Овај је друм без сумње још од Римљана остао..... Све вароши и сва села у овој земљи сто-

јале су једном у свези међу собом добро начињеним друмовима. По широким равницама, по планинским странама и по кланцима можете још једнако видети трагове њихове; а то показује како ни један посао ма како велик нити икаква сметња ма како голема не би могле уздржати вредноћу и забунити вештину и окрености овог чудног народа. Али како друкчије изгледа Сирија под данашњом владом њезином а каква је под Римљанима била! Нема у турског народа ни предузимачкога духа ни патриотизма. у њих као да је све „на путу пропаст.“ Велики Каравансераји који су с великим трошком саздани били на главни трговачким линијама и снабдевени свачим што треба за сигурност па и за удобност публике, данас су сви без изузетка развалине: и саме мошеје, које је побожност њихових пратиоца подигла и украсила, запуштене су и једнако опадају а нико се и не миче да их оправља. А што се тиче друмова о њима не треба ни да говорим: *у Сирији нема ни једног једитог друма јавног.* — Портерово „fire years in Damascus,“

Одкако је ово писано француско једно друштво направило је друм од Бајрута до Дамаска.

28.) Лорд Палмерстон је без сумње врло искрен био кад је ово у доњем дому енглескога парламента рекао. По несрећи он је судио о Турској по њезиним „Хатовима“, а Турци су већ одавно пронашли да царев хат може врло лепо да запуши уста дипломатскоме керверу кад се разлаје. Судити Турску по њезиним хатовима било би онако исто мудро и онако исто умесно као судити о неком неваљалцу по обећанима његовим па га пустити на веру његовој свечаној клетви да ће се поправити. Искуство нас је научило како је будаласто то, а ја бих рад био знати чему нас је научила палмерстонова политика у погледу на Турску — политика која сасвим и срамно пропала на погледу свима народима? Нова система сер Х. Булвера, којом иде да прећути сваки факт коју би противу Турака говорио и којом натерује кон-

зуле да не казују истину (систему коју је потпуно изложио г. Грегорија својом дивном беседом 17. Маја (1863), није имала боље среће.

29.) „Подла раса.“ што се тиче Хришћана у Турској у опште г. Лајард налази у њима све пороке робова, па лек који препоручује састоји се у томе: да се опет у ропству задрже. Чини ми се да је он као путник бољега пријема налазио у расе које влада него у народа који је погажен, а није хтео да се сети да много пута и страх затвара гостољубива врата а не само тврдичење. — Голдвин Смит.

30.) „Само стране силе не дају хришћанским земљама у Турској да покушају довршити своју самосталност.“ (А те су стране силе Енглеска и Аустрија) — „Saturday Review“, Октобар 17, 1863.

„Saturday Review“ мислим да има пуно право што енглески државни морал не поставља на више него колико се из овога што ћемо навести извести може: —

„За права или неправа Дајмија, Тепинга и сирских Хришћана ми као да не маримо баш много, нити их озбиљно проучивамо. Нама треба Тајкун да може извршити уговоре, треба нам цар који може у Пекингу утврдити што треба за трговину по жутој реци, треба нам султан који може становницима у Цариграду понудити прилично миран живот, који може да одржава наше телеграфске свезе и да на доброј цени држи турске државне облигације. Па ми чинимо што год можемо, само да имамо што нама треба. Ми смо се из петних жила противили подизању независног вицекраљевства египетског, па и ако нисмо могли учинити да оно не постане, опет смо му бар крила доста потсекли..... Ми гледамо на исток само с једног гледишта, с гледишта трговаца који траже сталну владу; па ако себичност значи практично ићи само за својим приватним и нарочитим интересима, онда смо ми можда мало и себични.“ — Saturday Review, Октобар 17, 1863.

„Наша влада не само да добро стоји с портом, него је она овој непрекидна, поуздана и несумњива потпора. А против кога је подупиремо? Не против частољубља Русије, Француске или Аустрије, него противу њезиних полунезависних земаља, — противу Хришћана, који се управ почињу да осећају доста јаки да се одупру тиранству под којим су толико векова стењали. Сва сила енглеске моћи и уплива употребљује се не само да се Турска брани од спољашњих удара, него и да се одржи власт мањине Турака — било трећине или четвртине — над великом већином Хришћана. У овој политици ми стојимо сами. Више је народа пристало уз нас кад кушасмо да сачува равнотежу европских сила, да спасемо отоманску царевину да се под ударом са стране не распадне. У нашем садашњем покушају кад се истим средствима служимо за са свим другу цел, кад т. ј. хоћемо да задржимо унутрашње распадање варварске једне и покварене силе, те радимо противу неизбежног закона који поред свег упињања сурове силе подчињава нижу цивилизацију вишој, ту немамо ми ни једног савезника нити има човека у Европи који ће таком послу среће желити. Они исти разлози који се с толико снаге наводе противу плана да се оружаном интервенцијом или како на на други начин ускори неизбежна катастрофа турске царевине у Европи, пуно веће против наше садашње политике, која с толико снаге ради противним правцем. Ако ризикујемо анархију, неслогу и заплет тиме што би као ускорили да пре времена дође оно што једном мора доћи, то ми то исто разликујемо упињући се да уздржимо оно што само од себе хоће да дође.“ — „Тајмс“ 1-г Јуна, 1863. —

(Писац као да заборавља да и Аустрија пристаје уз Енглеску противу Хришћана.)

„У 1840 још је постојала на истоку Турска и имало је тамо турске владе; у 1862, ако хоћемо да говоримо како је, нема на истоку ни Турске ни владе турске; ту је сад само Енглеска и влада енгле-

ска. Неки ће можда помислити да се ја, почем слабо волим Турску, радујем што нестаде Турака; али напротив, мени је тешко жао, јер сад на истоку имамо много посла с Енглеском у место с Турском. А после Турака је имала и ту добру страну што је могла умрети; данас готово не може умрети.

„У Молијера има једна веома честита личност — г. де Пурсоњак, који код г. Збриганија рече да код насрне на г. Пурсонака имаће посла са Збриганијом, постаде и храбрији и много већа пзница него што је био. Ово је у кратко историја Турске од онога доба од како она зна да ће је у свакој њезиној распри Енглеска помагати. Од тога тренутка, од како је Енглеска срећно протумачила шта значи целина турске царевине, од како порта знаде какве користи може вући из оне чаробне речи она је живо предузела да обнови своју стару силу. У исто време кад се турска влада почела одавати лакој вери у васкрснуће старе Турске, мусломански народ охрабрен и раздражен предузео је своју стару мржњу на Хришћане и своју стару свирепост, те Цариград поста дрзновитији а Дамаск занесенији.

* * *

„С тога, ма да се лорд Палмерстон труди да Енглескоj сакрије праву истину што се тиче Турске, ја се опет надам, да ће истина на видело изаћи и да ће Енглеска скоро увидети каквом је нечовечном и несрећном политиком воде на истоку. Политика јој та само навлачи мрзост Хришћана источних, и доводи у опасност будућност њезине трговине. Она заштићава на истоку покварепост, свирепост, гонење, а њезина индустрија не протура тамо више еспапа свога. Не ће јој отуда никакво добро доћи нити срећа каква.“ — Сен — Марк Жирарден.

Није чудо што мусломанске убијце у Турској погледају на Енглеску као на заштитника свог, а да

је то тако о томе нема никакве сумње. Ја бих могао овде навести моје сопствено искуство и потврдити разговорима које сам имао с Турцима свакога реда, али ће доста бити овај извоз из сирске коресподенције: —

„У Рашији има два главара један горе поменути Казај ага ел-Аријам, други Махомед-ен-Назар, којега име Хришћани с ужасом помињу, јер је он и изазвао и највише покора починио при сечи од 11 Јуна. Дође у кућу оног првог да ме походи, почесмо разговарати, па из разговора видох да они као и већина друзи мисле да влада енглеска ваља да је врло задовољна оним што они починише, мисле да што је мање Хришћана овде то све боље по нас јер се тиме слаби утицај Француске у овој земљи.“ Ћирил Грахам у „Syrian Correspondence“, стр. 86.

31.) У сирској кореспонденцији читам један покушај од стране сер Хенрија Булвера да разблажи сирску сечу па вели, —

„Али истући светине тешко да се могу односити на карактер вере једне или народа једнога, а особито кад се сетимо колико је других разних прилика утицало при последњим догађајима; а у Турској се повесници не може какав подобан догађај ноћи.“

Да је посланик рекао „та нисам читао ни о каквоме подобном делу у повесници турској,“ онда би то и могло проћи, јер је сасвим очевидно да он никада и није читао турску повесницу, па ни суверене анале које у новинама наћи може. Ја немам овде места да обарам његово превасходство наводећи му подобне догађаје,“ за ово последњих четирдесет година. Мислим да је он био у Цариграду кад се оно догоди сеча у Цеди.

32.) Ово што Пољак казује о енглеској политици, потпуно се потврђује сирском кореспонденцијом од 1860 године.

Прочитавање плаве књиге о скорашњем бомбардању Београда од стране Турака учиниће да сваки

Енглез радо потпише што Пољак вели а да се постиди земље своје. Нек иде овде и један навод из Дентонове књиге „Хришћани у Турској“: —

„Доста се писало о бомбардању Београда у Јуну прошле године. Да се војници гарнизона једног који је бројем јачи био но сва одрасла мушкадија трговачке вароши поред које су становали, заклоњеног зидинама веома јаке тврдиње сазидане на гребану који влада свом вароши што се по косинама његовим пружила, тврдиња која је на бастионима својим имала преко двеста топова, — могу изговарати да су мислили да на град ударају неколике дућанције који нису имала никаква средства за нападање, то је нешто што сваког непристрасног човека мора убедити да је опасно давати оружје таквим војницима у руке. Било то како му драго, кад се бомбардање већ учинило, Сер Хенри Булвер, о коме се зна да је заузет за Турке а што потврђује и мало час поменути циркулар, писаше 12-ог Јуна министарству спољашњих послова у Лондону писмо, којим истина гледа да опере Турке од срамоте али опет вели „како ја мислим Срби нити су били праведни нити вољни да се сад баш упуштају у какав озбиљан сукоб.“ („Correspondence on the Bombardment of Belgrade“ стр. 11). Ову је депешу ерл Росел примио 23 Јуна, а пет дана позније писаше он лорду Напиру посланику у Петрограду, и налагаше му да каже противно и да потврди „да је очевидно да је Србија изазвала последњи сукоб у Београду,“ (истој кореспонденцији стр. 17.) ма да је истом добио депешу од сер Х. Булвера којом се се противио потврђује. Кад се тако што рускоме министру казало, то не треба да се чудимо кад у депеши г. Ломчија читамо: „кнез Горчаков сумњаше о потврђивању да је последњи сукоб у Београду изазван од стране Срба. Он има узрока да са свим противно верује, а његов поглед потврђује и мишљење генералног конзула њезиног величества краљице енглеске у Србији, човека од части и џентлмана — а да

он ствари познаје како су биле у то он има пуно вере.“ (На ист. стр. 19).

33.) Овог сам човека нашао у 1854 као заповедника војске у Карсу (који је он упропастио). Он се од берберског шегрта уздигао до заповедника војске за време рата, а ова је војска под њим потучена била код Кучукдере у 1854. После тога опет је постављен био на једно од нај виших места у царевини.

34.) Ово казивање Пољака потпуно је потврђено дебатом о Турској ствари у 1863.

35.) Кад сам се у 1849 бавио у Месопотамији познао сам се с једни младим арапским шеиком коме су оца Турци готово на описани начин отровали, јер им је много сметао. Тровање је тако обична ствар међу Турцима да се неки порцулански тањири по врло скупе новце продају јер се мисли да одмах пуцају чим дођу у додир с отровом; а многе паше носе уза се у кесама својим понешто о чему мисле да је противу отрова.

36.) Највише се злата у Турској крије по кутовима и рупама па тако велике суме сваке године пропадају свету.

37.) Неке секте Мусломанске држе да су сва деца рођена у исламу па само хришћански родитељи заведу децу своју на нечисти пут.

38.) Жалосна прича о јадној Пољкињи девојци уде.ена је према судбини једне италијанске девојке о којој сам слушао како су је на превару одвукли у један харем те је с тога сишла с ума.

39.) Кад сам се у 1860 у Турској бавио очевидна је ствар била да су енглески консули добили били миг од главне посаобине у Цариграду да ни пошто не јављају ни о чему што би било противу турске владе. Ја сам се један пут разговарао с једним конзулом па ми он прпчаше покоре турске које би у свакоме одвратност побудиле. „Бар сте,“ рекох му „имали задовољство да о њима јавите влади вашој“. „Никако,“ рече ми, „не смем ја достављати ништа што би противу Турака било; такав би ми корак

пресекао каријеру моју, почем нам је сер Хенри Булвер већ дао на знање да увек ваља да држимо страну Турцима.“

40.) „Хришћански члан у Меџлису права је нула, не сме се ни по што усудити да има друкчију мисао него што је имају његови мусломански другови, па с тога није у стању да своје једноверце бране од неправде.“ — Конзул Абот, 1860.

„Хришћани се пуштају у меџлис, али њих је тако мало, да практички не би могли никада продрети са својим мишљењем. С тога тек слепо ударају своје печате на мазбате — одлуке — које су писане на турском језику те ретко кад и да знају шта је у њојзи написано; а и баш да знају тешко да би смели да је не потврде ма да у срцу Бог зна како противни свему оном што је тамо изложено и што се хоће.“ — Конзул Калверт, 1860.

„Мусломански чланови меџлиса једва хоће да трпе хришћанске чланове, терају их увек да седе на најнижем месту „Хришћани у меџлису не смеду ни по што да се послуже слободом мишљења која им је тобож дата. Чујем да често и преко своје воље ударају печате своје на мазбате, само од страха да се не замере мусломанским члановима.“ Конзул Фин 1860.

41.) „Сасављени од сурових, подмитљивих и грабљивих људи меџлиси само глобе народ а себе богате а паше баш и кад би хтели немају снаге да их обуздају.“ — Конзул Скене.

„Нешто се остави и за онога који ће доћи да порезу купи. Овај обично врши свој посао онако исто отворено као и какав номадски хајдук. Кад се десетак изложи јавној дражби, чланови меџлиса изберу за се неколика села које желе да под закуп узму. Договоре се да се не надтиче један с другим па сложно раде да не даду другоме да их надтеку. Кад се већ каже највиша цена онда паша дође опет да пита меџлис, меџлис ће рећи да је то таман цена која се примити може, а члан који је десетак тај закупио даће лепих поклона осталима. Па онда

се отпочиње сељак да глоби. Жито је свршио и стоји готово да се прода, али не сме да га крене док закупац не дође да узме свој десетак. Цене сваки дан све већма падају, јадан сељак преклиње да му се дозволи да прода па ће му се и дозволити ако таксу удвоји или утрој. Уместо 10 на сто има примера где је давато и по 40, јер закупац кињи сељака док год му већ не стане хлеба те му породица дође у невољу па онда даје што му се иште само да бар штогод још спасе. Осим тога сељак ваља да десетак одвезе закупцу у варош, да храни његове момке док су на селу, да му носи на поклон пилића, јагањаца и крме за стоку, а ово не подлежи десетку. Не може се никоме потужити, јер глас свемогућега мецлиса угуши сваку тужбу. На пашу се апелује а он слегне раменима." — Конзул Скене 1860.

„Чим закупци доходака дођу у округ одмах гледају да подмите кајмакама или мудира, па ма да чудно изгледа опет је истина да им скоро увек посао за руком изађе. Пошто су већ ту свршили што је требало онда иду у разна села, улазе у све куће редом, забележе колико који сељак има стоке, а тако и број оних који нити могу нити смеју да се бране, а не мисле се много хоће ли забележити 12 глава онде где нађу само 8. Шест недеља или два месеца после тога дођи ће опет да ишту да им се плати. Сиромах сељак кад чује колико ваља да плати обично почиње тиме што протестује, али му је све узалуд — написано је већ колико има да плати па ће га кајмакам или мудир натерати да плати." — Вице-конзул Мајер 1860.

„Десетак. — Овај се данак овако купи. Не купе га државни званичници непосредно него се даје „закупцима" који у договору с месним властима разних села, ударају данак на сељане па га после купе за свој рачун.

„Десетци једнога краја дају се у закуп каквом великом закупцу и овај их после другима у мањим деловима, а ови опет продају још на ситније дру-

гима, тако да је десетак једнога села обично био предмет три или или четири (а по некад пет и шест разних продаја пре него што је дошао последњему у руке.“ — Извештај о финанцијскоме стању Турске од Фостера и лорда Хобарта 1861.

„Између незаконитих начина којима се закупци служе да принос данка повисе најобичнији је што се договоре са проценитељима сеоским те ови прецене јако количину пожњевенога те сељак мора много више да плати, а за то опет наравно и проценитељи имају некога удела у овој добити која чисто границе нема.“ — На истоме месту.

42.) Примери суровости које сам испричао сасвим су истинити догађаји само што сам ја имена местима изменио. Да не би читалац посумњао што о њима ја ћу овде навести неколико примера који су званично потврђени као истинити. Ја бих могао навести небројено много таквих примера само да места имам.

Порта је не давно завела по неколиким нахијама као н. пр. у Нишу, Заплењи, Врањи итд неку врсту жандара коју у четама а под управом по једнога Крс-сердара иду по нахији те гледају да осигурају поредак и мир. Међу овим Крс-сердарима био је један по имену Дели-Мехмет. 8-г Дек. 1859 дође он с 20 сејмена у село Матејице близу Ниша. Први му је посао био да отера попа из куће заједно са свим мушкињем, па да се после сам намести ту са својом четом те се ту храниште и частиште пуно три дана. За ово три дана он је натерао попадију и све остале женскиње да му долазе у постељу па онда и свима осталима сејменима редом. Пошто је тако задовољио своје грубе дувљачке ћуди, онда је дао поручити једном другом крс-сердару у околини по имену Ашир Бајракдару, да дође са својих 20 сејмена у попову кућу. Овај доиста дође па све женскиње у поповој кући опет буде стављено на вољу њиховим ћудима. Сердар се Мехмед Фали да му то није првина.

18 Дек. исте год. дао да се ишчупа брада и коса Хришћанину Илији Шумани из Љешја, и на његову заповест избише на мртво име Стевана из Штрпца. Сутра дан 19 Дек., пошто је дао да се ишчупа брада и коса Кости Цецењу из Дујника и уби га. У селу Крајковцу лицем на Божић позатварао је све сељане па им жене обезчестио, неке је који се тим противише поубијао, неке метао на муке друге опет тукао.

У исто је време други један сердат исте таке покоре чинио у нахији врањинској.

У месецу Декембру 1860 у Нахији Градашачкој Хришћане који нису могли да плате данак, затворили су у свињце у подрумима пуним воде, па их ту оставише без икакве хране; натераше их после да босоноги иду по леду док им ноге не промрзоше. У исто време закупци данка зађоше по кућама ових несрећника, обесчастише им жене па после где год шта нађеше одвукоше собом.

8. Јан. 1861 Чауш из Зворника даде Рикана Бојана ишибити док му крв не удари и на нос и на уста а све што није могао да плати прекомерни данак; 7-ога Јан. Усеин Ага обесио је за ноге Тому Танасковића па подложио ватру под њим само да би га натерао да данак плати; па опет није платио јер јадник доиста није имао од куда.

У Октобру 1861 Мехмед бег је на овакав исти начин димом угушио Натала Панића а шибом убио Танасија Цвеића из Бранковине, за то што нису имали да плате десетак. Свету из села Радлевића дао је батинама избити што се усудио да заиште признаницу да је данак платио. У Власаници у Босни један је Хришћанин принуђен био да уступи Турцима своју младу жену и сестру јер није био у стању да порезу плати. Други један Хришћанин кад су га обесили да га димом нагнају да плати пао је у ватру а Турци га ту и оставили те је човек изгорео. Од јесени 1860 до Јуна 1861 само један Кадилук Рогашица дао је 600.000 ока јечма за војску па су још Хришћани том приликом изгубили преносећи

храну до 4000 коња. Турске им власти не дадоше ни пребијене паре у име накнаде.

Патња је у овоме крају Турске тако велика и тако несносљива, да се народ спремао на борбу а Гарибалдовци им пре једно две године обећаше помоћ. Него лорд Росел чује о томе па преко сер џемса Худсона попрети Италијанцима ватром енглеских убојних лађа.

43.) „Па опет док ми Исламу пребацујемо многоженство, ислам може нама да пребацује практично многоженство које неосвећено законом а неодобравано обичајем, множи само моралну поквареност са нискошћу духа.“ — Уркхарт.

„Шта! Зар би г. Уркхарт смео да каже да се и најгори порок најразвратнијега места у Енглеској може ма и из далека принети гадним пороцима што су свакидашња ствар по мусломанским варошама! Врлину као морално начело не признаје у Турској ни једна пола, и одвратне скаредности харема и неприродни пороци друге половине не може бити да не би на се привукли пажњу г. Уркхарта, да је само озбиљски и непристрастно хтео да проучи обичаје ових људи и последице мусломанских установа. Већ грубост разговора међу људма ма кога реда и ма кога пола, довољна је да покаже дубоку поквареност у којој је несрећна ова земља огрезла. Поквареност Европских вароша не ћу ни једном једитом речју да браним. Оно је на срамоту Хришћанства. Али опет у нас се и у и најблуднијих нађе нешто још стида и срама те поцрвене кад се сете своје кривице, а у великој маси народа има још пуно чисте моралности која чини те они бегају од друштва и тугују рад пада свог. Овде у Турској порок се раширио по народу као поплава, квари и ружи сваку кућу, и сваку мисао сваки поглед и труле и сам језик који је посредници државноме животу.“ — Портер, у своме делу „Пет година у Дамаску“. —

44.) „Кад би раја одмах платила то би само био знак да има средства да даде још и више, па ће

се за цело одмах више искати. Доказ овоме имамо у ономе како су нове порезе ударене на Хришћане приликом кад се обнародовао Танзимат Хајирије, којим се тобож хтело да се укине дотадашња система. Раја кад су је сазвали радо каза све колико су јој преко закона узимали били уз оно што су по закону давали па почем се предпостаљало да кад су до сад толико плаћати могли могу и од сада, то им се удари цела дотадашња сума законитог и незаконитог данка као законита пореза.“ — Конзул Калверт.

45.) Веома су многи Турци савршено убеђени да ће царство њихово скоро да пропане, па с тога многи кад умру у Европи желе да се сахране у Азији.

46.) Док сам се бавио у Цариграду дошао ми је до знања један случај убијства царскога детета. Ово се још једнако у Цариграду практицира ма да то коран не налаже. —

47.) У Турској се имена цела урезују у прстен па се овим повлаженим мастилом потврде дају. Најлепше се режу такви печати у Персији.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

БИБЛИОТЕКА
СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЫ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Р19Ср II 968/2.1

Од ове периодичне „заба[illegible]
по две књиге за годину и могу се добити:

У Алексинцу код Јанаћка Илића.
„ Ваљеву „ Косте Стојшића.
„ Градишту в. „ Лазара Јанковића.
„ Зајечару „ Јоте Пашића.
„ Јагодини „ Димитрија Банковића.
„ Књажевцу „ К. А. Аћимовића.
„ Крагујевцу „ Саве Денића.
„ Крушевцу „ М. С. Дреновца.
„ Лозници „ Живана Милетића.
„ Милановцу г. „ Вује Васића.
„ Неготину „ А. Николајевића.
„ Параћину „ Алексе Петковића.
„ Пожаревцу „ Мите Стевчића.
„ Чачку „ М. Милијановића.
„ Ужицу „ Илије Наранџића.
„ Шапцу „ Браће Милићевића.

Новије књиге, које се добивају у потписаној књижари:

	чарш.	гр.	п.
Зашто наш народ у Аустрији пропада — —		3	20
Наука о животињама за почетнике особито на нижим гимназијама и реалкама — — — — — —		8	20
Ђурђе Смедеревац и жена му Јерина — — — —		2	20
Овладању за време колере		1	—
На дан светога Саве — —		1	20
Житије вел. муч. Георгија		1	20
Рат низама — — — — —		5	—
Дејства или ко дакле влада — — — — — —		4	—
Насуљ, од Чоке-а — —		2	—
Христово рођење — —		1	20
Стари учитељ — — — — —		4	—
Добротвор за младеж или пут к срећи — — — —		2	—
Федон, или о бесмртију човечије душе — — — —		6	20
Мали дарак — — — —		2	20
О укидању смртне казни		2	—
О изговарању француског језика — — — — — —		1	20
Галерија знаменити жена српски I., II., III. по —		1	—
Поље Косово или Милевакњи цара Лазара — —		6	—
Воћа при газдовању од др. Борђа Радића — —		20	—
Ценет од Аце Поповића-Зуба — — — — — —		6	20
Вук Стефановић Караџић		2	—
Реч Крапињичка — —		4	—
Персиске песме — — —		8	—
Жил Блаз Сантиланац I.		6	—
Млади мудрац — — —		3	—
Српски кувар — — — —		12	—
Милош Обреновић са једном сликом — — —		8	—

Књижара ВЕЛ. ВАЛОЖИЋА у Београду.